ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్ప్రచురణము : సంఖ్య-37.

ప్రకాశవర్షిని

రసార్ణవాలంకారము.

సంపాదకుఁడు :

ఈయుణ్ణి వేంకట వీరరాఘవాచార్యుఁడు, యం. ఏ.,

ఆంధ్రగీర్వాణభాషోపన్యాసకుఁడు,

పిఠాపురరాజకళాశాల,

కాకినాడ.

ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్తువారిచే ప్రకటింపఁబడినది.

కాకినాడ.

-1937-

 [వెల: రు. 0-8-0.

ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్ప్రచురణము : సంఖ్య-87.

ప్రకాశవర్షిని

రసార్ణవాలంకారము.

సంపాదకుఁడు :

ఈయుణ్ణి వేంకట వీరరాఘవాచార్యుఁడు, యం. ఏ.,

ఆంధ్రగీర్వాణభాషోపన్యాసకుఁడు,

పిఠాపురరాజకళాశాల,

కాకినాడ.

ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్తువారిచే ప్రకటింపఁబడె

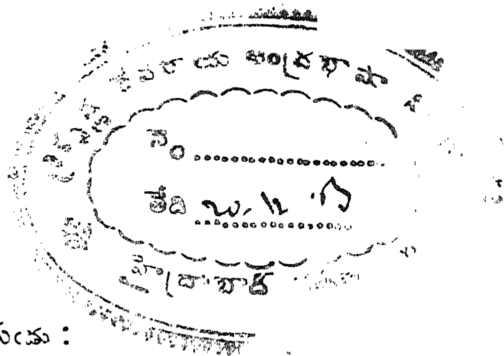
కాకినాడ.

-1937-

ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్ప్రచురణము : సంఖ్య-37.

ప్రకాశవర్షుని

రసార్ణవాలంకారము.

సంపాదకుఁడు :

ఈయుణ్ణి వేంకటవీరరాఘవాచార్యుఁడు, యం. ఏ.,

ఆంధ్రగీర్వాణభాషోపన్యాసకుఁడు,

పిఠాపురరాజకళాశాల,

కాకినాడ.

ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్తువారిచేఁ బ్రకటింపఁబడినది.

కాకినాడ.

-1937-

 [వెల: రు. 0–8–0.

ప్రకాశవర్షుఁడు-రసార్ణవాలంకారము.

— 1. మున్నుడి. —

రెండుసంవత్సరములక్రిందట నాంధ్రసాహిత్యపరిషత్పత్త్రికలో [సంపు. 23-24. (1934-35.)] ప్రకాశవర్షుని 'రసార్ణవాలంకారము' నాసంపాదకత్వమున వెలువడినది. నేఁటివఱకు దానికిఁ టీక వ్రాసి పుస్తకరూపమున నీకృతిపుష్పమును సహృదయలోకమున కర్పించుటకు యోగములు కూడినవికావు. పలువురు రసజ్ఞులీగ్రంథమును బంపుఁడని పరిషదధికారులకుఁ జాలసారులు వ్రాయుచుండి రని విని దీనియెడఁ బాఠకలోకము చూపుసమాదరణమునకు సంతసించి, గ్రంథకర్తను, దత్కృతికాలాదులను, నీకృతివైశిష్ట్యమును గుఱించినసమాలోచనమును బండితలోకమున కర్పించుచున్నాఁడను.

— 2. కృతజ్ఞత. —

ఈకృతిని మొట్టమొదట-మహోపాధ్యాయ-విద్యాభూషణబిరుదాంకితులు చెన్నపురవిశ్వవిద్యాలయసంస్కృతపండితులునగు వి. వేంకటరామశర్మగా రాంగ్లలిపిలో నుచ్చారణచిహ్నములు (Dia-critical marks) తోడను నుపోద్ఘాతముతోడను కలకత్తానగరమున ఆచార్య నరేంద్రనాథ లా[1] సంపాదకత్వమున వెలువడు 'భారతీయేతిహాసత్త్రైమాసికపత్త్రిక'[2]లో నేఁటి కెనిమిదివత్సరములకుఁ బూర్వము [మార్చి-1929 లో] ప్రకటించియున్నారు. ఈకృతి గుణోత్తరముగా నుండుట గాంచి యాంగ్లలిపిలో ముద్రింపఁబడినశ్లోకముల నాంగ్లభాషాభిజ్ఞులే యెంతయో పరిశ్రమ సల్పినఁగాని చదువనేరనప్పు డిఁక నాంగ్లభాషా

1. Dr. Narendranath Law, M. A., B. L., PH. D., P. R. S.
2. 'Indian Historical Quarterly'—Vol. V. No. 1. March, 1929.

2

గంథము తెలుఁగని యాంధ్రదేశసంస్కృతపండితుల కీకృతి యన నచ్చం చిత్రప్రక్రియగా నుండు నని యెంచి దీనిని దెలుఁగు లిపిలో విపులసమాలోచనపూర్వకముగా రసజ్ఞలోకమునకు నివేదించుచున్నాఁడను. శర్మగారీకృతిని ప్రచురించినకొన్ని నెలలకే-ఆచార్య-సుశీలకుమార-డే-గారు[1] [ఢక్కా విశ్వవిద్యాలయమున గీర్వాణపీఠాధ్యక్షులు] శర్మగారిపీఠికలోని యనేకసిద్ధాంతముల ఖండించుచుఁ బైకలకత్తాపత్రిక[2]లోనే యొకవ్యాసమును బ్రకటించియున్నారు. 'డే'పండితు లిప్పటికి రెండుసంవత్సరములకుఁ బూర్వమే 'లండన్' నగరమునుండి వెలువడు 'ప్రాచ్యవిద్యాలయపత్రిక[3]లోఁ బ్రకృతగ్రంథమును గూర్చి యించుక వ్రాసియున్నారు. ఈనడుమ చెన్నపురవిశ్వవిద్యాలయమున గీర్వాణశాఖలోఁ బరిశోధకులుగానుండిన ఆచార్య వి. రాఘవన్ పండితులు కూడ శర్మగారిసిద్ధాంతములను నిరసించుచు చెన్నపురిలోఁ బ్రకటింపఁబడు 'ప్రాచ్యపరిశోధనపత్రిక'[4]లో[1934]నొకవ్యాసమును బ్రచురించియున్నారు. సాహిత్యాచార్య, వేదాంతభూషణ నందకిశోరశర్మ యను కాశీపండితులు ప్రాచ్యవిద్యావైభవ-మహామహోపాధ్యాయ, గోపీనాథకవిరాజ [యం.ఏ] మహోదయుని సంపాదకత్వమున 'సారస్వతాలోకము'నందలి ప్రథమకిరణమున కనుబంధముగా 'సంస్కృతకవిపరిచయము-భారవి'[5] యను కృతిని [1932] బ్రకటించియున్నారు. పైవ్యాసములు, కృతులును బ్ర

1. Dr. S. K. De, M. A., D. Lit., Head of the Department of Samskrit & Bengali, Dacca University.

2. 'Indian Historical Quarterly'-Vol. V. No. 4. December, 1929. (Pp. 770—80).

3. 'Bulletin of the School of Oriental Studies'-Vol. IV. Part ii, P. 283.

4. 'Journal of Oriental Research'—Vol. VIII. Part 3. Pp. 267—76 (1931).

5. 'The Sarasvataloka' -Kirana I (Supplement): 'సంస్కృతకవిపరిచయః-మహాకవిభారవిః'-నిబన్ధకః:సాహిత్యాచార్య శ్రీనందకిశోరశర్మా.[Benares, 1932.]

కృతము విశేషముగా నుపకరించినవి. మఱియు 'డే'పండితుని 'అలంకారశాస్త్రచరిత్ర'[1], పాండురంగవామనకాణేపండితుని 'అలంకారశాస్త్రచరిత్ర'[2], ప్రకృతము ముద్రణమునందున్న డాక్టర్-మాడభూషి కృష్ణమాచార్యులవారి'సంస్కృతసారస్వతచరిత్రము'[3] నా కుపకారకములయినవి. పాఠకులకు సుబోధముగా నుండుటకై శ్లోకముల ప్రక్క నాయాశ్లోకములందలి విషయములఁ దెలుపుసూచికలను జేర్చియున్నాఁడను. విజయనగరమహారాజసంస్కృతకళాశాలలోని 'రసార్ణవాలంకారము'యొక్క వ్రాఁతప్రతియందలి పాఠభేదము లనుబంధమునఁ జూపఁబడినవి.

— 3. ప్రకాశవర్షులు. —

సంస్కృతవాఙ్మయమునఁ బ్రకాశవర్షుఁ డనునామముతో నలుగురు గ్రంథకర్తలు కన్పట్టుచున్నారు.

౧. వల్లభదేవుని 'సుభాషితావళి'[4]లోను, శార్ఙ్గధరుని'శార్ఙ్గధరపద్ధతి'[5]లోను నుదాహరింపఁబడిన ప్రకాశవర్షుఁడు. ఈతఁడు కాశ్మీరదేశస్థుఁ డనియు, భట్టహర్షుని సుతుఁ డనియు, 'సుభాషితావళి'లో నుదాహరింపఁబడిన దర్శనీయకవి (=దోర్లతికాదర్శనీయకవి?)కి జనకుఁ డనియు, గౌడకవి భట్టనరసింహకవిపుత్త్రునికి శిష్యుఁ డనియు నందకిశోరపండితులు వ్రాసియున్నారు.[6] వల్లభదేవ [క్రీ. 1417-67] శార్ఙ్గధరులచే

---

1. 'Studies in the History of Sanskrit Poetics'– Vol. I (1923). By Dr. S. K. De, M. A., D. Lit.

2. 'History of Alamkara Literature'-By Prof. P. V. Kane, M. A., LL. M. (1923.)

3. 'History of Classical Sanskrit Literature'- Second, revised and enlarged edition (now in course of publication)- By Dr. M. Krishnamachariar, M. A., M. L., PH. D., M. R. A. S.

4. Edited in the 'Bombay Sanskrit & Prakrit Series'- By Prof. Dr. P. Peterson. (1886).

5. Edited in the 'Bombay Sanskrit & Prakrit Series'- By Dr. Peterson. (1888).

6. సంస్కృతకవిపరిచయము-పు. 20.

[క్రీ. 1363] నుదాహరింపఁబడియుండుటచే నీప్రకాశవర్షుఁడు క్రీ. 1363 కంటెఁ బూర్వుఁ డని చెప్పఁదగును.

౨. భారవికృత 'కిరాతార్జునీయము' నకు వ్యాఖ్యాత.

ఈప్రకాశవర్షుని, దద్వ్యాఖ్యను దేవరాజయజ్వ తనభారవివ్యాఖ్య ('సుబోధిని') యందును,[1] గదసింహుఁడును[2] [క్రీ. 1200-1600] మల్లినాథుఁడును దమ 'కిరాతార్జునీయవ్యాఖ్యల'లో [IV స. 10 శ్లో.] ను బేర్కొనియున్నారు.

3. మాఘకృత 'శిశుపాలవధ'కు వ్యాఖ్యాత.

ఈప్రకాశవర్షుని వల్లభదేవుఁడు స్వకృతమాఘవ్యాఖ్యలోఁ దనకు గురువుగాఁ బేర్కొనియున్నాఁడు. ప్రకాశవర్షునకు మహోపాధ్యాయబిరుద మున్నటు లీతనియాకరమువలనఁ దెలియుచున్నది.[3] ఈగురుశిష్యులు సమకాలికులు గావున వల్లభదేవునికాలము నిట విచారింపఁజనును. [ఈతఁడు 'సుభాషితావళి'సంధాత యగువల్లభదేవునికంటెఁ బ్రాచీనుఁడు, భిన్నుఁడు నని యెఱుఁగునది.]

---

1. 'ప్రకాశవర్షప్రభృతిప్రణీతా, వ్యాఖ్యా న పూర్ణా ఇతి భారవీయే
కావ్యే ప్రభూతాం విదధాతి టీకాం, శ్రీదేవరాజో విదుషాం నిదేశాత్.'
   i. 'Triennial Catalogue of MSS.' of the Govt. Oriental Manuscripts Library-(Madras)-Vol. II. Part 1. C. (No. 1854 d)
   ii. 'Ibid—Vol. IV.' Part 1. (No 2912)
   iii. 'Travancore Catalogue'-P. 97. [Cantos I-IX & XV]. 1895.

2. 'సన్తి ప్రకాశవర్షాది టీకా అపి సువిస్తరాః
తథాపి లఘుబోధార్థం గదసింహోఽకరోదిమామ్'
'సంస్కృతకవిపరిచయము-భారవి'-పు. 47

3. (అ) 'శ్రుత్వా ప్రకాశవర్షాత్తు వ్యాఖ్యాతం తావ దీదృశమ్
విశేషతస్తు నైవాస్తి బోధోఽత్రానుభవా దృతే.'—చతుర్థసర్గటీకా.
(ఆ.) "అత్ర మహోపాధ్యాయః ప్రకాశవర్షః—
'షష్ఠీసమాసోఽప్యత్ర బహువ్రీహ్యర్థేఽన్తర్భవ త్యేవ. యోహి యస్య సఖా తస్యాసావపి భవత్యేవ.' ఏవ మత్రాపి. —20 సర్గే 71 శ్లోకటీకా.

వల్లభదేవుని పౌత్రుఁడగు కైయటుఁడు క్రీ. శ. 977 లో నానందవర్ధనుని 'దేవీశతకము'నకు వ్యాఖ్యను రచించెను. ఆ వ్యాఖ్యనుండి యీ ప్రమాణమును జూచునది.[1]

శ్లో. 'వల్లభదేవాయనిత శ్చన్ద్రాదిత్యా దవాప్య జన్మేమామ్
కైయటనామా౽రచయ ద్వృత్తిం దేవీశతకస్తోత్రే.

శ్లో. వసుమునిగగనోదధి [4078] సమకాలే యాతే కలే స్తథా లోకే
ద్వాపఞ్చాశే వర్షే రచితేయం భీమగుప్తనృపే'.

కైయటుఁడు క్రీ. శ. 977 ప్రాంతముల జీవించియుండుటచే నాతని పితామహుఁడగు వల్లభదేవుఁడు క్రీ. శ. 927 ప్రాంతముల జీవించియుండె నని నిశ్చయింపనగును. కావున వల్లభదేవుని విద్యాగురు వగు ప్రకాశవర్షుఁడు క్రీ. శ. 875-925 నడుమ విలసిల్లియుండవచ్చు నని నందకిశోరశర్మగారు వ్రాసియున్నారు.

౪. రసార్ణవాలంకారకర్త యగు ప్రకాశవర్షుఁడు.

ఈనలుగురును భిన్నులా, కారా యనునది విమర్శనీయము. మాఘభారవుల కావ్యములకు వ్యాఖ్య వ్రాసి, సుభాషితావళి మొదలగు సంధానగ్రంథములలోఁ బేర్కొనఁబడిన ప్రకాశవర్షుఁడు కవి యనియు, నందువలన నాలంకారికుఁడగు మనగ్రంథకర్తకంటె భిన్నుఁ డనియు వేంకటరామశర్మగారు వ్రాసియున్నారు.[2] భిన్నవాదమున కింతకంటెఁ బ్రబలప్రమాణము నేమియుఁ జూపక సిద్ధాంతీకరించుట చింత్యమనుచు వీరియభిప్రాయమును ఖండించుచు పండితనందకిశోరశర్మగా రిట్లు నుడివియున్నారు;[3]

—కవి యగువాఁ డాలంకారికుఁడు కాఁ డనుట యపసిద్ధాంతము. కవి యైనవాఁడే యాలంకారికుఁ డగుటకు నిదర్శనము లనేకములు గలవు. దండి, భోజుఁడు, 'సాహిత్యదర్పణ' నిర్మాత యగువిశ్వనాథుఁడు 'రసగంగాధర' కారుఁ డగు జగన్నాథపండితరా

1. 'సంస్కృతకవిపరిచయము-భారవి'—పుట. 21.
2. Introduction to 'Rasarnavalankara'—P. IV.
3. 'సంస్కృతకవిపరిచయము'—22-23 పు.

యలు మొదలగు ననేకు లుత్తమాలంకారికులే కాక తమకావ్యనిర్మాణపాటవముచేతను ప్రసిద్ధులైయున్నారు. నామైక్యముండి, విరోధిప్రమాణము లేనప్పుడు వ్యక్తిద్వయకల్పన మసంగతము. కావునఁ బైనలువురు నొకఁడే—

కాని వీరిసిద్ధాంతముకంటె వేంకటరామశర్మగారి యభిప్రాయమే సరి యని తోఁచెడిని. మాఘభారవికావ్యవ్యాఖ్యాత లిరువురు నొకఁడే యనియు, నీతఁడు భోజునికంటెఁ [క్రీ. 1005-1054] ప్రాక్తనుఁ డనియు, భోజునికంటె మనయాలంకారికుఁడు భిన్నుఁ డనియు, బరుఁ డనియుఁ దోఁచుచున్నది. సుభాషితావళిలోఁ బేర్కొనఁబడిన ప్రకాశవర్షుఁడు పైవ్యాఖ్యాతయే కావచ్చును, లేక ప్రకృతగ్రంథకర్త యైనను గావచ్చును. వ్యాఖ్యాత యగుప్రకాశవర్షుని, యాలంకారికుఁ డగుప్రకాశవర్షునిపౌర్వాపర్యవిచారము క్రింది కాలనిర్ణయప్రకరణమునఁ గననగును.

— 4. ప్రకాశవర్షునికాలము. —

భామహుని 'కావ్యాలంకారము'నను, దండి 'కావ్యాదర్శము'నను ప్రకాశవర్షుని 'రసార్ణవాలంకారము'నుండి పదవాక్యవాక్యార్థములనేకములు హరింపఁబడిన వనియు, ప్రకాశవర్షునికృతి దండిభామహుల కృతుల కుపజీవ్య మనియు నాదువలన వీ రిరువురును ప్రకాశవర్షునికంటె నవీను లనియు, భట్టబాణుని బేర్కొనుటచేఁ బ్రకాశవర్షుఁడు బాణునికంటె నర్వాచీనుఁ డనియు నందుచే మనకవి బాణుని తరువాతను దండిభామహులకుఁ బూర్వమునను [అనఁగా-క్రీ. శ. 650-750 నడుమ] జీవించియుండవలె ననియు వేంకటరామశర్మగారి సిద్ధాంతము.[1] కాని యిది యవిమర్శపూర్వకము. సుశీలకుమారడే, రాఘవన్ పండితులవ్యాసములను బట్టి ప్రకాశవర్షుఁడు భోజునికంటె నవీనుఁ డనియు, భోజుని 'సరస్వతీకంఠాభరణము', 'శృంగారప్రకాశము'ను ప్రకాశవర్షుని కృతిలత కుపఘ్నము లనియు సుశీలకుమారడే, రాఘవన్ పండితు లనేకరచనాసామ్యప్రదర్శనపూర్వకముగా నిర్ధారణ చేసియున్నారు. వీరిమతమును బట్టి దండి-భామహ-బాణులకంటె ప్రకాశవర్షుఁడు నవీనుఁ డని వేత్త

1. Introduction to 'Rasarnava'—P. X.

చెప్పనవసరము లేదు. ఒక్క రచనాసామ్యము కాలనిర్ణయవిచారమునం బరమప్రమాణము కాఁజాలదు. వీరిసిద్ధాంతము సరియే కాని వీరు చూపిన ప్రమాణములు ప్రబలములు గావు. ప్రకాశవర్షుఁడు భోజునికిఁ బరుఁ డనుటకు నొండు రెండాంతరప్రమాణములు లభించుచున్నవి. వీని నేలకో పై పండితులు లక్ష్యము చేసిరి. ఇది చింత్యము. 'సరస్వతీకంఠాభరణము' న భోజుఁడు పదదోషప్రకరణమున-'అసాధు'వను దోషము నిట్లు వివరించెను.

"శ్లో. 'శబ్దశాస్త్రవిరుద్ధం యత్తదసాధు ప్రచక్షతే
యథా-

'శ్లో. భూరిభారభరాక్రాన్త బాధతి స్కన్ధ ఏష తే
తథా న బాధతే స్కన్ధో యథా బాధతి బాధతే.'

అత్ర బాధతే రాత్మనేపదిత్వాద్ 'బాధతే' ఇతి స్యాత్, న పునర్ 'బాధతి' ఇతి." [I గుణవివేచనపరిచ్ఛేదము; 4 పుట. నిర్ణయసాగర ముద్రణము. 1934.] దీనికి రత్నేశ్వరుఁ డిట్లు వ్యాఖ్య వ్రాసియున్నాఁడు: "అత్ర కేచి దాహుః-'బాధతిధాతుం సంస్కారప్రచ్యావనేన బాధతే ఇతి బాధతిబాధస్తస్య సంబోధనం బాధతిబాధేతి. తే=తవ. వచన మితి శేషః.'ఇతి. తదసత్. నేయార్థత్వప్రసఙ్గాత్. అన్యేతు 'బాధతి ర్బాధతే యథా' ఇతి పఠన్తి. ఇదం తత్త్వమ్. విద్యమానస్యార్థవత్త్వస్యావివక్షాయాం గవిత్యయమాహేత్యాదావివ ప్రాతిపదికసంజ్ఞా న ప్రవర్తతే."

'భూరిభార' అను పైశ్లోకమును శబ్దశాస్త్రవిరుద్ధ మగుఁ నసాధుదోషమున కుదాహరణముగా భోజుఁడు చూపియుండ నందలి యుత్తరార్ధమును స్వీకరించి ప్రకాశవర్షుఁడు భోజుఁడు దోష మనిన దాని కపవాదము నిట్టులు నిపుణముగాఁ జూపియున్నాఁడు: [శబ్ద మసాధు వైనను ననుకరణమున గుణీభావము నందును.]

శ్లో. 'పదం యాతి గుణీభావ మనుకర్తు రసాధ్వపి
యథా న బాధతే స్కన్ధో యథా బాధతి బాధతే.'

౨ పరి. 36-37 శ్లో. [7 పు.]

భోజుఁడే ప్రకాశవర్షునికృతినుండి శ్లోకార్థమును గ్రహించె నేమో యని శఙ్కగా రనవచ్చును. కాని యది సరి కా దని యీక్రిందిప్రమాణమును బట్టి తెలియనగును. ఈశ్లోకమును దానికి సంబంధించిన యైతిహ్యమును 'శార్ఙ్గధరపద్ధతి' యందు లభించుచున్నవి.[1]

ఒకనాఁడు వేఁటనుండి మరలుచు భోజుఁడు తనపల్లకిని మోయు వాహకులలోఁ గ్రొత్తవానిం గని- యాతఁడు మాఱువేషమున నున్న పండితుఁ డని యెఱుఁగక—'ఎక్కుడు బరువుచే నీభుజము బాధనొందుచున్నదా ?' యని పృచ్ఛించె నఁట. దానికి బహుశాస్త్రవిశారదుఁడును, విశేషించి, శబ్దశాస్త్రనిష్ణాతయు నగుభోజుఁడు 'బాధతే' యనుటకు 'బాధతి' యని యపప్రయోగము చేసినందులకుఁ జింతించి రా జని యైనను జంకక యాపండితవాహకుఁడు వెంటనే "నీవుచేసిన 'బాధతి' యను నపప్రయోగము కలిగించి నంతబాధ నాభుజము కలిగించుటలేదు" అనె నఁట ! రసికుఁ డగుభోజుఁ డందుల కమితానందము నంది యాతని సన్మానించియుండును.

తనకాలమున కప్పుడే ప్రచురప్రచారము నందిన ధ్వనిసిద్ధాంతమును భోజుఁ డెఱుఁగును. ధ్వన్యాలోకమునుండి కొన్ని కారికల నీతఁడు గ్రహించియు నీతఁడు ధ్వనిమతము నలక్ష్యముచేసి 'ధ్వనిమత్తాతు గాంభీర్యమ్' [I పరి. 73 శ్లో. 74 పు.] అని ధ్వనిని శబ్దగుణ మగు గాంభీర్యముగాఁ బేర్కొనెను. ప్రకాశవర్షుఁడుకూడ [౨ పరి. 20 శ్లో. 6 పు.] ధ్వనిని గాంభీర్య మనుశబ్దగుణముగా నుడివియుండెను. దీనినిబట్టి ధ్వన్యాలోకకారునికంటె [క్రీ. శ. 840-860.] నీతఁడు నవీనుఁ డని తెలియుచున్నది.

'సరస్వతీకంఠాభరణము' మొదలగుకొన్నిసాహిత్యగ్రంథములలో నౌచిత్యము పేర్కొనఁబడినను 'ఔచిత్యవిచారచర్చ' లో నౌచిత్యసిద్ధాంతమును శాస్త్రదృష్టిని విచారించి, కావ్యమున కాత్మ యౌచిత్య మని నిర్ధారణచేసిన మహనీయుఁడు క్షేమేంద్రుఁడు. ఈసిద్ధాంతమును

---

1. 'భూరిభారభరాక్రాన్త బాధతి స్కన్ధ ఏష తే
న తథా బాధతే స్కన్ధో యథా బాధతి బాధతే.

పూర్వార్ధం మృగయాయా గృహమాగచ్ఛతః శిబికారూఢస్య భోజరాజస్యోక్తిః ఉత్తరార్ధం చ రాజదర్శనార్థం ఛద్మశిబికావాహపండితస్య ప్రత్యుక్తిః'

[శా. ప. 562 శ్లో.]

ప్రకాశవర్షుఁడు గుర్తించియే యుండును; కాని 'అగ్నిపురాణము'నందు ఔచిత్య ముభయాలంకారములలోఁ జేర్పఁబడినట్లు లీతఁ డౌచిత్యమును శబ్దాలంకారములలోఁ జేర్చియుండెను. క్షేమేంద్రునికంటె [క్రీ.1025-75.] ప్రకాశవర్షుఁ డర్వాచీనుఁడు కావచ్చును.

భోజునికంటె మనకవి నవీనుఁ డనుటకుఁ బై ప్రమాణములకంటె బలవత్తర మైనగ్రంథస్థప్రమాణము లభించుచున్నది. కాని 'రసార్ణవము' పై విమర్శల వెలయించిన 'డే', రాఘవన్ మొదలగు పండితు లెవ్వరు నేకారణముననో దీనిని గుర్తింపరైరి:

ఆఢ్యరాజు, సాహసాంకుఁడు నను ప్రాకృతసంస్కృతభాషాపోషకులగు ప్రభుపుంగవులు, (మహా) భామహుఁడు, బాణుఁడు, వాత్స్యాయనుఁడు నను గ్రంథకర్తలు, మహేశ్వరుఁడు, స్వాయంభువు, వాతవ్యాధి, బృహస్పతి, కౌటిల్యులచే రచింపఁబడిన 'అర్థశాస్త్రము'లు, కామందకీయ 'నీతిసారము,' 'విదగ్ధముఖమండనము'[1] మొదలగు గ్రంథములును 'రసార్ణవము'నఁ బేర్కొనఁబడెను. ఈకృతు లన్నిటిలో 'విదగ్ధముఖమండనము' నవీనము. ఇది కవిశిక్షాగ్రంథము. దీనికర్త ధర్మదాససూరి యను బౌద్ధసన్న్యాసి. క్రీ. శ. 1293-1309 నడుమనుండిన జినప్రభుఁడు (జయసింహుని శిష్యుఁడు) దీనికి వ్యాఖ్య రచియించెను. అందువలన ధర్మదాససూరి క్రీ. శ. 1190-1210 ప్రాంతముల జీవించి యుండె నని నిర్ణయింపఁజనును.[2] కావున నీతనిగ్రంథమును బేర్కొనిన ప్రకాశవర్షుఁడు క్రీ. శ. 1210 ప్రాంతములకంటె నర్వాచీనుఁ డనిమాత్రము నిర్ణయింపవచ్చును.

5. గ్రంథపరిమాణము.

మనకు లభించినగ్రంథమున 4 పరిచ్ఛేదములు సమగ్రముగను, రసవిచారకము ను ముఖ్యము నగు 5 వపరిచ్ఛేద మసమగ్రముగ ను గలవు. ఈగ్రంథము పంచపరిచ్ఛేదాత్మక మనియే వేంకటరామశర్మగారు

1. 'రసార్ణవము'—3 పరి. 56 శ్లో.
2. S. K. De: 'Sanskrit Poetics'—Vol. I. P. 297.
Dr. M. Krishnamachariar: 'History of Classical Sanskrit Literature.'—P. 766.

ను, 'డే' పండితులును నుడివియున్నవారు. కాని దీనిని కూలంకషముగ గవేషణమొనర్చిన రాఘవన్ పండితు లిది యాఱుప్రకరణముల గ్రంథమై యుండవలె ననియు, నుభయాలంకారవిచారక మగు పంచమప్రకరణము పూర్తిగాను, రసప్రకరణము గు నాఱవప్రకరణము [ముద్రితపుస్తకమున 5 వ పరిచ్ఛేదము.] చాలవఱకును లోపించియుండవలె ననియు నిర్ణయించియున్నారు. అందులకు వారు చూపిన యుపపత్తుల[1] నిటఁ జూపుచున్నాను-

౧. పరిచ్ఛేదము దోషప్రకరణము. ౨. పరి. గుణప్రకరణము. 3-౪. పరి. శబ్దార్థాలంకారప్రకరణములు. ౫. పరి. శృంగారవ్యక్తి యనఁబడు రసప్రకరణము. ఇందు 2 పుటలగ్రంథము మాత్రము లభించినది. మనకు లభించినస్వల్పగ్రంథమునుబట్టి చూచినను శృంగారప్రకాశమున భోజుఁడు విపులముగాఁజేసిన రసవిచారమును ప్రకాశవర్షుఁ డీప్రకరణమున సంగ్రహముగా నుడివి యుండె నని తోఁపకమానదు. అందువలన నీపరిచ్ఛేదము తక్కినవానికంటె మిగుల విపులముగా నుండితీరవలెను.

తృతీయపరిచ్ఛేదము మొదట నలంకారములు— బాహ్యములు, ఆభ్యంతరములు, బాహ్యాభ్యంతరములు నని మూఁడువిధము లని మన కవి పేర్కొనియున్నాఁడు. ఈయలంకారవిభజనము నీతఁడు భోజునినుండియే గ్రహించియున్నాఁడు. భోజుఁ డీమూఁడువిధము లగు నలంకారములను ద్రివిధము లగుస్త్రీలయలంకారములతోఁ బోల్చియుండ మనకవియు నట్లే నుడివియుండెను. చూడుఁడు: శృంగారప్రకాశము [చెన్నపురిలోని వ్రాఁతప్రతి II సం. 266 పు.]

అలఙ్కారాశ్చ త్రిధా—బాహ్యాః, ఆభ్యన్తరాః, బాహ్యాభ్యన్తరాశ్చ. తేషు బాహ్యాః వస్త్రమాల్యవిభూషణాదయః; ఆభ్యన్తరాః దన్తపరికర్మ-నఖచ్ఛేదా-లకపరికల్పనాదయః; బాహ్యాభ్యన్తరాః స్నానధూప (విలేపనాదయః).

చూ. రసార్ణవము [3 పరి. 5-8 శ్లో. 12 పు.]

అందువలన ప్రకాశవర్షుఁ డీమూఁడువిధము లగునలంకారములనుగూర్చియుఁ జర్చించి యుండు నని నొక్కి వక్కాణింపవచ్చును. కాని మనకు లభించిన వ్రాఁతప్రతిలో (3 వ పరి.) బాహ్యము లగు శబ్దాలం

1 'Journal of Oriental Research'—Vol. VIII. Part 3. P. 268-9.

కారములను, (4 వ పరి.) ఆభ్యంతరము లగునర్థాలంకారములను గూర్చిన చర్చమాత్రము గలదు. పిమ్మట రసప్రకరణముయొక్క యుపసంహారభాగముగల 2 పుటల గ్రంథము మాత్రము లభించినది. కావున బాహ్యాభ్యంతరము లగునుభయాలంకారముల విమర్శించు 5 వ పరి. కూడఁ బూర్తిగా నుత్సన్న మైనదని నిర్ణయింపఁదగును. దీనిని బట్టి రసప్రకరణమునకే కాక యలంకారప్రకరణమునఁ గూడ గ్రంథపాత మున్న దనియు, రసార్ణవ మాఁఱుపరిచ్ఛేదముల గ్రంథ మనియుఁ దేలుచున్నది.

6 రసార్ణవమీమాంస.

౧ వ పరిచ్ఛేదము [దోషప్రమోషము.]:-

దోషములు 3 విధములు-1. పదదోషములు. 2. వాక్యదోషములు. 3. వాక్యార్థదోషములు. ఇందు- పదదోషములు 14 తెగలు.

1. అసాధువు.
2. అనిబద్ధము.
3. కష్టము.
4. క్లిష్టము.
5. అనర్థకము.
6. అపుష్టార్థము.
7. గూఢార్థము.
8. అప్రతీతము.
9. ససంశయము.
10. నేయార్థము.
11. అసమర్థము.
12. అప్రయోజకము.
13. దేశ్యము.
14. గ్రామ్యము.

ఇందు, కడపటి గ్రామ్యదోషము- i. అసభ్యము. ii. అమంగళము. iii. ఘృణాకరము-అని 3 తరగతులుగా విభజింపఁబడెను.

వాక్యదోషములును 14 :-

1. శబ్దహీనము.
2. క్రమభ్రష్టము.
3. విసంధి.
4. పునరుక్తము.
5. వ్యాకీర్ణము.
6. భిన్నవృత్తము.
7. సంకీర్ణము.
8. గర్భితము.
9. భిన్నలింగము.
10. భిన్నవచనము.
11. ఖంజము.
12. న్యూనము.
13. అధికము.
14. శ్లేషాదిగుణహీనము.

ఇం దాఱవది యగు భిన్నవృత్తము మరల వర్ణభ్రంశము, యతిభ్రంశము నని రెండువిధములు.

గుణములు 3 తరగతులు- 1. శబ్దగుణములు. 2. అర్థగుణములు. 3. ఉభయగుణములు.

1. శబ్దగుణములు 3 :-(అ) శ్లేష. (ఆ) సమత. (ఇ) సుకుమారత.

2. అర్థగుణములు 3 :- (అ) అర్థవ్యక్తి. (ఆ) ప్రసాదము. (ఇ) కాంతి.

3. ఉభయగుణములు 4 :- (అ) ఓజస్సు. (ఆ) మాధుర్యము. (ఇ) ఔదార్యము. (ఈ) సమాధి.

పై వాక్యదోషములలోని 'శ్లేషాదిగుణహీనము'నందలి 'ఆది'పదముచే నీ 10 గుణములయొక్క యభావమే 10 దోషములుగా నెంచఁబడెను. ఈదోషములేవన-

1. శ్లేషవిపర్యయము.
2. సామ్యవిపర్యయము.
3. సౌకుమార్యవిపర్యయము.
4. అర్థవ్యక్తివిపర్యయము.
5. ప్రసాదవిపర్యయము.
6. కాంతివిపర్యయము.
7. ప్రౌఢివిపర్యయము.
8. మాధుర్యవిపర్యయము.
9. ఔదార్యవిపర్యయము.
10. నిస్సమాధి.

వాక్యార్థదోషములు 16 :-

1. అపార్థము.
2. వ్యర్థము.
3. ఏకార్థము.
4. ససంశయము.
5. అపక్రమము.
6. ఖిన్నము.
7. అతిమాత్రము.
8. విరసము.
9. పరుషము.
10. హీనోపమ.
11. అధికోపమ.
12. విసదృశోపమ.
13. అప్రసిద్ధోపమ.
14. నిరలంకారము.
15. అశ్లీలము.
16. విరుద్ధము.

ఇందలి విరుద్ధదోషము 3 విధములు.

---

1. ప్రత్యక్షవిరుద్ధము. [3 విధములు.]
   1. దేశవిరుద్ధము.
   2. కాలవిరుద్ధము.
   3. లోకవిరుద్ధము.

2. అనుమానవిరుద్ధము. [3 విధములు.]
   1. యుక్తివిరుద్ధము.
   2. ఔచిత్యవిరుద్ధము.
   3. కామశాస్త్రవిరుద్ధము.

3. ఆగమవిరుద్ధము.

పై వానిలోఁ గాలవిరుద్ధ మింను వివరింపఁబడలేదు. కాని ౩ వ పరిచ్ఛేదమునందు (85 శ్లో.) 'దోషః కాలే విరోధోఽపి న కార్యాన్తర హేతుతః' [కార్యాంతరహేతువులచేఁ గాలవిరోధము దోషముకాదు.] అని చెప్పఁబడియుండుటచేఁ గావలయు మొదటిపరిచ్ఛేదమున నీవివరణము కవిచే వదలఁబడియుండును.

భామహుఁడు 15 దోషములనే పేర్కొనియెను; కాని వానిని పద-వాక్య-వాక్యార్థగతము లని విభజింపలేదు. యుక్తి-ప్రతిజ్ఞావిరుద్ధముల నీతఁ డంగీకరించెను. 'పునరుక్త'దోష మర్థగత మగునప్పుడు 'నేయార్థ' మగు నని యీతఁ డనెను.

దండి యర్థ-శబ్దగతము లగు 10 దోషములనే పేర్కొనెను. యుక్తి (=హేతు) విరుద్ధ- ప్రతిజ్ఞావిరుద్ధములు గుణములా, కావా యనువిషయమున నాలంకారికుల విప్రతిపత్తిని సూచించియున్నాఁడు.

వాక్యదోషములు 2:-న్యూనము, అధికము. వాక్యార్థగతము లగుచో నివియే- న్యూనోపమ, అధికోపమ- అనుదోషము లగును. వాక్య-వాక్యార్థగతభేదమే తప్ప పై రెండుదోషములకు వ్యత్యాసము లేదు. వాక్యార్థదోషములలో నుపమాదోషములు నాలుగు పేర్కొనఁబడెను. ఇందు న్యూనోపమ, అధికోపమలను దండిభామహు లిరువురు నుదాహరించియుండిరి. అప్రసిద్ధోపమ, విసదృశోపమలను భామహుఁడొక్కఁడే వివరించియుండెను. దండి వీనిని బేర్కొనలేదు. ప్రకాశవర్షుఁడు పేర్కొనిన పైయుపమాదోషముల నాలుగింటినే కాక యుపమానము- ఉపమేయములలో లింగ-వచన-వ్యత్యాసమువలనఁ గలుగు మఱి రెం డుపమాదోషముల దండిభామహులు నుడివియున్నారు. ఈరెండిటిని ప్రకాశవర్షుఁడు భిన్నలింగ-భిన్నవచనము లని నుడివి వీనిని వాక్యదోషములలోఁ జేర్చియున్నాఁడు. 'విపర్యయము' (అసదృశత ?) అను నేడవయుపమాదోషమును భామహుఁ డొక్కఁడే నుడివియున్నాఁడు. తనకంటెఁ బ్రాచీనాలంకారికుఁ డగుమేధావి యీయుపమాభేదముల నేడింటిని బేర్కొనె నని భామహుఁడు వ్రాసియున్నాఁడు.[భామహ. II పరి. 40 శ్లో.]

౨. పరిచ్ఛేదము. [గుణోపాదానము.]

గుణములు 2 విధములు-1. శబ్దగుణములు. 2. అర్థగుణములు. మరల శబ్దగుణములలో 22 భేదములు, అర్థగుణములలో 22 భేదములు. ఈ 22 గుణభేదములపేళ్లు రెంటికిని సమానము:—

1. శ్లేష.
2. ప్రసాదము.
3. సమత.
4. మాధుర్యము.
5. సుకుమారత.
6. అర్థవ్యక్తి.
7. కాంతి.
8. ఔదార్యము.
9. ఉదాత్తత.
10. ఓజస్సు.
11. ఔర్జిత్యము.
12. ప్రేయస్సు.
13. సుశబ్దత.
14. సమాధి.
15. సూక్ష్మము.
16. గాంభీర్యము.
17. సంక్షేపము.
18. విస్తరము.
19. సామ్మిత్యము.
20. భావికత్వము.
21. రీతి.
22. ఉక్తి.

ఈనామము లన్నియును సార్థకములు. ఈగుణములను దృష్టియందుంచుకొని శబ్దములను వాక్యములను సరిగాఁ బ్రయోగించునది యని ప్రకాశవర్షుఁ డనుశాసించియున్నాఁడు.

భామహుఁడు మాత్రము కావ్యవిధాయకము లగు గుణముల నేప్రకరణమునను వివరించియుండలేదు; దండి యన్ననో వైదర్భమార్గమున కత్యావశ్యకములగు పదిగుణములను మాత్రము నుడివియుండెను. వైదర్భీ-గాడీమార్గముల భేదములఁ గొన్నిటి నీతఁడు చెప్పియుండెను, గాని, గౌడమార్గప్రధానము లగుగుణములఁ గూర్చి యేమియు నెత్తుకొనలేదు. ప్రకాశవర్షునిచేఁ జేర్పఁబడిన గుణములు దండిభామహులకృతులలో నలంకారములుగా నెంచఁబడియుండెను. ఇట్లగుట కీముగ్గురకృతులలో నాయాగుణములకు నాపేరుగల యలంకారములకుఁ గలలక్షణసామ్యమే హేతువు.

శ్లో. 'వదన్తి బన్ధవైకట్య మౌదార్యం కవిపుఙ్గవాః
శ్లాఘ్యై ర్విశేషణై ర్వ్యక్త ముదాత్త మితి తద్విదుః.'

అని ప్రకాశవర్షుఁడు [౨ పరి. 16 శ్లో.] చెప్పియుండఁ గొందఱాలంకారికు లీయుదాత్తలక్షణము నుదారము (ఔదార్యము)న కారో

పించినట్లు దండి వ్రాసియున్నాఁడు. 'శ్లాఘ్యైర్విశేషణైర్యుక్తముదారం కైశ్చి దిష్యతే.' గుణవివరణమునకుఁ బిమ్మటఁ బ్రథమపరిచ్ఛేదమునఁ జే ర్పఁబడిన దోషములు నలువదినాలుగింటిలో నొక్క 'విరస' మనునది తక్కఁ దక్కినవి కొన్ని యెడల గుణత్వము నొందు నని వివరింపఁబడెను. 'విరస' మిందులోఁ జేరకుండుటకు హేతువు 'కాలవిరోధము' నకు వలె గ్రంథపాతమో లేక కవియే దీనిని నపవాదముగా నెంచియుండెనో చెప్పఁజాలము.

శ్లో. 'దోషాణామపి యేషాం స్యాద్గుణత్వం కారణాత్క్వచిత్
చతుర్వింశత్తదుచ్యన్తే తేచ వైశేషికా గుణాః-' ప్రకాశ. ౨ పరి. 35-36.

దోషములు నలువది యని యిటఁ జెప్పఁబడినది. కాని క్రిందటి పరిచ్ఛేదమున 43 దోషములు వివరింపఁబడి యుండుటచేనిటఁ బూర్వాపరవైషమ్యము గానఁబడుచున్నది.

మొదట-పదదోషముల గుణత్వము, అపిమ్మట వాక్యదోషముల గుణత్వము, వాక్యార్థదోషముల గుణత్వము నిట్లు మొదటిపరిచ్ఛేదము నందలి క్రమమే పాటింపఁబడియెను. మొదటిపరిచ్ఛేదమున గుణములను జెప్పినపిమ్మట- (24-28 శ్లో.)

1. శ్లేషగుణాభావము- శైథిల్యదోషము.
2. సామ్యగుణవిపర్యయము- వైషమ్యదోషము.
3. సౌకుమార్యగుణరాహిత్యము- కఠోరము.
4. అర్థవ్యక్తిహీనత. నేయార్థము.
5. ప్రసాదగుణాభావము- అప్రసన్నము.
6. కాంతిగుణలోపము- అవ్యుత్పన్నత.
7. ప్రౌఢి(ఓజో)గుణవిహీనత- అప్రౌఢి.
8. మాధుర్యలోపము- అనిర్వాహము.
9. ఔదార్యవిపర్యయము- నిరలంకారము.
10. నిస్సమాధిగుణలోపము- ఋజుమార్గము.

ఇందు నేయార్థము ప్రత్యేకముగా వాగ్యదోషముగాను, నిరలం కారము వాక్యార్థదోషముగాను గూడఁ జెప్పఁబడినవి. శ్లేషాదిగుణహీ

'నిర్దుష్టస్యాపి కావ్యస్య గుణోపాదాన మన్తరా
శాస్త్రార్థకుశలో లోకః సాధుత్వం నా నుమన్యతే.'

సహేతుకముగాఁ జూపట్టుచున్నది.

3 వ పరిచ్ఛేదము. [శబ్దాలంకారప్రకాశనము.]

మొదట నలంకారసామాన్యలక్షణములు విశదముగాఁ జూపఁబడినవి. 1. బాహ్యములు. 2. ఆభ్యంతరములు. 3. ఉభయములు- అని యలంకారములు మూఁడువిధములు. బాహ్యములగు శబ్దముల కుత్తర్షాధాయకము లగుటచే శబ్దాలంకారములు బాహ్యము లనఁబడెను. ఆభ్యంతరము లగు కావ్యార్థముల కౌన్నత్యముం జేకూర్చునవి యగుటచే నర్థాలంకారము లాభ్యంతరకక్ష్యలోఁ జేర్పఁబడెను. ఉభయాలంకారకక్ష్యలో నేయలంకారములు చేరునో మనకవి చెప్పియుండలేను. కాని యాతనివివరణమునుబట్టి యూహించిన, శ్లేషాదు లిందుఁ జేరునేమో యని తోఁచెడిని.

శబ్దాలంకారములు 18 :-

1. జాతి.	7. ఛాయ.	13. ఔచిత్యము.
2. రీతి.	8. యుక్తి.	14 ప్రశ్నోత్తరము.
3. వృత్తి.	9. భణితి.	15. ప్రహేలిక.
4. రచన.	10. శ్రవ్యత.	16. అనుప్రాస.
5. ఘటన.	11. శ్లేష.	17. యమకము.
6. ముద్ర.	12. చిత్రము.	18. గూఢోక్తి.

సంస్కృతప్రాకృతాత్మకమగు 'జాతి' శుద్ధ, సాధారణి యని రెండు విధములు. దండిభామహులు భాషల సామాన్యనామమునుగాని, శుద్ధ, సాధారణి యను తద్భేదములఁ గాని నుడువక భాషాసామాన్యమును సంస్కృతప్రాకృతాపభ్రంశము లని విభజించియుండిరి. దండి మిశ్ర మను మఱియొకభేదమును గూడఁ గల్పించియున్నాఁడు. ఇవన్నియు వాఙ్మయభేదము లని యీతఁ డనియున్నాఁడు.

రీతులు 5 :-1. వైదర్భి. 2. గౌడి. 3. పాంచాలి. 4. లాటి. 5. ఆవంతి. ఆయాదేశములలోని జనుల యభిరుచుల ననుసరించి చేయఁ

నతవలనఁ గలుగు నీపదిదోషములను ప్రకాశవర్షుఁడు వివరించినపద్ధతిని బట్టి యాలోచించిన నాయాగుణముల యభావము నీతఁడు విశేషదోషములుగాఁ బరిగణించినట్లు లేదు. మఱేమన నీపదిగుణములును దక్కిన గుణములును గావ్యమున కత్యావశ్యకములైన ట్లీతని దృఢాభిప్రాయముగాఁ దోఁచెడిని. దండియు నిట్టియభిప్రాయముతోడనే శ్లేషాదిదశ గుణములను మాత్రమే పేర్కొనియుండెను, గాని, వానియభావమును దోషములుగా నెంచియుండలేదు.

వేంకటరామశర్మగా రిట్లు వ్రాసియున్నారు:-[1]

"భామహుఁడు దండియుఁ గావ్యలక్షణములను దద్భేదములను విపులముగాఁ జర్చించియుండిరి. వారి కుపజీవ్య మగు గ్రంథ మొకటి యుండవలెను. అది యీరసార్ణవమే. ఇందు ద్వితీయపరిచ్ఛేదము-

'నిర్దిష్టస్యాపి కావ్యస్య గుణోపాదాన మన్తరా'

అని ప్రారంభింపఁబడెను. దీనినిబట్టి మనకవి కావ్యలక్షణములను దద్భేదములను గ్రంథాంతరమున వివరించియుండుటచే నాప్రసంగము నిట విడిచె నని యూహింపనగును. మఱియు నితరాలంకారగ్రంథము లందువలె నిం దాశీర్నమస్క్రియాపూర్వక మగుకృత్యాది గాని, గ్రంథకర్తృప్రశస్తి గాని, యనుబంధచతుష్టయనిరూపణాదులు గాని లేవు. ప్రథమపరిచ్ఛేదము దోషవిచారకము. వీని నన్నిటింబట్టి చూచినఁగావ్యనిర్దేశ ప్రకరణాదులు గల మఱికొన్ని ప్రకరణము లుత్సన్నము లైయుండితీరు నని నిర్ణయింపఁ జనును."

ఈయభిప్రాయములు చాలవఱకు కవిమర్శపూర్వకములు. రసార్ణవము దండిభామహుల కుపజీవ్య మెంతమాత్రమును గా దనియు, వీరిరువురకంటెను రసార్ణవకర్త చాల నవీనుఁ డనియుఁ గాలనిర్ణయాదిప్రకరణముల నిరూపింపఁబడినది. కృత్యాదిగ్రంథము కొంత లోపించిన లోపింపవచ్చును. మొదటి పరిచ్ఛేదమున దోషములు వివరింపఁబడెను. రెండవపరిచ్ఛేదమునగుణవిచారము చేయఁబడెను. అందువలనఁ గావ్యము నిర్దుష్టమైనను, గుణసహితము కానిచో సాధువు కానేర దనుపాఠమే-

1. Introduction to 'Rasarnava.'—P. XVI.

బడువచోవిన్యాసమే రీతి యనఁబడును. దేశము లనేకములు; అందలి జనులరుచిభేదములు ననేకములు. అందుచే రీతులభేదముల నెన్నుటకు సర్వజ్ఞుఁడగు నీశ్వరుఁ డొక్కఁడే సమర్థుఁ డని యీతఁడు నుడివియున్నాఁడు.

దండిమతమున రీతు లనేకములు. అందు సూక్ష్మభేదములు గల తక్కినవానిని వదలివైచి ప్రస్ఫుటవ్యత్యాసముగల వైదర్భ-గౌడీయముల మాత్రము దండి విశేషముగా వర్ణించియున్నాఁడు.

వృత్తులు:-1. కైశికి. 2. ఆరభటి. 3. భారతి. 4. సాత్వతి. ముద్ర (=సాభిప్రాయార్థవిన్యాసము) 4 విధములు:-1. విభక్తిగతము. 2. వచనగతము. 3. సంవిధానగతము. 4. సముచ్చయగతము.

అన్యోక్తుల ననుకరించుట ఛాయ. ఇది 5 విధములు-1. లౌకికము. 2. స్ఖలితము. 3. ఛేకము 4. ముగ్ధము. 5. వేటోక్తి. జను లసంఖ్యాకు లగుటచే నన్యోక్తిచ్ఛాయాభేదములు ననంతము లని యీతఁ డనెను.

విశేషము:-ఈఛాయ నితరాలంకారికులు శబ్దార్థహరణము, హరణము,ఉపజీవనశిక్ష మొదలగుపేళ్లతో వ్యవహరించిరి. వామనుఁడు నానందవర్ధనుఁడు తమకృతులలో నీవిషయమును స్పృశించియున్నారు. ఈవిషయమును గూలంకషముగ సోదాహరణముగఁ జర్చించిన మహనీయుఁడు రాజశేఖరుఁడు. ఈతఁడు కావ్యమీమాంసయందు మూఁడు ప్రకరణములు [XI—XIII] తద్విచారమునకు వినియోగించెను. హేమచంద్రుఁడు తన'కావ్యానుశాసనము'నకుఁ దాను రచించిన 'వివేక' మను వృత్తిలోను, వాగ్భటుఁడు'కావ్యానుశాసనము' నను నిందలివిషయము లనేకములఁ బరిగ్రహించియుండిరి. భోజుని 'సరస్వతీకంఠాభరణము'నందు నీవిషయ మించుక కలదు. క్షేమేంద్రుఁడు కవిశిక్షాగ్రంథమగు తన 'కవికంఠాభరణము'న నీవిషయమును విపులముగఁజర్చించియున్నాఁడు. రాజశేఖరుఁడు [XIఅధ్యా. 61 పు] ఈవిషయమును గూర్చి యొకచక్కని యాభాణకమును ప్రోడీకరించియున్నాఁడు: 'లోకమునఁ జోరుఁడుగాని కవి గాని, వర్తకుఁడు గాని యుండఁడు. ఎవఁడు తనచౌర్యమును గప్పిపుచ్చుకొనఁగలఁడో వాఁడు నింద నొందక యానందము నందును.'

యుక్తి 6. విధములు: 1. పద 2 పదార్థ 3. వాక్య 4. వాక్యార్థ 5. ప్రకరణ 6 ప్రబన్ధయుక్తులు.

భణితి 4 భేదములు:-1. సంభావనారూపము. 2. అసంభావనారూపము. 3. కల్పనారూపము. 4. విరోధరూపము.

శ్రవ్యత 6 తెగలు:-1. ఆశీరూపము. 2. నమస్క్రియారూపము. 3. నాందీరూపము. 4. వస్తురూపము. 5. బీజరూపము. 6. ప్రరోచనారూపము.

శ్లేష 6 రకములు:-1. ప్రకృతి, 2. విభక్తి, 3. పద, 4. వచన, 5. భాషా, 6. ప్రత్యయశ్లేషలు.

ఔచిత్యము 2 విధములు:-1. అభిధానౌచిత్యము. 2. బన్ధౌచిత్యము.

[ఔచిత్యమునుగూర్చి విపులముగ నెఱుఁగఁ గోరువారు క్షేమేంద్రుని 'ఔచిత్యవిచారచర్చ'ను బరిశీలింపఁదగును. ఔచిత్యమే కావ్యమున కాత్మ యని యీతనిమతము.]

ప్రశ్నోత్తరము 6 విధములు:- 1. అంతఃప్రశ్న. 2. బహిఃప్రశ్న. 3. ఉభయప్రశ్న. 4. పృష్టప్రశ్న. 5. ఉత్తరప్రశ్న. 6. జాతిప్రశ్న. ఈప్రశ్నోత్తరమునుగూర్చిన విశేషముల నరయఁగోరువారు 'విదగ్ధముఖమండనము'ను బఠింపఁజను నని ప్రకాశవర్షుఁడే చెప్పియున్నాఁడు. ప్రకాశవర్షునికాలనిర్ణయమున కీగ్రంథ మెట్లుపయోగించునో కాలనిర్ణయప్రకరణమునఁ జూచునది.

ప్రహేళిక 6 విధములు:- 1. పరివర్తితము. 2. విన్యస్తము. 3. లుప్తము. 4. వ్యుత్క్రమము. 5. బిందుకము. 6. అర్థము.

[భామహుఁడు ప్రహేళికకు లక్ష్యముం జూపక, ప్రహేళికకు యమక మని నామాంతరము గల దనియుఁ దద్విశేషముల రామశర్మకృతమగు 'అచ్యుతోత్తరము'నఁ జూడఁదగు ననియు నుడివెను. [భామహ. II. 19.] దండి యమక మేకాంతమధురము కాకపోవుటచేఁ దరువాత దీనినిగుఱించి చెప్పెద నని [కావ్యాదర్శ. I. 61] నుడివి, తృతీయపరిచ్ఛేదమున 14 ప్రహేళికాభేదములను సోదాహరణముగా వివరించియున్నాఁ

డు. విశ్వనాథకవిరాజు [సాహిత్యదర్పణము X. 13.] రసపరిపంథియగుటచేఁ బ్రహేళిక యలంకారము కాదనియు, నిది 'ఉక్తివైచిత్ర్య' మాత్ర ప్రయోజక మనియు వ్రాసియున్నాఁడు. అంతకుమునుపే భోజుఁడు 'సరస్వతీకంఠాభరణము'నఁ బ్రహేళికాప్రయోజనములకు దండిశ్లోకము నుదాహరించియున్నాఁడు:

'క్రీడాగోష్ఠీవినోదేషు తజ్జ్ఞై రాకీర్ణమన్త్రిణే
పరవ్యామోహనే చాపి సోపయోగాః ప్రహేళికాః.'

ఈశ్లోకము రసార్ణవమున గ్రహింపఁబడినది [3. 82.]

దండి చెప్పినప్రహేళికాభేదములకు ప్రకాశవర్షుఁడు చెప్పినవానికి సాదృశ్యము లేదు.]

యమకము 7 తరగతులు:

1. అవ్యపేతము. (నియతము).
2. అవ్యపేతము. (అనియతము).
3. వ్యపేతము. (నియతము).
4. వ్యపేతము. (అనియతము).
5. అవ్యపేతవ్యపేతకము. (నియతము).
6. అవ్యపేతవ్యపేతకము. (అనియతము).
7. సముద్గకము.

భామహునిమతమున యమకము 5 విధములు: 1. ఆది. 2. మధ్యాన్తము. 3. పాదాభ్యాసము. 4. ఆవలి. 5. సమస్తపాదయమకములు.

సందష్టక-సముద్గకాదిభేదముల నీతఁ డీయైదింటిలోనే యిమిడ్చెను. ప్రకాశవర్షుఁడు పేర్కొనిన యేడిటికి నధికముగా దండికృతియందీ 5 ను వివరింపఁబడినవి: 1. సందష్ట, 2. సముద్గ, 3. శ్లోకాభ్యాస, 4. మహాయమక, 5. ప్రతిలోమయమకములు. ఇతరులు కొందఱు సందష్టమును దక్షినభేదములలో నంతర్భూతముగా నొనర్చినను దానుమాత్రము దీనికిఁ బ్రత్యేకస్థానము నొసఁగుచున్నాఁడ నని దండి చెప్పియున్నాఁడు. తనకృతిలో(III పరి.) నీతఁడు యమకభేదముల 78 శ్లోకములలో వివరించియున్నాడు.

'ప్రాయేణ యమకే చిత్రే రసపుష్టి ర్న దృశ్యతే'

అని మఱియొక సాహిత్యవేత్త యమకచిత్రములు రసపోషకములుగా వనియే నుడివియున్నాఁడు. ప్రకాశవర్షునకు మాత్రము యమకము కవిపాండితికి గీటురాయివంటి దని

['కవివ్యుత్పత్తినికషం యమకం నామ తద్విదుః'- 3. పరి. 61.] చెప్పియున్నాఁడు.

మనకవి ప్రహేలికకుఁ బిమ్మట ననుప్రాసమును [3 పరి. 14.] చేర్చియుండినను మనకు లభించినప్రతిలోఁ బ్రహేళిక తర్వాత యమకము చెప్పఁబడినది; అనుప్రాస విడువఁబడినది. అనుప్రాసవివరణభాగ ముత్సన్నమైన దని చెప్పవచ్చును.

యమకభేదముల వివరించునవసరమున ప్రకాశవర్షుఁడు-

'లక్ష్యలక్షణబోధార్థం దిఙ్మాత్రం తు ప్రదర్శ్యతే'-[3 పరి. 64.]

అని చెప్పినను లక్ష్యలక్షణము లింక వ్యాఖ్యములుగా నున్నవి.

గూఢోక్తి 5 విధములు: 1 క్రియాభేదము. 2. కారకభేదము. 3. సంబంధభేదము. 4. పదభేదము. 5. అభిప్రాయభేదములవలనఁ గలుగునవి.

ఈశబ్దాలంకారములు వాగ్దేవికి నవమువాలంకారాములుగాఁ జెప్పఁబడినవి. ఔచిత్యమును రసమును బాటించుచు సందర్భశోభకై వీనిని గవులు పద్యగద్యముల నుపయోగింపవలయు నని యాతనియభిప్రాయము.

పిమ్మట శ్లేషచిత్రముల ప్రాముఖ్యము, ననుప్రాసాక్లిష్టయమకముల ప్రాధాన్యము వివరింపఁబడెను. బాణునకుఁ బద్యరచనమునకంటె గద్యరచనమునఁ గలయధికకౌశలము, సంస్కృతప్రాకృతాదిభాషావిచారము, ఆఢ్యరాజ-శ్రీసాహసాంకప్రభుపులకాలమునందలి భాషలను గూర్చినవివరములు గలవు. మంచిపుష్పముల నెంచి మాలనుగూర్చుమాలాకారునివలెఁ గవి కావ్యశోభాసంధాయకము లగువిషయముల గ్రహించి కావ్యనిర్మాణమును జేయఁదగు నఁట!

౪ వ పరిచ్ఛేదము. [అర్థాలంకారనిర్ణయము.]

అర్థాలంకారములు 28:-

1. జాతి.	11. విషమము.	21. భ్రాంతి.
2. హేతువు.	12. సంభవము.	22. అభావము.
3. అహేతువు.	13. ప్రత్యనీకము.	23. ఆగమము.
4. సూక్ష్మము.	14. వ్యతిరేకము.	24. ఉపమానము.
5. సారము.	15. అసంగతి.	25. అనుమానము.
6. సమాహితము.	16. లేశము.	26. ప్రత్యక్షము.
7. భావము.	17. పరివృత్తి.	27. సంశయము.
8. విభావన.	18. నిమీలనము.	28. అతిశయము.
9. అన్యోన్యము.	19. వితర్కము.	
10. విరోధము.	20. స్మరణము.	

ఇందు 1, 3, 5, 7, 9, 11-13, 15, 18-26 భామహుని కృతిలో లేవు. భామహుఁడు మఱికొన్నియలంకారములఁ బేర్కొనెను.

1. అర్థాంతరన్యాసము.	11. ఊర్జస్వి.	20. రసవత్తు.
2. అనన్వయము.	12. తుల్యయోగిత.	21. రూపకము.
3. అపహ్నుతి.	13. దీపకము.	22. విశేషోక్తి.
4. అప్రస్తుతప్రశంస.	14. నిదర్శన.	23. వ్యాజస్తుతి.
5. ఆక్షేపము.	15. పర్యాయోక్తము.	24. శ్లేష.
6. ఆశీస్సు.	16. ప్రతివస్తూపమ.	25. సమాసోక్తి.
7. ఉత్ప్రేక్ష.	17. ప్రేయస్సు.	26. సహోక్తి.
8. ఉదాత్తము.	18. భావికము.	27. సంసృష్టి.
9. ఉపమ.	19. యథాసంఖ్యము.	28. స్వభావోక్తి.
10. ఉపమేయోపమ.		

ఇవి ప్రకాశవర్షునికృతియందు మృగ్యములు. దండి మొత్తము 35 అలంకారములను సోదాహరణముగ వివరించెను. ఇతఁడు పేర్కొనిన వానిలోఁ దొమ్మిది రసార్ణవమునను [2, 4, 6, 8, 10, 14, 16, 17,

28] గలవు. ఇవి కాక దండికృతియం దీక్రిందివి యధికముగాఁ గానవచ్చు చున్నవి-

1. స్వభావోక్తి.
2. ఉపమ.
3. రూపకము.
4. దీపకము.
5. ఆవృత్తి.
6. ఆక్షేపము.
7. అర్థాంతరన్యాసము.
8. సమాసోక్తి.
9. ఉత్ప్రేక్ష.
10. క్రమము.
11. ప్రేయస్సు.
12. రసవత్తు.
13. ఊర్జస్వి.
14. పర్యాయోక్తము.
15. ఉదాత్తము.
16. అపహ్నుతి.
17. శ్లేష.
18. విశేషము.
19. తుల్యయోగిత.
20. అప్రస్తుతప్రశంస.
21. వ్యాజస్తుతి.
22. నిదర్శన.
23. సహోక్తి.
24. ఆశీస్సు.
25. సంకీర్ణము.
26. భావికము.

దండిభామహు లిరువురు నలంకారములుగా నెంచిన- 1. ప్రేయస్సు. 2. ఊర్జస్వి. 3. ఉదాత్తము. 4. భావికములను మనకవి గుణములుగా మార్చెను. దండిభామహులచే నర్థాలంకారముగాఁ బేర్కొనఁబడిన శ్లేష మనకవిచే శబ్దాలంకారములలోఁ జేర్పఁబడెను. పిమ్మట మనకవి జాతి నర్థాలంకారములలో మొదటిదానినిగా నుడివెను. శబ్దాలంకారములలోఁ గూడ జాతిని మొదటిదానినిగా నీతఁ డెంచెను.

హేతువు 6 విధములు:- 1. ప్రవర్తకము. 2. నివర్తకము. 3. అభావము. 4. జ్ఞాపకము. 5. ప్రయోజకము. 6. చిత్రము.

దండి హేతువు నాలుగువిధము లనియెను. రసార్ణవమునందలి 6 హేతువులలో మొదటి రెండును దక్కఁ దక్కినవి దండికృతిలోఁ జూపట్టు చున్నవి. మనకవి 'ప్రయోజక' మనిన దానిని దండి 'కారక' మనెను. మఱియు నీతఁడు 'జ్ఞాపక-కారకములు' ప్రవృత్తి-నివృత్తులలోఁ జేరున నెను. కారకము-1. నిర్వర్త్యము. 2. వికార్యము. 3. ప్రాప్యము-అని 3 విధములనియు, i. దూరకార్యము. ii. కార్యసహజము. iii. కార్యాంతరజము. iv. అయుక్తకార్యము. v. యుక్తకార్యము మొదలుగా 'చిత్రహేతు' వనేకవిధము లనియు దండి నుడివెను. సూక్ష్మము రెండురకము లని దండి యన, రసార్ణవకర్త యాఱువిధము లనెను.

ధర్మి, ధర్మము నని సార మిఱుదెఱఁగులు. సమాహితముకూడ 2 విధములే. దండి సమాహితభేదములఁ జేర్పలేదు. విరోధము శబ్దాలంకారములలోఁ గూడఁ జేరును గాని, సంఖ్యాగౌరవభీతిచే దీని నా ప్రకరణమునఁ జెప్పక యిటఁ జేర్చుచుంటి నని రసార్ణవకారుఁడు వ్రాసియున్నాఁడు.

సంభవము 4 విధములు:- 1. విధి. 2. నిషేధము. 3. ఉభయరూపము. 4. ఉభయవర్జితము.

వ్యతిరేకము 7 తెఱఁగులు:- 1. ఏకవ్యతిరేకము. 2. ఉభయవ్య. 3. సదృశవ్య. 4. అసదృశవ్య. 5. సజాతివ్య. 6. వ్యక్తివ్య. 7. రూపకప్రకృతి.

[భామహుఁడు వ్యతిరేకమును జేర్చినను గాని తద్భేదములఁ జెప్పలేదు. దండి వ్యతిరేకభేదముల నేడింటినినుడివెను: 1. ఏకవ్యతిరేకము. 2. ఉభయవ్య. 3. సశ్లేషవ్య. 4 సాక్షేపవ్య. 5. సహేతువ్య. 6. సాదృశ్యవ్య. 7. సజాతివ్యతిరేకము. ఇందు 1, 2, 6, 7 లను రసార్ణవకర్త గ్రహించెను. దండి సాదృశ్యవ్యతిరేకభేదములఁగూడఁ గొన్నిటిని జేర్చెను.]

అభావాలంకారము 4 తెఱఁగులు:- 1. ప్రాగభావము. 2. ప్రధ్వంసాభావము. 3. అత్యంతాభావము. 4. కల్పితాభావము. ఇట సంసర్గాభావమే పేర్కొనఁబడినది కాని యన్యోన్యాభావము చెప్పఁబడలేదు. కొందఱు నైయాయికులీసంసర్గాభావమును పై నాలుగువిధములుగా విభజింతురు. కాని కొందఱు సంసర్గాభావము త్రివిధ మని పై వానిలో మొదటి మూటిని జేర్తురు. కల్పితాభావమునకు సామయికాభావ మని నామాంతరము.

ఆగమాలంకారము 4 విధములు:- 1. ధర్మము. 2. అర్థము. 3. కామము. 4. మోక్షము. ధర్మోపార్జనము ప్రవృత్తినివృత్తులచే నగును.

అర్థము 3 తెగలు:- 1. పిత్ర్యము. 2. స్వము. 3. సంచితము.

పిమ్మట నర్థశాస్త్రగ్రంథములు, నర్థశాస్త్రమునందలి దశస్కంధములు పేర్కొనఁబడినవి.

— ౫ వ పరిచ్ఛేదము. [శృంగారవ్యక్తి]. —

రసవిచారకమును మనకృతికి 'రసార్ణవ' మనుపేరును సార్థకము చేయునదియు నగు నీపరిచ్ఛేదము బహువిపులముగా నుండియుండును. కాని మనకు 2 పుటలగ్రంథము మాత్రమే లభించినది. ఈప్రకరణమునకు 'శృంగారవ్యక్తి' యనుపే రీక్రిందిశ్లోకమునుబట్టి కలిగినది:

శ్లో. 'ఏ(వం) (రత్యా)దయో భావాః శృఙ్గారవ్యక్తిహేతవః
కార్త్స్న్యే దేకోనపఞ్చాశ ద్యథా భేదం ప్రకాశితాః.'—రసార్ణవ. ౫. 17.

ఈశ్లోకము భోజుని 'శృంగారప్రకాశము' న 14 వ ప్రకాశమునందలి యుపసంహారశ్లోకములలో మొదటిది. ఈప్రకాశమునందలి కడపటి యీరెండుశ్లోకములను గూడ ప్రకాశవర్షుఁడు గ్రహించెను.

శ్లో. 'జన్మానుబన్ధాతిశయసమ్పర్కానుగమా నితి
యుఞ్జీత సర్వభావేషు వర్గయో రుభయో రపి.

శ్లో. య దపి చ గదితం ప్రకర్షగామీ
భవతి రసో రతివిస్మయాది రేవ
త దిద మితి నిరాకృతం ప్రకృష్టాః
ప్రకృతిజభేద మమీహి సర్వఏవ.'—రసార్ణవ. ౫. 18-19.

శృంగారప్రకాశము [13 ప్రకాశము] న విస్తరింపఁబడిన భావముల వివిధావస్థలు—భావోదయము, వికాసము మొదలగునవి—18 వ శ్లోకమున సూచింపఁబడెను. తరువాతిశ్లోకమున నూతన మగు భోజుని రససిద్ధాంతము కొంతవఱకు సంగ్రహముగాఁ జెప్పఁబడెను. ఈసిద్ధాంత మేమన—అభిమానము, శృంగారము ననునామాంతరములు గల 'అహంకారము' నకే రసనామ ముచితము. రత్యాదులగు 49 భావములు ప్రకర్షావస్థ నందినను భావనావస్థయం దుండుటచే నవి రస మనఁ జెల్లవు. రత్యాదిప్రకర్షయే రస మనునది ప్రాచీనసిద్ధాంతము. ప్రకర్షమైనను భావమే యని భోజునిమతము. ప్రకర్షావస్థయందున్న యీభావము లన్నియు మనలో ననవరతమును బ్రకాశించునహంకారదీపికను బ్రజ్వలింపఁజేయును ['సప్తర్చిషం ద్యుతిచయా ఇవ వర్ధయన్తి']. ఈయహంకారమే మన మనుభవించునది, విషయాంతరముల

ననుభవించుటకు సాధనభూత మైనది. కావున 'అహంకారశృంగారాభిమాన' మొక్కటియే రసము. 'సరస్వతీకంఠాభరణము'నఁ గూడ రసప్రకరణము మొదట [5 పరి.] నీతని సిద్ధాంత మిట్లు సూత్రప్రాయముగా నొసఁగఁబడెను:

'రసోఽభిమానోఽహఙ్కారః శృఙ్గార ఇతి గీయతే.'

ఈనవీనమతము నావిష్కరించిన పిమ్మట భోజుఁడు ప్రాచీనాలంకారికులు చెప్పిన 'శృంగారము' [స్త్రీపురుషప్రేమ] రతియను భావము యొక్క ప్రకర్షావస్థయే యని నుడివియున్నాఁడు. ఈరతి 'అహంకార శృంగార' కల్పకముయొక్క ప్రథమముఁ బ్రధానము నగునంకురము. 'శృంగారప్రకాశము'[11 ప్రకాశ.] న నీరతినే 'సకలభావమూర్ధాభిషిక్త' మని యీతఁడు చెప్పియున్నాఁడు. రతిప్రపంచక మగు 13 వ ప్రకాశము తుదిని—

౧. శ్లో. 'సైవ భావో రతి ర్నామ.'
౨. శ్లో. 'భావాన్తరేభ్యః సర్వేభ్యః.'
3. శ్లో. 'నిసర్గసంసర్గసుఖైః ప్రభేదైః.'

అనునీశ్లోకములలో రతివిచారము నుపసంహరించెను. ఈశ్లోకములు మూఁడును రసార్ణవమున స్వీకరింపఁబడినవి. [౫ పరి. 12-14]

'రసార్ణవము'న నీప్రకరణమున 'శృంగారప్రకాశము' సారము-అందుఁ బ్రధానముగా 11, 12, 13 ప్రకాశముల సారము-సంగ్రహింపఁబడి యుండును. రసార్ణవమునఁ బంచమప్రకరణము-

'ఉక్తః సోఽయం విభావానుభావసఞ్చారిసఙ్కరః
క్రమేణ సర్వభావానాం శృఙ్గారేషు చతుర్ష్వపి.'

అని ప్రారంభింపఁబడెను. దీనినిబట్టి మొదటఁ జాలభాగ ముత్సన్న మైనట్లు తెలియుచున్నది. ఇటఁ బేర్కొనఁబడిన చతుర్విధశృంగారములును భోజుఁడు చెప్పిన ధర్మార్థకామమోక్షశృంగారములే. శ్లోకాదిని 'ఉక్తః' అని చెప్పఁబడుటచే లుప్త మగుభాగమున 'శృంగారప్రకాశము' నందలి 11, 13, 14, 1౮-21 ప్రకాశములలో వివరింపఁబడిన

భావములయొక్క విభావములు మొదలగునంశములు సమాలోచిం
డియుండును.

రాఘవన్ పండితులు చెప్పినట్లు భోజునికిఁ బిమ్మట వచ్చినయాలం
కులలో విలక్షణ మగుభోజుని రససిద్ధాంతమును సరిగా బోధపఱ
నినవారు బహుస్వల్పము. ప్రకాశవర్షుఁడు, 'సరస్వతీకంఠాభరణ
నకు వ్యాఖ్యలు వ్రాసిన రత్నేశ్వర- జగద్ధర- భట్టనరసింహు లను
తప్రకాండులేతన్మతమును బాగుగ నవగాహనము చేసికొనఁగలి
అందువలన ప్రకాశవర్షునికృతిలోఁ బ్రధానమగురసప్రకరణము చాల
ముత్పన్న మగుట శోచనీయము.

— 7. భామహుఁడు-ప్రకాశవర్షుఁడు. —

ప్రకాశవర్షున కుపజీవ్యు లగుప్రాచీనాలంకారికులలో భామహుఁ
డు. భామహునికావ్యాలంకారమునుండి యీతఁడు కొన్ని శ్లోక
యథాస్థితములుగాఁ బరిగ్రహించియున్నాఁడు. మఱికొన్ని భామ
కములకు నీతనిశ్లోకములకు విశేషసామ్యము పొడకట్టుచున్నది.
పరిచ్ఛేదమున (37 శ్లో.) మహాభామహుని దని యొకశ్లోకము
హరించెను. ఇది మనకు లభించినభామహగ్రంథమునఁ గానరాదు.
కీశ్లోకము లోపించెనో లేక ప్ర. వ. పొరపాటున మఱియొకకవిరచ
నీతని కంటఁగట్టెనో చెప్పఁజాలము. రసార్ణవమున [౮ పరి.
12 శ్లో. 'ప్రతిబింబమపి', 'రూపం శంసన్తి'] రెండుశ్లోకములలో భా
ుని మతము ప్రమాణీకరించుకొనఁబడెను. ఈశ్లోకములు గూడ భా
ునికృతిలో మృగ్యములు. దీని నాధారముగాఁ గొని వేంకటరామ
రు మహాభామహుఁ డనునాలంకారికుఁ డొకఁడు గలఁ డనియు,
ు భామహునికంటె భిన్నుఁ డనియుఁ బ్రతిపాదించిరి. కాని యీ
ము సమంజసము కాదని తరువాత నిరూపింపఁబడును. ఇఁక భామ
కాశవర్షులరచనాసామ్యములఁ జూడఁదగును—

(అ) ఈక్రిందిశ్లోకము లిరువురగ్రంథములలోను గలవు:
'సముదాయార్థశూన్యం య త్త దపార్థం ప్రచక్షతే.'
—భామహ. IV. పరి. 8 శ్లో. ప్రకాశ. ౧ పరి. 81.

2. శ్లో. 'క్వచి దాశ్రయసౌన్దర్యా ద్ధత్తే శోభా మసాధ్వపి
కాంతావిలోచనన్యస్తం మలీమసమి వాఞ్జనమ్.'

శ్లో. 'సన్నివేశవిశేషాత్తు దురుక్త మపి శోభతే
నీలం పలాశ మాబద్ధ మన్తరాలే స్రజా మివ.'

—భామహ. I. 55-54. ప్రకాశ. ౨. 50-51.

3. శ్లో. 'సర్వం సర్వేణ సారూప్యం నాస్తి భావస్య కస్యచిత్
యథోపపత్తి కృతిభి రుపమానం ప్రయుజ్యతే.

శ్లో. అఖణ్డమణ్డలః క్వేన్దుః క్వ కాన్తానన మద్యుతి
యత్కించిత్కాన్తిసామ్యాత్తు శశినై వోపమీయతే.'

—భామహ. II. 43-44. ప్రకాశ. ౨. 64-65.

4. శ్లో. 'ఏతద్గ్రాహ్యం సురభికుసుమం మాల్య మేత న్నిధేయమ్
ధత్తే శోభాం విరచిత మిదం స్థాన మస్యైత దస్య
మాలాకారో రచయతి యథా సాధు విజ్ఞాయ మాలామ్
యోజ్యం కావ్యే ష్వవహితధియా తద్వదే వాభిధానమ్.'

—భామహ. I. 59. ప్రకాశ. 3. 97.

(ఆ) ఉభయులకు విశేషసాదృశ్యముగల రచనలు:

1. 'య దభిన్నార్థ మన్యోన్యం త దేకార్థం ప్రచక్షతే.'—భామహ. IV. 12.
'ఉక్తాభిన్నార్థ మేకార్థం వ్యాహరన్తి విశారదాః.'—ప్రకాశ. ౧. 32.

2. 'యథోపదేశం క్రమశో నిర్దేశోఽత్ర క్రమో మతః
తదపేతం విపర్యాసా దిత్యాఖ్యాత మపక్రమమ్.'—భామహ. IV. 20.
'అపక్రమం తు తద్యత్ర పౌర్వాపర్యవిపర్యయః.'—ప్రకాశ. ౧. 33.

3. 'అవిద్వదఙ్గనాబాలప్రతీతార్థం ప్రసాదవత్'.—భామహ. II. 3.
'ప్రసిద్ధార్థపదన్యాసా త్ప్రసాద ఇతి కీర్తితః.'—ప్రకాశ. ౨. 7.

4. 'న కాన్త మపి నిర్భూషం విభాతి వనితాననమ్.'—భామహ. I. 13.
'క్షేమోఽలఙ్కారయోగోఽయం కామినీవపుషో యథా
నిసర్గసున్దర స్యాపి ప్రకర్షాధాయకో ధ్రువమ్.'—ప్రకాశ. 3. 2.

5. 'వినయేన వినా కా శ్రీః కా నిశా శశినా వినా
రహితా సత్కవిత్వేన కీదృశీ వాగ్విదగ్ధతా.'—భామహ. I. 4.
'వినయేన వినా కా శ్రీః కానిశా శశినా వినా
వినాచ శ్లేషచిత్రాభ్యాం కీదృశీ వాగ్విదగ్ధతా.'—ప్రకాశ. 3. 80-81.

— 8. దండి-ప్రకాశవర్షుఁడు. —

ప్రకాశవర్షుని కుపజీవ్యగ్రంథములు భోజుని 'సరస్వతీకంఠాభరణ-శృంగారప్రకాశములు.' 'సరస్వతీకంఠాభరణము'న దండి 'కావ్యాదర్శము' నుండియు, భామహుని 'కావ్యాలంకారము' నుండియు శ్లోకములు చాలవఱకును, రాజశేఖరుని 'కావ్యమీమాంస' నుండి కొన్ని శ్లోకములును సంగ్రహింపఁబడినవి. భోజుని యీకృతి మనకవికి నొఱవడి యగుటచే దండి- భామహ- రాజశేఖరుల రచనలకు నీతనిరచనలకు విశేషసామ్యసాదృశ్యములు కానఁబడుటలో వింత లేదు. ప్రకృతముదండి-ప్రకాశవర్షులరచనాసామ్యముల నరయుదము:

(అ) ఈక్రిందిభాగము లుభయులకృతులలోను గానవచ్చెడిని:—

1. 'సముదాయార్థశూన్యం య త్త దపార్థం ప్రచక్షతే'

—దండి. III. 128; ప్రకాశ. ౧. 31.

2. 'ఓజ స్సమాసభూయ స్త్వమ్.'—దండి. I. 80. ప్రకాశ. ౨. 17.

3. 'యత్రోద్వేగో న ధీమతాం.'—దండి. II. 51. ప్రకాశ. ౨. 62.

4. 'అస్తి కాచి దవస్థా సా సాభిషఙ్గస్య చేతసః
యస్యాం భవే దభిమతా విరుద్ధార్థాపి భారతీ.'

—దండి. III. 133. ప్రకాశ. ౨ 88.

5. 'ఇహ శిష్టానుశిష్టానాం శిష్టానా మపి సర్వథా
వాచా మేవ ప్రసాదేన లోకయాత్రా ప్రవర్తతే.
ఇద మన్ధం తమః కృత్స్నం జాయేత భువనత్రయమ్
యది శబ్దాహ్వయం జ్యోతి రాసంసారా న్న దీప్యతే'

—దండి. I. 3, 4. ప్రకాశ. 3. 67-68.

6. 'అనుకమ్పా ద్యతిశయో యది కశ్చి ద్వివక్ష్యతే
న దోషః పునరుక్తోఽపి ప్రత్యుతేయ మలఙ్కృతిః.'

—దండి. III. 137. ప్రకాశ. ౨. 55-56.

7. 'క్రీడా గోష్ఠీవినోదేషు తజ్జ్ఞై రాకీర్ణమన్త్రణే
పరవ్యామోహనే చాపి సోపయోగాః ప్రహేళికాః.'

—దండి. III. 97. ప్రకాశ. 3. 28.

8. 'న సంహితాం వివక్షామీ త్యసన్ధానం పదేషు యత్
తద్విసన్ధీతి నిర్దిష్టం న ప్రగృహ్యాది హేతుకమ్.'
—దండి. III. 159. ప్రకాశ. ౨. 54-55.

(ఆ) దండి-ప్రకాశవర్షులకృతులలో విశేషసాదృశ్యముగల వాక్యములు.

1. 'అవిశేషేణ పూర్వోక్తం యది భూయోఽపి కీర్త్యతే
అర్థతః శబ్దతో వాపి తదేకార్థం మతం యథా.'—దండి. III. 135.
ఉక్తాభిన్నార్థ మేకార్థం వ్యాహరన్తి విశారదాః'.—ప్రకాశ. ౧. 32.
2. 'లోకాతీత ఇవాత్యర్థ మధ్యారోప్య వివక్షితః
యోఽర్థస్తే నాతితుష్యన్తి విదగ్ధా నేతరే జనాః.'—దండి. II. 89.
'లోకాతీత ఇవార్థో యః సోఽతిమాత్ర ఇహోచ్యతే.'—ప్రకాశ. ౧. 34.
3. 'స్యా ద్వపుః సున్దర మపి శ్విత్రే ణైకేన దుర్భగమ్.'—దండి. I. 7.
'న హి కుష్ఠాదిభి ర్దోషై రహితం కామినీవపుః
నృత్తగీతాదిచాతుర్యగుణా న్నాద్రియతే క్వచిత్.'—ప్రకాశ. ౨. 2.

గ్రంథగౌరవభీతిచే నిఁక దండివాక్యముల మాత్ర ముదాహరించి ప్రకాశవర్షుని వాక్యముల దిక్ప్రదర్శనముగ సూచించెదను.

4. 'ప్రసాదవత్ ప్రసిద్ధార్థమ్'.—దండి. I. 45.
'ప్రసిద్ధార్థ.'—ప్రకాశ. ౨. 7.
5. 'సమం బన్ధే ష్వవిషమం తే మృదుస్ఫుటమధ్యమాః
బన్ధా మృదుస్ఫుటోన్మిశ్రవర్ణవిన్యాసయోనయః.'—దండి. I. 47.
'బన్ధో మృదు'—ప్రకాశ. ౨. 8.
6. 'అనిష్ఠురాక్షరప్రాయం సుకుమార మి హోచ్యతే.'—దండి I. 69.
'అకఠోరాక్షర'—ప్రకాశ. ౨. 9.
7. 'ఊర్జస్వి రూఢాహంకారమ్'—దండి. II. 275.
'రూఢాహంకార తౌర్జిత్యమ్'—ప్రకాశ. ౨. 29.
8. 'యత్నః సమ్బన్ధవిజ్ఞానహేతుకోఽపి కృతో యది
క్రమలఙ్ఘన మ ప్యాహుః సూరయో నైవదూషణమ్.'—దండి. III. 146.
'యత్నః సమ్బన్ధ'—ప్రకాశ. ౨. 53-54.
9. 'శిథిలమ్ * * *
అనుప్రాసధియా గౌడై స్తదిష్టం బన్ధగౌరవాత్.'—దండి. I. 43-44.
'సుకుమారార్థ'—ప్రకాశ. ౨. 67.

10. 'ఉన్మత్తమత్తబాలానా ముక్తే రన్యత్ర దుష్యతి.'—దండి. III. 128.
'మత్తోన్మత్తాది.'—ప్రకాశ. ౨. 74.

11. 'ఈదృశం సంశయా యైవ యది వా తు ప్రయుజ్యతే
స్యా దలంకార ఏ వాసౌ న దోష స్తత్ర త ద్యథా.'—దండి. III. 141.
'సంశయా యైవ.'—ప్రకాశ. ౨. 76-77.

12. 'కాన్తం భవతి సర్వస్య లోకయాత్రానువర్తినః'.—దండి. I. 88.
'కాన్తం భవతి సర్వస్య లోకసీమానువర్తినః.'—ప్రకాశ. ౨. 79.

13. 'తత్ర వైదర్భగౌడీయా వర్ణ్యేతే ప్రస్ఫుటాన్తరా.'—దండి. I. 48.
'ఉచ్యన్తే రీతయస్తత్ర త థాపి ప్రస్ఫుటా న్తరాః.'—ప్రకాశ. 3. 17.

14. 'కారకజ్ఞాపకా హేతూ తౌ చానేకవిధౌ యథా.'—దండి. II. 235.
'అలఙ్కారతయోద్దిష్టం నివృత్తా వపి తత్సమమ్.'— „ 237.
నిర్వర్త్యేచ వికార్యేచ హేతుత్వం త దపేక్షయా
ప్రాప్యేతు కర్మణి ప్రాయః క్రియాపేక్షైవ హేతుతా.
హేతు ర్నిర్వర్తనీయస్య దర్శితః...... „ 240-41.
'* * * రమ్యాః జ్ఞాపకహేతవః
అభావహేతవః కేచి ద్వ్యాహ్రియన్తే మనోహరాః'—„ 246.
'ప్రాగభావాదిరూపస్య హేతుత్వ మిహావస్తునః
భావాభావస్వరూపస్య కార్యస్యోత్పాదనం ప్రతి.'—„ 252.
'దూరకార్య స్తత్సహజః కార్యానన్తరజస్తథా.' * *—„ 253-59.
ప్రకాశ. ౪. 11-13:—
'ప్రవృత్తేర్వా * * * క్వా ప్యర్థాన్తరబాధితః.'

15. 'సౌక్ష్మ్యా త్సూక్ష్మ ఇతి స్మృతః'—దండి. II. 260.
'సూక్ష్మః సూక్ష్మగుణస్తు సః.'—ప్రకాశ. ౪. 14.

16. 'కిఞ్చి దారభమాణస్య కార్యం దైవవశాత్ పునః
తత్సాధనసమాపత్తి ర్యా తదాహు స్సమాహితమ్.'—దండి. II. 298.
'* * ప్రయత్నా ద్వా * * సమాహితమ్.'—ప్రకాశ. ౪. 18.

17. 'ప్రసిద్ధహేతువ్యావృత్త్యా యత్కిఞ్చి త్కారణాన్తరమ్
యత్ర స్వాభావికత్వం వా విభావ్యం సా విభావనా.'—దండి. II. 199.
'ప్రసిద్ధహేతు * * * విభావనా.'—ప్రకాశ. ౪. 19-20.

—9. భోజుఁడు-ప్రకాశవర్షుఁడు.—

భోజుని 'సరస్వతీకంఠాభరణము'ను, 'శృంగారప్రకాశము'ను ప్రకాశవర్షుని కృతిదర్పణమునకుఁ గళాయివంటివి. భోజుని యడుగుల లోనే యడుగులు వేసి మనకవి గ్రంథరచనము చేసెను; కాని యీతఁడు గ్రంథమున నొక్కచోనైనను భోజుని స్మరించినపాపమునఁ బోలేదు. భోజునిసరస్వతీకంఠాభరణమునకు 'రసార్ణవము' నిపానము వంటిది. 'శృంగారప్రకాశ' సారముగూడ నిం దిమిడి యున్న దనియు భోజునికృతికి ప్రకాశవర్షునిగ్రంథము సింహావలోకనమువంటి దనియుఁ జెప్పనొప్పును. ఇఁక మనకవి యుపజ్ఞ యేమన-భోజుని రచనముల నెడనెడ వ్యత్యస్తము చేయుట, యాతఁడు నుడివిన గుణదోషాదులలో నొండు రెండు వదలి వేయుట, యాతఁడుచెప్పిన వాని కొకటిరెండు చేర్చుట యాతఁడు పెట్టిన పేరును మార్చి మఱొకపదము చే నావిషయమునే చెప్పుట మొదలగునవి. ఇఁక వారిరువుర రచనాసామ్యములలోఁ గొన్నిటిని మాత్రము చూపి పిమ్మటఁ గొన్నివిషయముల సమాలోచ మొనరించెదను.

—భోజుఁడు—	—ప్రకాశవర్షుఁడు.—
I పదదోషములు: 16.	I పదదోషములు: 14. క్రమమున నించుకవ్యత్యాసము గలదు.
1. అసాధువు: ('శబ్దశాస్త్రవిరుద్ధం యత్.')	1. ('శబ్దశాస్త్రవిరుద్ధం యత్.')
2. అప్రయుక్తము: ('కవిభి ర్నప్రయుక్తం యత్.')	2. ('నప్రయుక్తం కవీన్ద్రై ర్యత్.')
3. కష్టము: ('పదం శ్రుతే రసుఖదమ్.')	3. ('శ్రవణదుర్భగమ్.')
4. అనర్థకము: ('పాదపూరణమాత్రార్థమ్'.)	4. ('పాదపూరణమాత్రం యత్.')
5. అన్యార్థము:('రూఢిచ్యుతంపదంయత్'.)	5. [ఈక్రింది 'యసమర్థ' లక్షణము దీనికి సదృశముగా నున్నది.]
6. అపుష్టార్థము: ('యత్తు తుచ్ఛాభిధేయం స్యాత్.')	6. ('వాచ్యతుచ్ఛతయా క్లిష్టమ్.')
7. అసమర్థము: ('అసఙ్గతం పదం యత్.')	7. ('య ద్విద్ధం రూఢివర్త్మవ్యతిక్రమాత్.')—భోజుని 'అన్యార్థము దీనికిఁ దుల్యముగా నున్నది.

8. అప్రతీతము: ('తదుద్దిష్టం, ప్రసిద్ధం శాస్త్ర ఏవ యత్.')	8. ('శాస్త్ర ఏవ ప్రయుక్తం యత్.')
9. క్లిష్టము: ('దూరే యస్యార్థసంవిత్తిః.')	9. ('పారంపర్యేణచార్థస్యసూచకమ్.')
10. గూఢార్థము: ('అప్రసిద్ధార్థప్రయోగమ్.')	10. ('అప్రసిద్ధార్థసంబద్ధమ్.')
11. నేయార్థము: ('స్వసంకేతప్రక్లృప్తార్థమ్.')	11. ('స్వయం కల్పితసంకేతమ్.')
12. సందిగ్ధము: ('నయత్పదం నిశ్చయకృత్.')	12. ('యో త్రార్థాన్తరసమ్బద్ధః.')
13. విపరీతము: ('విరుద్ధార్థప్రకల్పనమ్.')	13. [ప్రకాశవర్షుఁడు పేర్కొనలేదు.]
14. అప్రయోజకము: ('అవిశేషవిధాయకమ్.')	14. ('వివక్షితప్రమేయస్య నోపకారి.')
15. దేశ్యము: ('అవ్యుత్పత్తిమత్పదమ్.')	15. ('దేశరూఢిగతం పదమ్.')
16 గ్రామ్యము: i. అశ్లీలము(లేక)అసభ్యార్థము ii. అమంగళము. iii. ఘృణావత్తు.	16. గ్రామ్యము: i అసభ్యము. ii అమంగళము. iii ఘృణాకరము.
——భోజుఁడు.——	——ప్రకాశవర్షుఁడు.——
II. వాక్యదోషములు: 16.	వాక్యదోషములు: 14, కాని సరిగా నాలోచించిన 15 కానఁబడుచున్నవి. క్రమమున నించుక వ్యత్యాసము గానఁబడుచున్నది.
1. శబ్దహీనము: ('అపశబ్దవత్.')	1. 'భిన్నభాషాపదావిద్ధమ్.'
2. క్రమభ్రష్టము: ('అర్థః శాబ్దోవా యత్ర న క్రమః.')	2 'శబ్దార్థవ్యుత్క్రమో యత్ర.'
3. విసంధి: ('విసంహితో విరూపోవా యత్ర సన్ధిః.')	3. 'విరుద్ధసన్ధి నిః సన్ధి.'
4. పునరుక్తిమత్తు: ('పదం పదార్థశ్చాభిన్నో యత్ర.')	4. 'తాదృక్పదపదార్థానాం నిబన్ధే.'
5. వ్యాకీర్ణము: ('మిథో యస్మిన్ విభక్తీనా మసఙ్గతిః.')	5. 'అనేకపదసన్తానవ్యాహతస్మృతిభిః పదై ర్యోజనా యత్ర.'
6. సంకీర్ణము: ('వాక్యాన్తరపదై. ర్మిశ్రమ్.')	6. 'వాక్యాన్తరపదోన్మిశ్రమ్.'
7. అపదము: ('విభిన్నప్రకృతిస్థాది పద యుక్తి.')	7. * * *
8. వాక్యగర్భితము: ('వాక్యాన్తరసగర్భమ్ యత్.')	8. [వాక్య] గర్భితము: ('వాక్యాన్తరసగర్భం యత్.')

9. భిన్నలింగము: ('యత్రోపమా భిన్న లిఙ్గా.')	9. 'అలిఙ్గత్వా దుపమానోపమేయ యోః'.
10. భిన్నవచనము:(యద్భిన్నవచనోపమమ్.')	10. 'యస్మిన్ వచనవైషమ్య ముపమానోమపమేయయోః.'
11. న్యూనోపమ: ('న్యూన ముపమానవిశేష ణైః.')	11. 'న్యూనై రుపమానవిశేషణైః.'
12. అధికోపమ: ('అధికం యత్పునస్తైః స్యాత్.')	12. 'విశేషణాధికౌపమ్యమ్'.
13.భగ్నఛందస్సు:('యచ్ఛన్దోభఙ్గవద్వచః'.)	13. భిన్నవృత్తము: (ఛన్దోలక్షణహీనం'.)-2 విధములు: 'తద్వర్ణ-యతి-భేదేన ద్విధా'.
14. భగ్నయతి: ('అస్థానే విరతి ర్యస్య.')	14. ఖంజము: ('క్రియావిరహితం వాక్యమ్'.)
15. అశరీరము:('క్రియాపదవిహీనం యత్.')	15. శ్లేషాదిగుణహీనము-10 తెఁగలు. సమాధిగుణహీనముతోఁగలిపి.
16. ఆర్తిమత్తు: (గుణానాం దృశ్యతే యత్ర శ్లేషాదీనాం విపర్యయః.')-సమాధి తప్పఁ దక్కిన 9 గుణములు విపర్యయమునందు టనుబట్టి ఆర్తిమత్తు 9 విధములు.	

III. వాక్యార్థదోషముల విధానము,వర్గీకరణములలో నుభయులకు నిదివఱకుఁ జూపినసామ్యముకంటె నధికసామ్యము గన్పట్టుచున్నది:-

—భోజుఁడు.—	—ప్రకాశవర్షుఁడు—
వాక్యార్థదోషములు: 16.	వాక్యార్థదోషములు: 16.
1. అపార్థము: ['సముదాయార్థశూన్యం యద్వచః.']	1. 'సముదాయార్థశూన్యంయత్'.
2. వ్యర్థము:['గతార్థం యత్, యచ్చ స్యాన్నిష్ప్రయోజనమ్.']	2. 'యదప్రయోజనం (కం ?) యచ్చ గతార్థమ్'.
3. ఏకార్థము: ['ఉక్త్యభిన్నార్థమ్.']	3. 'ఉక్త్యభిన్నార్థమ్'. ('ఉక్తాభిన్నార్థమ్'-సరికాదు.)
4. ససంశయము: ['సందిగ్ధార్థమ్.']	4. 'యత్రార్థస్య న నిశ్చయః'.

5. అపక్రమము: ['వాక్యం యత్తు క్రమభ్రష్టమ్.']
6 ఖిన్నము: ['జాత్యాద్యుక్తావనిర్వ్యూఢమ్.')
7. అతిమాత్రము: ['యత్ సర్వలోకాతీతార్థమ్.']
8. పరుషము: ['యత్తుక్రూరార్థమత్యర్థమ్.']
9. విరసము: ['అప్రస్తుతరసంయుత్.']
10. హీనోపమ: ['హీనం యత్రోపమానం స్యాత్.']
11. అధికోపమ: ['తదేవయస్మిన్నధికమ్.']
12. అసదృశోపమ: ['యత్త్వతుల్యోపమానమ్.']
13. అప్రసిద్ధోపమ: ['అప్రసిద్ధోపమానం యత్.']
14. నిరలంకారము: ['యదలఙ్కారహీనమ్.']
15. అశ్లీలము: [అశ్లీలార్థప్రతీతికృత్.']
16 విరుద్ధము: 3 విధములు—
   ౧. ప్రత్యక్షవిరుద్ధము.
   ౨. అనుమాన ,,
   3. ఆగమ ,,
   ఈమూటిలో నొక్కొకటి 3 తెఱఁగులు; మొత్తము 9.

5 'పౌర్వాపర్యవిపర్యయః'.
6. 'జాత్యాద్యుక్తా వనిర్వ్యూఢమ్'.
7. 'లోకాతీత ఇవార్థో యః'.
8. 'అతిక్రూరస్తు వాక్యార్థః'.
9. 'అప్రాకృతరసమ్'.
10. 'హీనం యత్రోపమానంస్యాత్'.
11. 'యత్రోపమానమధికమ్'.
12. విసదృశోపమ: 'అతుల్యముపమానం చేత్.'
13. 'అప్రసిద్ధోపమానం చేత్'.
14. 'అలఙ్కారవివర్జితమ్'.
15. 'యదసభ్యార్థసమ్బద్ధమ్'.
16. విరుద్ధము: 3 విధములు—
   ౧. ప్రత్యక్షము.
   ౨. అనుమానము.
   3. ఆగమము.
   ఈమూటిలో నొక్కొకటి మరల 3 విధములు. మొత్తము 9.

దోషములు, తల్లక్షణములు కేవలము భోజునికృతియందే కాక తత్పూర్వాలంకారికులకృతులలోను గానఁబడుచున్నవి; కావున దోషలక్షణములు, తద్రచనాక్రమమును ప్రాచీనులచే స్థిరరూప మొసఁగఁబడినవి. అందుచే శబ్దసాదృశ్యము రచనాసామ్యముదోషప్రకరణమునఁ దప్పవు. కేవలము నీసామ్యములఁబట్టియే యొకగ్రంథకర్త మఱొకనికృతి నుపజీవ్యముగాఁ గొనెనను సిద్ధాంతము సమంజసము కాదని కొందఱు వాదింపవచ్చును. కాని గుణప్రకరణమునందలి సామ్యములం జూచుచో

భోజునికృతి యెంతవఱకు ప్రకాశవర్షునకు మూలమో తెలియఁగలదు. దండి, తదనుయాయుల ప్రభావమును, అగ్నిపురాణమునందలి యలంకారప్రకరణములందలి మతప్రభావమును భోజుని యభిప్రాయములపైఁ జాలవఱకు గన్పట్టినను, నీతనికృతియందుఁ జెప్పఁబడిన 'గుణముల' నామములును గుణనిర్ణయపద్ధతియు విలక్షణములై, తత్పూర్వకృతుల లోని వాని కనేకవిషయముల భిన్నములై చూపట్టుచున్నవి. ఇక్కడను ప్రకాశవర్షుఁడు భోజుని విశేషముగా ననుకరించెను:

1. శ్లేష. 2. ప్రసాదము. 3. మాధుర్యము. 4. సమత. 5. సౌకుమార్యము. 6. అర్థవ్యక్తి. 7. ఓజస్సు. 8. కాంతి. 9 ఉదారత. 10. సమాధి - అని వామనునిచేఁ జెప్పఁబడిన శబ్దగుణములు పదిటికి భోజుఁడు- 11. ఔర్జిత్యము. 12. ఉదాత్తత. 13. ప్రేయస్సు. 14. సుశబ్దత. 15. సౌక్ష్మ్యము. 16. గాంభీర్యము. 17. సంక్షేపము. 18. విస్తరము. 19. సమ్మితత్వము. 20. భావికత్వము. 21. రీతి. 22. ఉక్తి. 23. గతి. 24. ప్రౌఢి -

- అను 14 గుణములఁ జేర్చి మొత్తము గుణములు 24 అనెను. ఈతనివలె నింతవిలక్షణముగ నిన్నిగుణములను మఱి యేయాలంకారికుఁడును జెప్పియుండలేదు.

ప్రకాశవర్షుఁడుమాత్ర మిందలి గతి-ప్రౌఢి అనువానిని వదలి తక్కిన 22 గుణముల నామముల లక్షణములను భోజునికృతినుండి సంగ్రహించెను.

—భోజుఁడు.—	—ప్రకాశవర్షుఁడు.—
IV శబ్దగుణములు: 24.	శబ్దగుణములు: 22.
1. శ్లేషః ('సుశ్లిష్టపదతా')	1. 'యత్ర బన్ధోఽతి సంశ్లిష్టః.'
2. ప్రసాదము: ('ప్రసిద్ధార్థపదత్వమ్.')	2. 'ప్రసిద్ధార్థపదన్యాసః'
3. సమతః ('యన్మృదుప్రస్ఫుటోన్మిశ్రవర్ణ బన్ధ విధింప్రతి, అవిషమేణభణనమ్'.)	3. 'బన్ధో మృదుస్ఫుటోన్మిశ్రవర్ణజన్మా, న సఙ్కరః.'

4. మాధుర్యము: ('యాపృథక్పదతా వాక్యే')	4. 'అర్థోచితవచోబన్ధః.'
5. సుకుమారత: ('అనిష్ఠురాక్షరప్రాయ.మ్'	5. 'అకఠోరాక్షరన్యాసః.'
6. అర్థవ్యక్తిః('యత్రసమ్పూర్ణవాక్యత్వ'మ్)	6. 'సమ్పూర్ణవాక్యతా.'
7. కాంతిః ('యదుజ్జ్వలత్వం బన్ధస్య.')	7. 'బన్ధస్యోజ్జ్వలతా.' [ఇట గ్రంథపాతము గలదు.]
8. ఔదార్యము: ('వికటాక్షరబన్ధత్వమ్.')	8. 'బన్ధవైకట్యమ్.'
9. ఉదాత్తత: ('శ్లాఘ్యైర్విశేషణైర్యోగః')	9. 'శ్లాఘ్యైర్విశేషణైర్యుక్తమ్.'
10. ఓజస్సు: ('సమాసభూయస్త్వమ్ ')	10. 'సమాసభూయస్త్వమ్.'
11. ఔర్జిత్యము: ('గాఢబన్ధతా'.)	11. 'బన్ధగాఢత్వమ్.'
12. ప్రేయస్సు: ('ప్రియతరాఖ్యానం చాటూక్తౌ')	12. 'ప్రేయోర్థపదవిన్యాసః.'
13. సుశబ్దత: ('వ్యుత్పత్తిః సుప్తిఙాంయా.)'	13. 'యాసుబన్తతిఙన్తానాంవ్యుత్పత్తిః.
14. సమాధి: ('అన్యధర్మాణాం యదన్యత్రాధిరోపణమ్.')	14. 'అన్యధర్మస్యభవేదన్యత్రరోపణమ్.'
15. సౌక్ష్మ్యము: ('అన్తఃసంజల్పరూపత్వం శబ్దానామ్.')	15. 'శబ్దానా మన్తఃసంజల్పరూపతా.'
16. గాంభీర్యము: ('ధ్వనిమత్తా'.)	16. 'ధ్వనిమత్తా.'
17. విస్తరము: ('వ్యాసేనోక్తిః.')	17. 'వ్యస్తమ్.'
18. సంక్షేపము: ('సమాసేనాభిధానమ్.')	18. 'అభిధానం సమాసేన.'
19. సమ్మితత్వము: ('యావదర్థపదత్వమ్.')	19. 'యావదర్థపదత్వమ్.'
20. భావికత్వము: ('భావతో వాక్యవృత్తిర్యా.')	20. 'భావాభివ్యఞ్జకా వాణీ.'
21. గతి: ('క్రమో యః స్యా దరోహావరోహయోః')	21. * * * *
22. రీతి: ('ఉపక్రమస్యనిర్వాహః'.)	22. 'ఉపక్రమస్యనిర్వాహః.'
23. ఉక్తిః ('విశిష్టా భణితి ర్యా స్యాత్'.)	23. 'అర్థాన్తరేణ చార్థస్య భణనాత్.' [మొదటి రెండక్షరములు లోపింప శర్మగారు 'వినా' అని పూరించిరి, 'డే' పండితులు 'అర్థ' అని పూర్తి చేసిరి.]
24. ప్రౌఢి: ('ఉక్తేః ప్రౌఢః పరిపాకః'.)	24. * * * *

అరగుణములు, దోషములు కొన్ని యెడల గుణత్వము నొందుట మొదలగు ననేకవిషయములలోఁ గూడ భోజునికృతికి ప్రకాశవర్షునికృతికి ననేకసామ్యములు కానఁబడుచున్నవి. ఇంచుమించుగా నీహారణము రసార్ణవమున నామూలచూడము చూపట్టుచునేయుండును.

—10. పి న్న డి.—

శార్ఙ్గధరుని 'పద్ధతి' లో ప్రకాశవర్షునిశ్లోకములు రెం డుదాహరింపఁబడి యున్నవి [383; 783 శ్లో]. ఈశ్లోకములు వల్లభదేవుని 'సుభాషితావళి' లోఁగూడ [484; 834]. ప్రకాశవర్షున కారోపింపఁబడి యున్నవి. ఇవికాక మఱి 27 శ్లోకములు ప్రకాశవర్షకృతములుగా 'సుభాషితావళి' లో లభించుచున్నవి. బాగుగా విమర్శింపఁగా నీసుభాషితగ్రంథములలోఁ జేర్పఁబడినప్రకాశవర్షుఁడు ప్రాచీనవ్యాఖ్యాతయగు ప్రకాశవర్షుఁడు కాఁడనియు, 'రసార్ణవ'కర్తయగు మనప్రకాశవర్షుఁడే యనియు దృఢప్రత్యయము కలుగుచున్నది. ఏమన నాలంకారికులైన వారు కవులుగాఁ గూడఁ గన్పట్టుచున్నారుగాని, సామాన్యముగా వ్యాఖ్యాతలైనవారు కవినామప్రసిద్ధి నొందుటలేదు. ఉత్తమసాహిత్యకృతికర్తలగు దండి, ఉద్భటుఁడు, రాజశేఖరుఁడు, భోజుఁడు, క్షేమేంద్రుఁడు, విశ్వనాథకవిరాజు, విద్యానాథుఁడు, ధర్మసూరి, జగన్నాథపండితరాయలు మొదలగుమహనీయు లందరును గవిచంద్రులుగాఁ గూడఁ బ్రఖ్యాతులు. మల్లినాథాదు లేవో కొన్నిముక్తకశ్లోకము లల్లినను వీరికి వ్యాఖ్యాతలనియే కాని కవులని ప్రసిద్ధి కలుగలేదు. కావునఁ బైసుభాషితకోశములలోఁ జేర్పఁబడినకవి 'రసార్ణవ' కర్తయే యని నిశ్చయింపవచ్చును. మఱియు క్రీ. శ. 1200 కంటె నవీనము కాదని నిశ్చయింపఁబడిన 'కవీంద్రవచనసముచ్చయము'న ప్రకాశవర్షునిశ్లోకము లేమియుఁ గానరావు. ఇందువలనఁ గూడ సుభాషితావళిలో నుల్లేఖింపఁబడినకవి మనకవి యనియే నిర్ణయింపనగును. ఈసిద్ధాంతము సరియగుచో ప్రకాశవర్షునికాలమున కుత్తరావధి మనకు లభించుచున్నది. ధర్మదాససూరి 'విదగ్ధముఖమండనము'ను జేర్చానుటచే 'రసా

ర్ణవ' కారుఁడు క్రీ. 1210 కంటె నవీనుఁడని కాలనిర్ణయప్రకరణమునఁ జెప్పఁబడినది. 'శార్ఙ్గధరపద్ధతి' రచనాకాలము క్రీ. 1363. ఇది 'సుభాషితావళి'కంటెఁ బ్రాచీనము. కావున నిందుదాహరింపఁ బడినప్రకాశవర్షుఁడు క్రీ. 1363 కంటెఁ బ్రాచీనుఁడని చెప్పవచ్చును. అనఁగా క్రీ. 1210-1363 నడుమ నీతఁడు జీవించియుండు ననుట సరియని తోఁచెడిని.

— అనుబంధము —

లోపపూరణములు - పాఠభేదములు.

౧. పరిచ్ఛేదము.

—అచ్చుప్రతి.—	—సవరణలు.—
3. శ్లో. దో ♦ ♦ షమితి.	దేశ్యంగ్రామ్యమితి. (స. క. I. 6. 4పు.)
6. తచ్ఛ ♦ ♦ దసర్థకమ్.	తదేవస్యా (?) దసర్థకమ్.
7. శాస్త్రస్ ♦ ♦ ♦ యుక్తం.	శాస్త్రప్రవప్రయుక్తం. (స. క. I. 10. 9. పు.)
10. దేశ్య ♦ భవా(?)యన్న్యస్తా,	తద్దేశ్యమితినిర్దిష్టం యదవ్యుత్పత్తిమత్ పదమ్ (స. క. I. 14. 13.పు.)
18. భిన్నలిఙ్గమలిఙ్గత్వాత్.	భిన్నలిఙ్గ మలిఙ్గం యత్ (?)
27. ♦ ♦ శ్శబ్దార్థయోః.	పాకః శబ్దార్థయోః (స. క. 61 పు.)
34. జాత్యాద్యుక్తా ♦ ♦ ♦ ఘం.	జాత్యాద్యుక్తావనిర్వ్యాఘం (స. క. 94 పు.)
42. తద్యత్ర ♦ ♦ ♦ న.	త ద్యత్రదేశేన (?)
43. యద్య (భ ?) నో ♦ ♦	యద్యత్ర నోచితమ్ (?)

౨. పరిచ్ఛేదము.

1. శాస్త్రార్థ ♦ ♦ లాలోకః.	శాస్త్రార్థకుశలో లోకః (?)
2. దోషైః రహితం.	దోషైస్సహితం (?)
6. ఏవ ♦ ♦	ఏవ ప్రోక్తో (?)
10. బాధ్యన్తే.	బధ్యన్తే (?)
12. యోగినామ్.	యోగినమ్ (?)
15. బన్ధస్యో ♦ ♦ ♦ కాన్తిః.	బన్ధస్యోజ్జ్వలతా కాన్తిః (స. క. I. 69. 48 పు)
17. వ్యాస ♦ ♦ చ.	వ్యాస ఏవ చ (?)

8. ప్రేమూర్థ.	ప్రేయోఽర్థ (?)
9. సం ♦ ♦ ♦ జః.	సంయోగ మోజః (?)
4. క్రియా క్రమమ్.	క్రియాత్మకమ్ (?)
7. యథా న (ఈపాదమంతయు) తథా ♦ ♦ ♦ ణ.	తథా న (స. క. I. 4. 4 పు.) తథానుకరణే (?)
1. సందిగ్ధం......[ణః].	సందిగ్ధం తు ప్రకరణా ద్విశేషావగమో యది (స. క. I. 101.95. పు.)
4. ♦ ♦ ♦	సంవీతం (స. క. I. 105. 98 పు.)
5. శివలింగాదిశ ♦ ♦ ♦ స్యా.	శివలింగాది సంస్థానే కస్యా (స. క. 84 పు.)
9. ఘృ ♦ ♦ ♦	ధృ ♦ ♦ ♦ మ్.
1. ♦ ♦ వశ.	సన్నివేశ (స. క. I. 107. 103 పు.)
ఈశ్లోకమునకుఁబిమ్ముట.	ఘృణార్థం స్మృతిహే ♦ ♦ పూర్వవద్గదితా గతిః.
4. విచక్ష్యామి.	వివక్షామి. (స. క. I. 114. 107 పు.)
5. నప్రగృహ్య ♦ ♦ కమ్.	నప్రగృహ్యాదిహేతుకమ్. (స. క. I. 114. 107 పు.)
6. కృతిః	క్రియా (స. క. I. 115. 107 పు.)
7. సంయోగాదే ♦ ♦ ♦	సంయోగాదే రగౌరవమ్ (స. క. I. 123. 120 పు.)
8. కృతా ♦ ♦	కృతానచేత్ (స. క. I. 121 పు.)
0. నదో..........	నదోషాయ వాకో వాక్యవిదో విదుః (స. క. I. 117. 109 పు.)
1. ....విదుర్బుధాః.	ద్గర్భితం తద్విదు ర్బుధాః. వాక్యాన్తరసగర్భం యద్వాక్యంతద్వాక్యగర్భితమ్. (స. క. I. 119.113 పు.)

62. ♦ ♦ ♦ భిన్న.	న దోషో భిన్న.
న భిన్నవచనే.	న భిన్నవచనో.
64. ♦ ♦ సర్వేణ.	సర్వం సర్వేణ (స. క. I. 109 పు.)
71. హాస్యాదా ♦ ♦ త్పన్న.	హాస్యాదా వప్యుత్పన్న (?)
77. అ (భేద) మపి.	అప్రక్రమోఽపి.
82. దృశౌపమ్యా.	దృశౌపమ్య వ్య.
85. విరోధే.	విరోధో.
90. ♦ ♦ ♦ యో.	ప్రత్యావాయో.
91. నదో ♦ ♦ ♦	నదోషో రత్యా.

3. పరిచ్ఛేదము.

3. ♦ ♦ సున్దరస్యాపి.	నిసర్గసున్దరస్యాపి.
15. ప్రాకృతా.	ప్రాకృతా.
22. సమస్త ♦ ♦ ♦ ♦	సమస్తరీతిసంకీర్ణా (స.క.II.33. 157.)
24. సంబన్ధ.	సంబద్ధ.
29. తత్త్రాద్య.	తాం తాద్య.
32. భరతైః.	పురుష.
37. మిశ్రేతి తం.	మిశ్రేతి తాం.
61. ♦ ♦ ♦ ♦ త్తు	ఏకరూపా తు (స.క.II. 58. 197పు.)
62. ♦ ♦ ♦ తకమ్.	తవ్యపేతకమ్ (స. క. 187 పు.)
63. ♦ ♦ భ్యాసభవం.	అర్థాభ్యాసభవం (స. క. 187 పు)
75. తం వినా.	తాం వినా.
90. నా ♦ ♦ తేషు.	నాభిజాతేషు (స.క. II. 8. 142 పు.)
94. ♦ ♦ ♦ గూర్జరాః.	నాన్యేనగుర్జరాః(స.క.II.13;142పు.)
95. గౌడః.	గౌడః.
గాథాం ♦ ♦ స్తు.	గాథా మన్యావాస్తు.
97. ద్వితీయచరణము:	ధత్తే శోభాం విరచిత మిదం స్థాన మస్యైతదస్య. (భామహ. 1. 59.)
త ♦ ♦ ♦ భిధానమ్.	తత్తదేవాభిధానమ్ (భామహ.)

౪. పరిచ్ఛేదము.

5. నానావస్తుషు. నానావస్థాసు (స.క. III. 4. 312 పు.)
రూపాణి ♦ ♦ ♦ రూపాణి వస్తునః. (స. క. 226 పు.)
6. మి ♦ ♦ మియతా (స. క. III. 5. 312 పు.)
7. జహిమో నమిపి వక్తి. జాయమానప్రియం వక్తి (స. క. III. 5. 312 పు.)
మాత్రయే హేతుమితి త ♦ ద. మాత్రయో హేతు రితి తద్భేద. (స.క. III. 6. 312 పు.)
8. మథ (చ) ♦ మ ప్యవస్థానం (స. క. III. 7. 313 పు.)
9. వి ♦ ♦ స్త్రీ. విముగ్ధస్త్రీ(స. క. III. 7. 313.పు.)
10. దేశకాలకలాశక్తి ♦ ♦ నాని. దేశః కాలశ్చ శక్తిశ్చ సాధనాని. (స. క. III. 8. 313 పు.)
14. పత్ర. బాధితః. పాత్ర. బోధితః
16. ♦ ♦ ♦ ♦ ♦ ♦ హేతుః. క్రియాయాః కారణం హేతుః. (స. క. III. 12. 320. పు.)
17. ♦ ♦ రస్య. అసారస్య (?)
18. అ ♦ ♦ ♦ అప్రయత్నాత్ (స. క. 307 పు.)
20. స్యాద్య ♦ ♦ ♦ ♦ వా స్యా ద్యత్ర సా స్యాత్. (స. క. III. 9. 318పు.)
37. విమిశ్రా ♦ ♦ ♦ ♦ ♦ విమిశ్రాం కావ్యకోవిదాః (స. క. 297 పు.)
39. సంశయా ♦ ♦ ♦ తు సంశయే నిర్ణయేన్తః (స. క. 314పు)
40. స్న ♦ ♦ ప్రయత్నాత్ (స. క. 320 పు.)
41. ర్థ చార్థాన్తరతః స్మృతేః. ర్థ చా స్యార్థాన్తరం స్మృతేః. (స. క. 320 పు.)

47. కారణైరపి:	ఈశ్లోకము 'మాలాభ్రాన్తేః' అను (45 శ్లో.) పాదమునకుఁ బిమ్మటఁగలదు.
48. ♦ ♦ ప్యు.	కమప్యు.
66. సమాధిభి.	సామాదిభి.
74. 'క్వచిత్'- అనుపాదమునకుఁ బిమ్మట:	'కస్మిన్నపి హి కోఽప్యర్థః కాలే యేనోపయుజ్యతే, తేన మన్యామహే కాలముపయోగనిబన్ధనమ్'.
90. 'యత్ర' అనుపాదమునకుఁ దరువాత:	'♦ ♦ ♦ త(?) ఉపమానమితి ♦ (ప్రా?) జ్ఞైరలఙ్కారస్సకథ్యతే, ఉపమానమితి ప్రోక్తో బుద్ధై రభిహితోఽపి సః, యతోఽభినయా ♦ ♦ ♦ సూచ్యం వస్తు ప్రతీయతే'.
93. లిఙ్గినః.	లిఙ్గినోః.
97. తుదిగద్యము-'ఇది '.	ఇతి.

౫. పరిచ్ఛేదము.

12. కామ ♦ ♦ ♦ మాఙ్కురః.	కామకల్పద్రుమాఙ్కురః.

విజయనగరమహారాజ-సంస్కృతకళాశాలయందలి 'రసార్ణవము' యొక్క వ్రాఁతప్రతిని బరిశీలించి పాఠభేదముల నొసఁగిన తత్కళాశాలా సంస్కృతసాహిత్యాలంకారోపన్యాసకులు, వేదాంతశిరోమణి- శ్రీమత్పండిత వరవస్తు గోవిందాచార్యచరణులకు ధన్యవాదముల నర్పించుచున్నాను.

(ఈ. రా.)

శృంగారప్రకాశము: వ్రాఁతప్రతి చెన్నపురి 'ప్రాచ్యలిఖితగ్రంథాలయము' నఁగలదు.

సరస్వతీకంఠాభరణము: నిర్ణయసాగరముద్రాలయము(బొంబాయి)న ముద్రితములగు (ప్రథమ 1925) ద్వితీయ(1934) సంస్కరణములుపయోగింపఁబడినవి. పైయాకరములయొద్ద శ్లోకసంఖ్యమాత్ర ముండిన నది మొదటికూర్పుప్రతి యనియుఁ బరిచ్ఛేదశ్లోకసంఖ్యకూడ నుండిన నది రెండవకూర్పుప్రతి యనియు నెఱుఁగునది.

'సుభాషితావళి' లో ప్రకాశవర్షునిశ్లోకములు 29 లభించుచున్నవి. ఈకవియు రసార్ణవకారుఁడు నభిన్నులు కావునఁ దత్తవిత్తారచనకుఁ గొన్నిశ్లోకముల నుదాహరించెదను.

1. శ్లో. సహాసిద్ధమిదం మహతాం ధనేష్వనాసా గుణేషు కృపణత్వమ్
పరదుఃఖే కాతరతా మహచ్చ ధైర్యం స్వదుఃఖేషు. (248 శ్లో.)

2. శ్లో. కృపణసమృద్ధీనామపి భోక్తారః సన్తి కేచి దతినిపుణాః
జలసమ్పదోఽమ్బురాశే ర్యాన్తి లయంశశ్వ దౌర్వాగ్నౌ.
—సుభా. (484). శా. పద్ధతి. (383 శ్లో.)

3. శ్లో. ధనబాహుల్య మహేతుః కోఽపి నిసర్గేణ ముక్తకరః
ప్రావృషి కస్యామ్బుముచః సంపత్తిః కిమధికామ్బునిధేః. (522)

4. శ్లో. ఏతదత్ర పథికైకజీవితం, పశ్య శుష్యతి కథం మహాత్సరః
ధిజ్ ముధామ్బుధర ! రుద్ధసద్గతి, ర్వర్ధితా కిమిహ హట్టవాహినీ.
—సుభా. (834). శా. ప. (783).

5. శ్లో. కార్యజ్ఞః ప్రష్టవ్యో న పునర్మాన్యో మమప్రియో వేతి
గురుర ప్యాసనసేవ్యః ప్రియానితమ్బః కదా మన్త్రీ. (2876).

6. శ్లో. గుణవానస్మి విదేశః క ఇవ మమేత్యేష సురభిమూనలవః
అజ్ఞాన మక్ష్ణి విరాజతి విన్యస్తం న పున రధరమణౌ. (2877).

7. శ్లో. స్తబ్ధప్రకృతి ర్లోకే బహుమాన ముపైతి నాతిశయనమ్రః
స్ఫుట మత్రోదాహరణం పయోధరః కువలయాక్షీణామ్. (2878)

కాకినాడ,
16-7-1937.

ఈయుణ్ణి వేంకటవీరరాఘవాచార్యుఁడు, యం. ఏ.,
ఆంధ్రగీర్వాణభాషోపన్యాసకుఁడు,
పిఠాపురరాజకళాశాల.

ప్రకాశవర్షకృత*

రసార్ణవాలఙ్కారము.

ప్రథమపరిచ్ఛేదము—'దోషప్రమోషము.'

పద,వాక్య,వాక్యార్థ దోషములు.

1. పదే వాక్యేఽథ వాక్యార్థే దోషవర్గస్త్వయం త్రిధా
క్రమశః పూర్వభఙ్గ్యాతు తత్ప్రపఞ్చః [ప్రకీర్త్యతే].

చతుర్దశపదదోషములు.

2. [అసాధుచా] నిబద్ధం చ కష్టం క్లిష్ట మనర్థకమ్
అపుష్టార్థం చ గూఢార్థ మప్రతీతం ససంశయమ్.

3. నేయార్థ మసమర్థం చ యచ్చ తత్రాప్రయోజకమ్
దో ♦ ♦ షమితి స్పష్టం పదదోషా శ్చతుర్దశ.

అసాధువు. *అనిబద్ధము.*

4. శబ్దశాస్త్రవిరుద్ధం య త్త దసాధు నిగద్యతే
న ప్రయుక్తం[కృతీన్ ?కవీన్]ద్రై]ర్యదనిబద్ధంతదుచ్యతే.

కష్టము. *క్లిష్టము.*

5. ప్ర ♦ ♦ చ్చార్యవర్ణస్తు కష్టం శ్రవణదుర్భగమ్
పారమ్పర్యేణ చార్థస్య సూచకం క్లిష్ట ముచ్యతే.

అనర్థకము. *అపుష్టార్థము.*

6. పాదపూరణమాత్రం య త్తచ్చ ♦ ♦ దనర్థకమ్
వాచ్యతుచ్ఛతయా క్లిష్ట మపుష్టార్థం మనీషిభిః.

గూఢోక్తి. *అప్రతీతము.*

7. అప్రసిద్ధార్థసమ్బద్ధం గూఢోక్తి రభిధీయతే
శాస్త్రన్ ♦ ♦ ♦ యుక్తంయ దప్రతీతం తదుచ్యతే.

ససంశయము. *నేయార్థము.*

8. యత్రార్థాన్తరసమ్బన్ధ స్తద్వ దన్తి ససంశయమ్
స్వయంకల్పితసఙ్కేతం నేయార్థ [మభిధీయతే].

అసమర్థము. *అప్రయోజకము.*

9. అసమర్థంతు య ద్బద్ధం రూఢివర్త్మవ్యతిక్రమాత్
వివక్షితప్రమేయస్య నోపకా ర్యప్రయోజకమ్.

దేశ్యము. *గ్రామ్యము:[అసభ్యము, అమంగళము, ఘృణాకరము.]*

10. దేశ్య ♦ థవా[?]యన్న్యస్తం దేశరూఢిగతం పదమ్
అస భ్యామఙ్గలం గ్రామ్యం తథా యచ్చ ఘృణాకరమ్.

---

* ప్రకాశవర్షునియుదంతమును, రసార్ణవాలంకారసమాలోచనమును గాలాంతరమునఁ బీఠికారూపమున నొసంగఁబడును. ♦ఈచుక్కలున్నచోట నెన్నిచుక్కలున్న నన్ని యక్షరములు లేవనియర్థము. [యీ. వే. వీ. రా. సంపాదకుఁడు.]

వాక్యదోషములు.

11. సాక్షాత్తత్ స్మృతిహేతుత్వాత్ త్రివిధా ♦ ♦ ♦ భవేత్
శబ్దహీనం క్రమభ్రష్టం విసన్ధి పునరుక్తిమత్.

12. వ్యాకీర్ణం భిన్నవృత్తం చ సంకీర్ణం గర్భితం తథా
విభిన్నలిఙ్గవచనే ఖఞ్జం న్యూనాధికం భవేత్.

13. శ్లేషాదిగుణహీనం చ వాక్యదోషా శ్చతుర్దశ

శబ్దహీనము.

భిన్నభాషాపదావిద్ధం శబ్దహీనం [ప్ర] కీర్తితమ్.

క్రమభ్రష్టము.

14. శబ్దార్థవ్యక్తిక్రమో యత్ర క్రమభ్రష్టం తదిష్యతే

విసంధి.

విరుద్ధసన్ధి నిస్సన్ధి విసన్ధీతి నిగద్యతే.

పునరుక్తి.

15. తాదృక్పదపదార్థానాం నిబన్ధే పునరుక్తిమత్

వ్యాకీర్ణము.

అనేకపదసన్తానవ్యాహతస్మృతిభిః పదైః.

16. యోజనా యత్ర తద్వాక్యం వ్యాకీర్ణ మభిధీయతే

భిన్నవృత్తము. [వర్ణ భ్రంశము; యతి భ్రంశము.]

ఛన్దోలక్షణహీనం తు భిన్నవృత్తం విదు ర్బుధాః.

17. తద్వర్ణ యతి భేదేన ద్విధా తద్జ్ఞై రుదాహృతమ్

సంకీర్ణము.

వాక్యాన్తరపదోన్మిశ్రం [య] త్తత్సఙ్కీర్ణ మిష్యతే

గర్భితము.

18. వాక్యాన్తరసగర్భం య త్తద్వాక్యం గర్భితం విదుః.

భిన్నలింగము.

భిన్నలిఙ్గ మలిఙ్గత్వా దుపమానోపమేయయోః

19. యస్మిన్ వచనవైషమ్య ముపమానోపమేయయోః

భిన్నవచనము.

తద్భిన్నవచనం నామ నిబధ్నన్తి న [హి?] సాధవః.

ఖంజము.

20. క్రియావిరహితం వాక్యం ఖఞ్జ మి త్యభిధీయతే

న్యూనోపమ.

జ్ఞేయం న్యూనోపమం న్యూనై రుపమాయా విశేషణైః.

అధికోపమ.

21. విశేషణాధికౌపమ్యం విజ్ఞేయ మధికోపమమ్

[శ్లేషాదిగుణహీనము?]

గుణత్రయము.

శబ్దార్థోభయభేదేన విప్రథన్తే త్రిధా గుణాః.

దోషత్రయము.

22. [తద్వి] పర్యయతో దోషా స్త్రిధా వాక్యే వ్యవస్థితాః

శబ్దగుణములు:- శ్లేష, సమత, సుకుమారత.

తత్ర శబ్దగుణాః శ్లేష స్సమతా సుకుమారతా.

అర్థగుణములు.

23. అర్థవ్యక్తిః ప్రసాద శ్చ కాన్తి రి త్యర్థసంశ్రయాః

ఉభయగుణములు.

ఓజో మాధుర్య మౌదార్యం సమాధి శ్చోభయాత్మకాః.

శ్లేషవిపర్యయము. 24. తత్ర త చ్ఛిథిలం వాక్యం భవేత్ శ్లేషవిపర్యయః

సామ్యవిపర్యయము. విషమం తు తదిచ్ఛన్తి యత్ర సామ్యవిపర్యయః.

సౌకుమార్యవిపర్యయము. 25. తత్ర ఘోరం భవే ద్యత్ర సౌకుమార్యవిపర్యయః

అర్థవ్యక్తివిపర్యయము. సన్తః శం [సన్తి] నేయార్థ మర్థవ్యక్తివిపర్యయః.

ప్రసాదవిపర్యయము. 26. అప్రసన్నం తదే వాహు ర్యః ప్రసాదవిపర్యయః

కాంతివిపర్యయము. అవ్యుత్పన్నం తమి త్యాహు ర్యత్ర కాన్తివిపర్యయః.

ప్రౌఢివిపర్యయము. 27. ♦ ♦ శ్శబ్దార్థయోః ప్రౌఢి రప్రౌఢి స్త ద్విపర్యయః

మాధుర్యవిపర్యయము. రూఢిభఙ్గా దనిర్వ్యూఢం మాధుర్యస్యవిపర్యయః.

ఔదార్యవిపర్యయము. 28. నిరలఙ్కారమ్[ఇత్యా]హు రౌదార్యస్య విపర్యయః

నిస్సమాధి. ఋజుమార్గ ఇతి జ్ఞేయో నిస్సమాధి ర్గిరాంక్రమః.

వాక్యార్థదోషములు పదునాఱు:— 29. అపార్థం వ్యర్థ మేకార్థం ససంశయ మపక్రమమ్
ఖిన్నం చైవాతిమాత్రం చ విరసం పరుషం తథా.

30. హీనౌపమ్యాధికౌపమ్యే తథా విసదృశోపమమ్
అప్రసిద్ధోపమం చైవ నిరలఙ్కార మేవచ.

31. అశ్లీలం చ విరుద్ధం చ వాక్యార్థే షోడశ స్మృతాః

అపార్థము. సముదాయార్థశూన్యం [యత్తద]పార్థం ప్రచక్షతే.

వ్యర్థము. 32. యదప్రయోజనం యచ్చ గతార్థం వ్యర్థ మేవచ

ఏకార్థము. ఉక్తాభిన్నార్థ మేకార్థం వ్యాహరన్తి విశారదాః.

ససంశయము. 33. ససంశయం తు యత్ప్రాహు ర్యత్రార్థస్య న నిశ్చయః

అపక్రమము. అపక్రమం తు తద్యత్ర పౌర్వాపర్యవిపర్యయః.

ఖిన్నము. 34. జాత్యాద్యుక్తౌ ♦ ♦ ♦ థం ఖిన్న మి త్యభిధీయతే

అతిమాత్రము. లోకాతీత ఇవార్థోయః సోఽతిమాత్ర ఇహేష్యతే.

విరసము. 35. అప్రాకృతరసం జ్ఞేయం విరసం [రస]కోవిదైః

పరుషము. అతిక్రూర స్తు వాక్యార్థః పరుషో విదుషాం మతః.

హీనోపమ. 36. హీనంయత్రోపమానంస్యాత్సోఽర్థోహీనోపమః స్మృతః

అధికోపమ. [యత్రో]పమాన మధికం తద్జ్ఞేయ మధికోపమమ్.

విసదృశోపమ. 37. అతుల్య ముపమానం చే ద్భవే ద్విసదృశోపమమ్

అప్రసిద్ధోపమ. అప్రసిద్ధోపమానంచే ద[ప్ర]సిద్ధోపమంతు తత్.

నిరలంకారము. — 38. నిరలఙ్కార మిత్యాహు రలఙ్కారవివర్జితమ్.

అశ్లీలము. — యదసభ్యార్థసమ్బద్ధం తదశ్లీల ముదాహృతమ్.

విరుద్ధము:- మూఁడువిధములు. — 39. ప్ర[త్యక్ష ?] వ్యాహతమ్ వస్తు విరుద్ధ మభిధీయతే
ప్రత్యక్షాదిప్రభేదేన త్రిధా శాస్త్రవిదో విదుః.

ప్రత్యక్షవిరుద్ధము. — 40. ప్రత్యక్షవ్యాహతం దేశకాలలోకవిరోధకృత్

అనుమానవిరుద్ధము. — యుక్త్యౌచిత్య ప్రతిజ్ఞానాం విరోధ స్త్వనుమానభూః.

ఆగమవిరుద్ధము. — 41. ధర్మార్థకామశాస్త్రాణాం విరోధ స్త్వాగమోద్భవః

త్రివిధమగు ప్రత్యక్షవిరుద్ధము. — ఏవం త్రయ మపి త్రిత్వాన్ నవతాం ప్రతిపద్యతే.

దేశవిరుద్ధము. — 42. తత్ర దేశవిరుద్ధం త ద్యత్ర ♦ ♦ ♦ న యద్భవేత్

లోకవిరుద్ధము. — తచ్చ లోకవిరుద్ధం య త్సర్వలోకై రసమ్మతమ్.

[కాలవిరుద్ధము?]

అనుమానవిరుద్ధము:- యుక్తివిరుద్ధము. — 43. తత్తు యుక్తివిరుద్ధం స్యా దవిచారేణ [యత్కృతమ్]

ఔచిత్యవిరుద్ధము. — తదౌచిత్యవిరుద్ధం స్యాత్ పాత్రే యద్య[థ?]నో♦♦

ప్రతిజ్ఞావిరుద్ధము. — 44. తత్ప్రతిజ్ఞావిరుద్ధం స్యాత్ ప్రతిజ్ఞా యేన బాధ్యతే

ధర్మశాస్త్రవిరుద్ధము. — ధర్మశాస్త్రవిరుద్ధం యద్ జ్ఞేయం ధర్మవిరోధి తత్.

అర్థశాస్త్రవిరుద్ధము. — 45. అర్థశాస్త్రవిరుద్ధం తద్ జ్ఞేయం నీతిబహిష్కృతమ్

కామశాస్త్రవిరుద్ధము. — కామశాస్త్రకళాశాస్త్రవిరుద్ధం య న్నిబధ్యతే.
కామశాస్త్రవిరోధేతి తత్సర్వ మభిధీయతే.

ఇతి రసార్ణవాలఙ్కారే దోషప్రమోషో నామ

ప్రథమః పరిచ్ఛేదః.

రసార్ణవాలంకారము.

ద్వితీయపరిచ్ఛేదము—"గుణోపాదానము."

ౖమైనను గావ్యము 1. †నిర్దుష్టస్యాపి కావ్యస్య గుణోపాదాన మంతరా
ముక్తముకాని చో
రుగా నెంచఁబడను. శాస్త్రార్థ • • లాలోకః సాధుత్వం నా నుమన్యతే

2. నహి కుష్ఠాదిభి ర్దోషై రహితం కామినీవపుః
నృత్తగీతాదిచాతుర్యగుణాన్ [నాద్రియతే] క్వచిత్.

ణము లిరువది రెండు.
3. తేషు శబ్దగుణా స్తావత్ ద్వావింశతి రుదీరితాః
తే చ సాన్వయనామానో నిగద్యన్తే మనీషిభిః.

4. శ్లేషః ప్రసాదః సమతా మాధుర్యం సుకుమారతా
అర్థవ్యక్తి స్తథా కాన్తి రుదారత్వ ముదాత్తతా.

5. ఓజశ్చ పున రౌర్జిత్య మ[థ] ప్రేయః సుశబ్దతా
సమాధిః సౌక్ష్మ్యగాంభీర్యే [సం]క్షేపో విస్తర స్తథా

6. సామ్మిత్యం భావికత్వం చ రీతి రుక్తి స్తథైవ చ
ఏష • • గుణోద్దేశో నిర్దేశోఽత్ర నిగద్యతే.

ష.
7. యత్ర బన్ధోఽతిసంశ్లిష్టః స శ్లేషః కవిభిః స్మృతః

పాదము.
ప్రసిద్ధార్థపదన్యా[సాత్ ప్ర]సాద ఇతి కీర్తితః

ంత.
8. బన్ధో మృదుస్ఫుటోన్మిశ్రవర్ణజన్మా న సఙ్కరః
భజతే యత్ర సోద్భేదం తత్సమత్వ ముదీర్యతే.

ాధుర్యము.
9. అర్థోచితవచోబన్ధో మాధుర్య మభిధీయతే

సమారత.
అకఠోరాక్షరన్యాసః సౌకుమార్య ముదాహృతమ్.

ాకుమార్యము)

10. ద్వితీయతుర్యా • • నాం సర్వే చాసమయోగినః
సౌకుమార్యేణ బాధ్యన్తే ని [?] విన్దు ర్గురుసంయుతః.

11. రేఫద్వయసమోపేతో నై • • క్వచి దిష్యతే.
న చైకలక్షణన్యాసో బహుషు స్యా న్నిరంతరః.

---

†లో "నిర్దిష్ట" అని కలదు. ఈపాఠము సందర్భోచితముగా లేదు. కావున "నిర్దుష్ట"
ర్పఁబడినది. [యీ. రా.]

12. నారాదేకోఽపి బహవో వినా చిత్ర ♦♦ ధనాత్ [?]
స్వయంరేఫో మృదుః కింతు కఠోరయతి యోగినామ్.

13. అన్యోన్యమృదుసంయోగః స్వల్పో దోషాయ[కల్ప]తే
కాఠిన్యలక్షణా తత్ర హన్తుం యుక్త్యాపి శక్యతే.

14. అతిప్రసఙ్గదోష స్తు ప్రతీత్యైవ నిరస్యతే
అ[యమేవ] స్వరాద్ధాంతః పూర్వమే వావలమ్బితః.

6. అర్థవ్యక్తి. 15. అర్థవ్యక్తింతువిద్వాంసః ప్రాహుః సంపూర్ణవాక్యతామ్
7. కాంతి. బన్ధస్యో ♦ ♦ ♦ కాన్తిః స్ఫురణా దభిధీయతే.

8. ఔదార్యము. 16. వదన్తి బన్ధవైకట్య మౌదార్యం కవిపుంగవాః
9. ఉదాత్తము. శ్లాఘ్యై ర్వి[శేషణై ర్యుక్త ము] దాత్త మితి తద్విదః.

10. ఓజస్సు. 17. ఓజస్సమాసభూయస్త్వం తద్ [ద్వంద్వా?] పదపద్ధతిః
11. ఔర్జిత్యము. బన్ధగాఢత్వ మౌర్జిత్యం సమాసే వ్యాస ♦ ♦ చ

12. ప్రేయస్సు. 18. ప్రేయార్థపదవిన్యాసః ప్రేయః కవిభి రిష్యతే
13. సుశబ్దత. యా సుబన్తతిఙన్తానాం వ్యుత్పత్తిః సా సుశబ్దతా.

14. సమాధి. 19. సమాధిర[న్యథ]ర్మస్య భవే దన్యత్ర రోపణమ్
15. సౌక్ష్మ్యము. సౌక్ష్మ్య మాహు స్తు శబ్దానా మంతఃసంజల్పరూపతామ్.

16. గాంభీర్యము. 20. ధ్వనిమత్తా తు గాంభీర్య మార్యైర[ప్య]గుణః స్మృతః
17. సంక్షేపము. అభిధానం సమాసేన సంక్షేపః పరికీర్తితః.

18. విస్తరము. 21. వ్యస్తం విస్తార ఇత్యాహు రభిధానవిశారదాః
19. సమ్మితత్వము. యావదర్థపద[త్వం హి]సమ్మితత్వం నిగద్యతే.

20. భావికత్వము. 22. భావాభివ్యంజకా వాణీ భావికత్వ ముదాహృతమ్
21. రీతి. ఉపక్రమస్య నిర్వాహో రీతి రి త్యభిధీయతే.

22. ఉక్తి. 23. [వినా?] న్తరేణ చార్థస్య భణనా దుక్తి రిష్యతే
ఇరువదిరెండర్థగుణ ఏతేఽప్యర్థగుణా స్తద్జ్ఞైర్ద్వావింశతి రుదాహృతాః.

ములలక్షణము. 24. తేషాం[చ ల]క్షణం బ్రూమ స్తత్సద్భిః పరిభావ్యతామ్
శ్లేష. సపిధానసుసూత్రత్వం(?) తేషు శ్లేషోఽభిధీయతే.

ప్రసాదము. 25. యత్ర ప్రకట ఏవార్థః స[ప్రసా]దో గుణః స్మృతః
సమత. అవైషమ్యం క్రమస్థానాం సమ తేతి సతాం మతిః.

మాధుర్యము. 26. క్రోధా దవాప్య తీవ్రత్వం మాధుర్య మభిధీయతే

సౌకుమార్యము. మ[నోజ్ఞతా]పదార్థానాం సౌకుమార్య ముదాహృతమ్.

అర్థవ్యక్తి. 27. అర్థవ్యక్తిః పదార్థానాం స్వరూపకథనం విదుః

కాంతి. ఉద్దీప్తరసతాం కాంతి మామనంతి [విశారదాః]

ఉదారత్వము. 28. ఉదారత్వ మితి ప్రాహు రుత్కర్షం విభవస్య తు

ఉదాత్తత. ధీమద్భి రాశయోత్కర్ష ఉదాత్తత్వ ముదీర్యతే.

ఓజస్సు. 29. ప్రారంభేషు చ సం ♦ ♦ ♦ జః సుకవయో విదుః

ఔర్జిత్యము. రూఢాహంకార తౌర్జిత్య మభంగుర మి హోచ్యతే.

ప్రేయస్సు. 30. ప్రేయః ప్రియపదార్థానా ముపన్యాసః ప్ర[కీర్తితః]

సుశబ్దత. పదై రదుష్టైః కథనం దృష్టార్థస్య సుశబ్దతా.

సమాధి. 31. వ్యాజే నాన్యార్థభజనం సమాధి రభిధీయతే

సౌక్ష్మ్యము. సూక్ష్మార్థదర్శనం సౌక్ష్మ్యం వ్యాహరన్తి విశారదాః.

గాంభీర్యము. 32. శాస్త్రార్థసవ్యపేక్షత్వం గాంభీర్య మితి కీర్తితమ్

సంక్షేపము. బహో రర్థస్య సంకోచః సంక్షేప ఇతి కీర్తితః.

విస్తరము. 33. [విస్తారం]పున రర్థస్య విస్తరం తద్విదో విదుః

సమ్మితత్వము. అనురూపగుణారోపః సమ్మితత్వం త దుచ్యతే.

భావికత్వము. 34. భావయుక్తత్వ మాచార్యై ర్భా[వికత్వమ్] ఇతి స్మృతమ్

రీతి. రీతి మాహుః పదార్థానా ముత్పత్త్యాది క్రియాక్రమమ్.

ఉక్తి. 35. సంవృతాసంవృతప్రాయ ముక్తి రర్థస్య బోధనమ్

కొన్ని యెడల దోష దోషాణా మపియేషాం స్యా ద్గుణత్వం కారణాత్ క్వచిత్.

ములుగుణములేయగు.

అట్టిదోషములునలు 36. చత్వారింశ త్త దుచ్యంతే తేచ వైశేషికా గుణాః

వదిచెప్పఁబడుచున్నవి.

పదదోషములు:అసాధువు. పదం యాతి గుణీభావ మనుకర్తు రసా ధ్వపి.

37. యథా న బాధతే స్పన్దో యథా'బాధతి'బాధతే

అనిబద్ధము. తథా ♦ ♦ ♦ ణ దృష్ట మనిబద్ధనిబన్ధనమ్.

కష్టము. 38. శ్రుతే రవల్లభం కష్టం త న్న దుర్వాచకాదిషు

క్లిష్టము. అపి క్లిష్టం గుణా యేష్టం ఝటిత్యర్థప్రతీతికమ్.

అనర్థకము.
39. అనర్థకం న దుష్టం స్యా ద్యమకాద్యుపయోగి యత్
అపుష్టార్థము.
సద్భి రిష్ట మపుష్టార్థం ఛందస్సంస్కారకారణమ్.

గూఢార్థము.
40. పదాంతరప్రతీ[త్యర్థం]గూఢార్థ మపి సుందరమ్
అప్రతీతము.
అప్రతీతం తు తద్విద్యా గ్గోష్ఠీ ష్వేవ గుణావహమ్.

సందిగ్ధము(ససంశయము)
41. సందిగ్ధం ప్రకరణాది విశేషావగ ◆ ◆ [ణః]
యద్వా తథావిధార్థస్య వివక్షాయా మితి స్థితిః.

నేయార్థము.
42. ప్రహేలికాదివాక్యేషు నేయార్థ మపి శోభతే
అసమర్థము.
అసమర్థ మపి ప్రాయ ◆ ◆ వేష్టం మనీషిభిః.

అప్రయోజకము.
43. అప్రయోజక మిచ్ఛన్తి జాత్యాదౌ తద్విదో గుణమ్
దేశ్యము.
మహాకవిమతం దేశ్యం లోకోక్తిచ్ఛాయయా గుణః.

గ్రామ్యము.
44. ◆ ◆ ◆ లక్షితం గుప్త మపి గ్రామ్యం న దుష్యతి
సంవీతస్య హి లోకేన న దోషాన్వేషణం క్షమమ్.

45. శివలింగాదిశ ◆ ◆ ◆ స్యా సమ్యక్త్వభావనా
లక్షితేషు చ శబ్దోఽన్య స్తదర్థోఽన్య శ్చ కశ్చన.

వక్రిమ.
46. స్మృతిహేతుత్వయోషం[?]తువక్రిమా[నైవబాధ]తే
నిమగ్నదూషణం యత్తు తన్నోద్భావ్యం మనీషిభిః.

47. కిం తు వైదగ్ధ్య మున్మృద్య జఠరం వ్యాధికోపనాత్
అశ్లీలము.
అ[శ్లీల మ]పి సంవీతం గుణ మాహు ర్మనీషిణః.

సిద్ధము.
48. అసభ్యస్మృతిహేతో స్తు సిద్ధ మ ప్యభిధీయతే
పాత్రావస్థావిశేషేణ దో ◆ ◆ మంగళం భవేత్.

49. అమంగళస్మృతే ర్హేతు ర్గుణో సభ్యస్మృతి ర్యథా
ధీమన్తోఽపి నిబధ్నన్తి గౌణవృత్త్యా ఘృ ◆ ◆ ◆

50. క్వచి దాశ్రయసౌన్దర్యా ద్ధత్తే శోభా మసా ధ్వపి
కాంతావిలోచనన్యస్తం మలీమస మివాంజనమ్.

51. ◆ ◆ వశవిశేషా చ్చ దురుక్త మపి శోభతే
నీలం చ పాశ మాబద్ధ మన్తరాలే స్రజా మివ.

52. గుణత్వం పదదోషాణాం దిఙ్మాత్రేణ ప్రదర్శితమ్.

[పదదోషములగుణత్వము సంపూర్ణము.]

ఇఁక వాక్యదోషముల గుణత్వము——   ఇదానీం వాక్యదోషాణా మపి కిఞ్చిత్ ప్రచక్ష్మహే.

శబ్దహీనము. — 53. శబ్దహీనం న దోషాయ భాషాచిత్రేషు కల్ప్యతే
యత్నః స బంధనిర్జ్ఞానహేతుః కోఽపి కృతో యది.

క్రమభ్రంశము. — 54. క్రమభ్రంశ మపి ప్రాహు[ర్న]దోషం సూరయ స్తథా

విసంధి. — న సంహితాం వివక్షామీ త్యసన్ధానం పదేషు యత్.

55. తద్విసన్ధీతి నిర్దిష్టం నప్రగృహ్యా ♦ ♦ ♦ కమ్
అనుకం పాద్యతిశయో యది కశ్చి ద్వివక్షతే.

పునరుక్తి. — 56. న దోషః పునరుక్తేఽపి ప్రత్యు తేయ మలం[కృతిః]

వ్యాకీర్ణము. — వ్యాకీర్ణం తు న దోషాయ ద్రాక్ప్రతీతికరం భవేత్.

57. యదోచ్చారణభంగః స్యా త్సంయోగాదేక ♦ ♦ ♦.

ఛందోభంగము. — న ఛందోభంగ మప్యాహు స్తదా దోషాయ సూరయః.

58. ధాతుభేదేన దుష్యేత స్వరసంధికృతా ♦ ♦
నామభేదే చ శేషేషు న దోష ఇతి తద్విదః.

59. లుప్తే పదాన్తే శిష్టస్య పదత్వం నిశ్చితం యథా
తథా సన్ధివి[హీనం తత్]పద మే వేతి వర్ణ్యతే.

సంకీర్ణము. — 60. పర్యాయేణ ద్వయో ర్యత్ర వాక్యం ప్రశ్నోత్తరాదిషు
సంకీర్ణం తన్న దోషా.........................

61. ....విదు ర్బుధాః
రసాన్తరతిరస్కారే తదిష్టం నేష్ట మన్యథా.

భిన్నలింగత్వము. — 62. ♦ ♦ ♦ భిన్నలిఙ్గత్వం యత్రో ద్వేగో న ధీమతామ్

భిన్నవచనము. — న భిన్నవచనేఽప్యేవం దోష మిచ్ఛన్తి కోవిదాః.

ఖంజము. — 63. నఖఞ్జమపి దోషాయ క్రియాపేక్షా న యత్ర తు
యత్రా స్త్యాదే రపేక్షా వా యత్ర వా స్యాన్నిగూహితం స్వసేః.

న్యూనోపమ. — 64. న్యూనోపమ మపి ప్రాయః సుప్రసిద్ధం న దుష్యతి
♦ ♦ సర్వేణ సారూప్యం నాస్తి భావస్య కస్యచిత్.

65. యథోపపత్తికృతిభి రుపమానం ప్రయుజ్యతే
అఖణ్డమణ్డలః క్వేన్దుః క్వ[కాన్తా]నన మద్యుతి.

66. యత్రిఞ్ఛా న్తిసామ్యాత్తు శశినై వోపమీయతే

అధికోపమ. ఏవ మే వాధికౌపమ్యే న దోషం తద్వి[దో విదుః].

శైథిల్యము. 67. సుకుమారార్థబన్ధేషు గాఢై శ్శిథిల మిష్యతే

అనుప్రాసనిస్పృహా. అనుప్రాసధియా తే హి బంధవైదగ్ధ్యనిస్పృహాః.

68. • • •[అథా]దిభేదేన యది వా కవికౌశలాత్

సర్వే క్వచి త్క్వచి ద్దోషా లభన్తే గుణతా మమీ.

శబ్దాడంబరముకొరకై వైషమ్యము. 69. గణయన్తి న వైషమ్యం[శబ్దాడమ్బర]తత్పరాః

అశ్లేషం చ గౌడా శ్శ్లే ల్లభన్తే కి మతః పరమ్.

70. దీప్త మి త్యపరై ర్భూమ్నా కఠోర మపి బధ్యతే

నేయార్థము. శబ్దశ[క్తేః ప్ర]తీతిశ్చే న్నేయార్థం నైవ దుష్యతి.

అప్రసన్నము. 71. అప్రసన్న మపి ప్రాయ శ్చిత్రాదా వితి నిశ్చయః

పాత్రౌచిత్యేన హాస్యాదా • • త్పన్న మ పీష్యతే.

శృఙ్గారాదులనప్రౌఢి. 72. అప్రౌఢి మపి శంసన్తి శృఙ్గారాదిషు తద్విదః

అనిర్వ్యూఢము. రసాతిశయసన్ధానా దనిర్వ్యూఢం నదోషకృత్.

నిరలంకారము. 73. పూర్వోత్తరార్థసన్ధానే నిరలఙ్కార మిష్యతే

ఋజుమార్గము. రసాలఙ్కారపుష్టత్వా దృజుమార్గో గుణావహః.

వాక్యార్థదోషముల గుణత్వము. 74. అథ వాక్యార్థదోషాణా మదోషః ప్రతిపద్యతే

మత్తోన్మత్తవాక్యాపార్థము. మత్తోన్మత్తాదివాక్యేషు నాపార్థ మపి దుష్యతి.

75. తత్ర ప్రత్యుత సూక్తార్థో నివా[న్తి నిహి]తం రసమ్

వ్యర్థము. తథైవ వ్యర్థ మిచ్ఛన్తి వ్యపేతస్మరణాయ చ.

ఏకార్థకవాక్యము. 76. రసాక్షిప్తధియం వాక్యం నైకార్థ మపి దుష్యతి

సంశయా య్యైవ సన్దిగ్ధం యది జాతు ప్రయుజ్యతే.

77. స్యా దలఙ్కార ఏవాసౌ న దోష ఇతి మే మతిః

అ[భేద]మపి వాక్యేషు చిత్రహేతౌ న దుష్యతి.

ఖిన్నము. 78. న ఖిన్న మపి దోషాయ యత్ర చ్ఛాయా నహీయతే

ఇతి సమ్యాభ • మే వైత ద్విశేష్యఖ్యానసంస్మృతమ్.

79. కాన్తం భవతి సర్వస్య లోకసీమానువర్తినః

అత్యుక్తి. అత్యుక్తి రితి గాడీయై ర్లౌకికార్థవ్యతిక్రమే.

80. లలితో మార్గ ఇత్యస్తి న్నతిమాత్ర మపీ ష్యతే

పరుషము. విరుద్ధే లక్షణాద్దా తు పరుషం నైవ దుష్యతి.

హీనోపమ. 81. హీనోపమం న దోషాయ యత్రోద్వేగో నధీమతామ్

అధికోపమ. త థాధికోపమ స్యాపి న దోష ఇతి తద్విదః.

82. న దో ♦ ♦ ♦ [దృ]శౌపమ్యాతిరేకోపమాదిషు.

అప్రసిద్ధోపమ. కదాచి త్కవికౌశల్యా దప్రసిద్ధోపమం గుణః.

83. ఝటితిప్రతిపత్తి స్స్యా ద్యత్రో ♦ ♦ పమాదిషు

యత్రస్యా గ్గుణబాహుల్యం రసో వాపి పరిస్ఫుటః.

84. దోషాయ నిరలఙ్కారం త న్నశంసన్తి సాధవః

అశ్లీలము. మహాకవిపథా ♦ ♦ అశ్లీల మపి బధ్యతే.

దేశవిరోధము. 85. నాస్తి దేశవిరోధోఽపి దూషణం కవికౌశలాత్

కాలవిరోధము. దోషః కాలే విరోధేఽపి న కార్యాన్తరహేతుతః.

లోకవిరోధము. 86. న చ లోకవిరోధోఽపి తాత్పర్యే దోషభాగ్భవేత్

యుక్తివిరోధము. తథా యుక్తివిరుద్ధస్య గుణత్వం క్వచి దిష్యతే.

ఔచిత్యవిరోధము. 87. క్వా ప్యౌచిత్యవిరోధో ♦ ♦ ♦ వస్థాన్తరా భవేత్

ప్రతిజ్ఞావిరోధము. న ప్రతిజ్ఞావిరోధేఽపి దోషో విధురచేతసామ్.

88. అస్తి కాచి దవస్థా సా [యా సరా]గస్య చేతసః

యస్యాం భవే దభిమతా విరుద్ధార్థాపి భారతీ.

ధర్మశాస్త్రవిరోధము. 89. ధర్మశాస్త్రవిరోధో[ఽపి నదోషః] పుణ్యతేజసామ్

స హి తత్ర ప్రసిద్ధత్వా త్పరమోత్కర్షకారణమ్.

90. తేషాం తేజోవిశేషేణ ♦ ♦ ♦ యో న విద్యతే

అర్థశాస్త్రవిరోధము. అర్థశాస్త్రవిరోధేఽపి దోషో నోర్జితభాషణే.

కామశాస్త్రవిరోధము 91. కామశాస్త్రవిరుద్ధేఽపి న దో ♦ ♦ ♦ పేక్షయా

రతిచక్రే ప్రవృత్తే తు నైవ శాస్త్రం న చ క్రమః.

కళాశాస్త్రవిరోధము. 92. కలాశాస్త్రవిరోధోఽపి క్వచి ద్దోషాయ నేష్యతే.

ఇతి రసార్ణవాలఙ్కారే గుణోపాదానం నామ

ద్వితీయః పరిచ్ఛేదః-

రసార్ణవాలంకారము.

తృతీయపరిచ్ఛేదము—"శబ్దాలంకారప్రకాశము."

శబ్ద దోషరహితము గుణసహితముగను కావ్యమునకుఁజూపు శోభాహేతువు లలంకారములు చెప్పఁదగినవి.

1. శ్లో. అర్థోక్తిదోషస్య న్యస్తాశేషగుణ[స్యచ]
◆ ◆ కావ్యశరీరస్య చారుత్వోత్కర్షహేతవే.

2. జ్ఞేయోఽలఙ్కారయోగోఽయం కామినీవపుషో యథా
◆ ◆ ◆ సున్దరస్యాపి ప్రకర్షాధాయకో ధ్రువమ్.

3. నిసర్గరమ్యలావణ్యాతిశోభాయకతా తు యైః
ఉక్తాలఙ్కారవ ◆ ◆ తేషా మతిశయస్తుతిః.

స్వభావరమణీయత్వములేని-సోనలంకారములు నిష్ఫలములు.

4. స్వభావరమణీయత్వం వినా లఙ్కృతయో వృథా
లోలస్తనతటన్యస్తో హారో హా ◆ ◆ ◆ ◆ నః.

స్త్రీలయలంకారములు మూఁడువిధములు.

5. అలఙ్కారాస్తు నారీణాం శరీరే త్రివిధాః స్మృతాః
బాహ్యా స్తథా న్తరాః కేచి త్తథా బాహ్యాన్తరా ఇతి.

అందు బాహ్యములు.

6. తత్ర తా రచితా బాహ్యద్రవ్యైర్బాహ్య ఇతి స్మృతాః
పృథ క్త్వేనావభాసన్తే వస్త్రహా ◆ ◆ ◆ దయః.

ఆన్తరములు.

7. స్వీయావయవసంస్కారజన్మానః పున రాన్తరాః
స్వరూపశోభాజనకా నఖో[ల్లేఖా]లకా ◆ ◆

బాహ్యాన్తరములు.

8. బాహ్యై రపి పదార్థై స్తు కృతా స్తన్మయతాంగతాః
ధూపాస్యవాసప్రముఖా జ్ఞేయా బాహ్యాన్తరా ఇతి.

కావ్యశరీరమునకుశబ్దాలంకారములు బాహ్యాలంకారములవంటివి.

9. తథా కావ్యశరీరేఽపి భాసన్తే బాహ్యతోఽపియే
సర్వేఽపి శబ్దాలఙ్కారా స్తే బాహ్యా ఇతి కీర్తితాః.

అర్థాలంకారము లాన్తరాలంకారములు.

10. స్ఫుర స్త్యర్థపరామర్శా దర్థాలఙ్కృతయ స్తు యాః
ఆ త్మనాన్తఃప్రతీతత్వా దాన్తరా ఇతి తాః స్మృతాః.

శబ్దాలంకారములు.

11. శబ్దోత్కర్షం వితన్వానాః శబ్దాలఙ్కృతయో మతాః

అర్థాలంకారములు.

అర్థోత్కర్షనిమిత్తత్వా దర్థాలఙ్కృతయః పునః.

ఉభయాలంకారములు.

12. ఉభయాలఙ్క్రియా స్తత్ర ద్వయాలఙ్కారహేతవః

శబ్దాలంకారములుపదియెనిమిది.

జాతీ రీతిశ్చ వృత్తిశ్చ రచనా ఘటనా తథా.

13. ముదా చ్ఛాయా తథాయుక్తి ర్భణితిః శ్రవ్యతాపి చ

శ్లేష శ్చిత్రం త థౌచిత్యం ప్రశ్నోత్తర ప్రహేలికే.
14. అనుప్రాసోఽథ యమకం గూఢోక్తి రీతి కీర్తితమ్
శబ్దాలఙ్కృతయః స్పష్ట మష్టాదశ మనీషిభిః.

జాతి(శుద్ధ సాధారణి యనిద్వివిధము) 15. సంస్కృతప్రాకృతాది ర్వా త త్ర జాతి రితి స్మృతా
శుద్ధా సాధారణీ చేతి తస్యా♦ద్వివిధం మతమ్.

రీతి(దేశరుచిని బట్టి యనేకవిధములు.) 16. దేశరుచ్యా వచోన్యాసో రీతి రి త్యభిధీయతే
త త్ప్రభేదాంస్తు సర్వజ్ఞా ద్బృతే కో వక్తు మీశ్వరః.

అయిదురీతులు పేర్కొనఁబడుచున్నవి. 17. ఉ[చ్య న్తే]రీతయ స్తత్ర తథాపి ప్రస్ఫుటా స్త్విమాః
వైదర్భ గౌడ పాఞ్చాల లా టావన్తి సమాశ్రయాః.

వైదర్భి. 18. తత్రాసమాసా వైదర్భీ[ప్రాయోబహుః? సౌకుమార్య]గుణాన్వితా
సాఞ్చా న్నివసతి ప్రాయో విదర్భేషు మనోభవః.
19. అతో వైదర్భగర్భా గీః శృఙ్గార స్యాఙ్గతాం గతా
[నిసర్గతో]హి బాలానా మపి వక్త్రే పరిక్రమః.

గౌడి. 20. యస్యాం సమాసబాహుళ్యం వర్ణానుప్రాససఙ్కులమ్
బన్ధవైదగ్ధ్యవన్ధ్యా సా రీతి ర్గౌడీతి కథ్యతే.

పాంచాలి. 21. సమస్తై ర్జాయతే రీతిః పాఞ్చాలీ పఞ్చభిః పదైః
సంక్షేపగుణహేతుత్వా దియం సర్వజనప్రియా.

లాటి. 22. సమస్త ♦ ♦ ♦ ♦ ర్ణా లాటీ చతురవల్లభా
హృద్యా వాటీవ లావణ్యసంపదా మాస్పదం పరమ్.

ఆవంతిక. 23. ఆవన్తికా త్వియం రీతి రుక్తలక్షణలక్షితా
[భా]త్యతీవ సుధాబిన్దుస్యన్దినీ యత్ర పద్ధతిః.

వృత్తి. 24. రసోచితార్థసమ్బన్ధపదసన్తానశాలినీ
మనోవికాససం[కోచ]వర్తనా ద్వృత్తి రుచ్యతే.

అయిదువృత్తులు. 25. కైశి క్యారభటీ చైవ భారతీ సాత్వతీ తథా
తథా సాధారణీ చాస్యా భేదాః పఞ్చ ప్రపఞ్చితాః.

౧ కైశికి.

26. సుకుమారార్థసన్దర్భనిబద్ధా కైశికీ స్మృతా
అత ఏవ హి లాస్యాఙ్గం విబుధై రియ ముచ్యతే.

27. యాశ్లక్ష్ణనైపథ్యవిశేషయుక్తా
స్త్రీసంయుతా యా బహుగీతనృత్తా
కామోపభోగప్రభ ♦ ♦ ♦ రా
తాం కైశికీం వృత్తి ముదాహరన్తి.

౨ ఆరభటి.

28. అతిప్రౌఢార్థసన్దర్భా వృత్తి రారభటీ భవేత్
ఇమాం తు ♦ ♦ వస్యాఙ్గ మఙ్గీకుర్వన్తి కోవిదాః.

29. యదాహ :—

ప్రస్తావపాత్రప్లుతలఙ్ఘితాని
ఛేద్యాని మాయాకృత మిన్ద్రజాలమ్
చిత్రాణి యుద్ధాని చ యత్ర వృత్తిమ్
తత్తాదృశీ మారభటీం వదన్తి.

3 భారతి.

30. అనతిప్రౌఢసన్దర్భా సుకుమారార్థవర్తినీ
మహాపురుష ♦ ♦ జ్యా భారతీ వృత్తి రిష్యతే.

31. ఇయం తు ధర్మశృఙ్గారగరిమాఞ్చితచేతసామ్
వల్లభాభరతాచార్యనామ్నా ♦ ♦ ♦ దర్శితా.

32. యా వాక్ప్రధానా భరతప్రయోజ్యా
స్త్రీవర్జితా సంస్కృతపాఠ్యయుక్తా
సునామధేయైర్ [భరతైః] ప్రయోజ్యా
సా భారతీ నామ భవేత్తు వృత్తిః.

౪ సాత్వతి.

33. నాతీవ సుకుమారా గీ రుదారార్థేషు చేద్భవేత్
ఇయం తు సాత్వతీ వృత్తి ర్శో ♦ ♦ గారశాలినామ్

34. యదాహ :—

యా సాత్వతే నేహ గుణేన యుక్తా
న్యాయేన వృత్తేన సమన్వితా చ
హర్షోత్కటా సంభృత[శోక]భావా
సా సాత్వతీ నామ భవేత్తు వృత్తిః.

35. యథా సమ్భవసంభిన్నా యస్యాం చతసృణాం గుణాః
వృత్తీనాం సాధు విజ్ఞేయా వృత్తిః సాధారణీ బుధైః.

౫ లలిత. 36. సర్వార్థవిషయా హృద్యా నానామార్గవిసారిణీ
ఇయం తు లలితా నామ కవీనాం[చిత్త]హారిణీ.

37. యదాహ మహాభామహః :—

యత్రారభట్యాది గుణాః సమస్తాః
మిత్రత్వ మాశ్రిత్య మిథః ప్రథన్తే
మిశ్రేతి తం వృత్తి ముశన్తి ధీరాః
సాధారణీ మర్థచతుష్టయస్య.

38. యదాహ :—

యచ్చ వృత్త్యఙ్గసన్ధ్యఙ్గ లక్షణా ద్యాగమాన్తరే
వ్యావర్ణిత మిదం చేష్ట మలఙ్కారతయైవ నః.

రచన. 39. అర్థానుకూలః శబ్దానాం నివేశో రచనా మతా
సాతత్స్వరూపపర్యాయరచనా భవతి ధ్రువమ్.

ఘటన. 40. ఉపశ్లేషః పదార్థానాం ఘటనేతి ప్రకీర్తితా
ప్రస్తుతాప్రస్తుతాతీతపదవాక్యప్రభేదభూః.

ముద్ర నాలుగువిధములు. 42. సాభిప్రాయా[ర్థవిన్యా]సో ముద్రేతి పరికీర్త్యతే

ఉపలక్షణ మత్రార్థ శబ్దాల ఙ్కరణక్షమః.

42. విభక్తి ర్వచనం చైవ సం[విధానం]సముచ్చయః
తస్యా భేదాస్తు చత్వారః కోవిదై రుపవర్ణితాః.

ఛాయ(=అన్యోక్తులననుకరించుట) 43. అన్యోక్తీనా మనుకృతిః ఛా యేతి పరికీర్తితా

సాచానన్తా జనానన్త్యాద్ కిఞ్చిత్ తత్రాపి కథ్యతే.

ఈకవితాచ్ఛాయ యైదువిధములు. 44. లౌకిక-స్ఖలిత-చ్ఛేక-ముగ్ధ-వేటోక్తి-భేదతః

పఞ్చధా తత్ప్రపఞ్చానాం పరిసంఖ్యా న విద్యతే.

యుక్తి,ఆఱువిధములు 45. అర్థానాం చ పదానాం చ యోజనం యుక్తి రుచ్యతే
అర్థానాం యోజనే యత్ర శోభాస్యా త్పదపద్ధతిః.

46. సాపదస్థా పదార్థస్థా వాక్యవాక్యార్థగోచరా
తథా ప్రకరణస్థా చ ప్రబన్ధస్థేతి షడ్విధా.

భణితి, నాలుగువిధ ములు. 47. ప్రస్తుతార్థప్రకర్షాయ వక్త్రః పరికరో యది
తదా సా భణితి ర్నామ శబ్దాలఙ్కార ఇష్యతే.
48. తతః సంభావనే త్యేకా స్యా దసంభావనా పి చ
కల్పనా చ విరోధశ్చ చతుర్థా భణితి క్రమః.

శ్రవ్యత, ఆఱువిధ ములు. 49. [స్యా న్మనోహారిణీ]వాణీ శ్రవ్యతా సాపి షడ్విధా
ఆశీ ర్నమస్క్రియా నాన్దీ వస్తు బీజం ప్రరోచనా.

శ్లేష, షడ్భేదము-లు 50. అనేకార్థాభిధా స్యా చ్ఛే దనేకార్థపదై ర్యది
వ్యుత్పత్త్యా వా భవే దాహు స్తం శ్లేషం కవిపుఙ్గవాః.
51. స ప్రకృత్యా విభక్త్యా చ పదేన[వచ]నేన చ
భాషయా ప్రత్యయే నాపి షడ్విధో విబుధైఃస్మృతః.

చిత్రము. 52. చిత్రం తు నియమన్యాసో వర్ణానా మీప్సితక్రమే
స్వరవర్ణగతిస్థానబన్ధకారాదిబన్ధనాత్ [?].

ఔచిత్యము రెండు తరగతులు. 53. ఉపకార్యోపకారిత్వం యత్ర శబ్దార్థయో ర్భవేత్
ఉత్తరార్థాధాయకం[ప్రాహు]రౌచిత్యం తత్ప్రకీర్తితమ్.
54. తథాభిధానతద్బన్ధభేదాత్ తద్ ద్వివిధం విదుః
తత్ర ద్వయేఽపి ధీమద్భి ర్విహితః సంభ్రమో మహాన్.

ప్రశ్నోత్తర మాఱు తరగతులు. 55. [తథా ప్ర]యోగనిర్భేదః కుశాగ్రీయధియాం తు యః
నికషాయ భవే త్తచ్చ ప్రశ్నోత్తర మితి స్మృతమ్.

‘విదగ్ధముఖమండన’మున నీప్రశ్నోత్తర భేదములు సమగ్రముగఁ గననగు. 56. అస్య నిశ్శేషభేదానామ్[అవబోధే]స్తి చేత్ స్పృహా,
తదాలోకయత గ్రన్థం విదగ్ధముఖమణ్డనమ్.
57. వ్యాపకం లక్షణం కిన్తు కిఞ్చి దస్మాభి రుచ్యతే
శక్యం య దనుసారేణ సర్వభేదప్రకల్పనమ్.

58. అన్తః ప్రశ్నం బహిః ప్రశ్న ముభయప్రశ్న మేవ చ
పృష్టప్రశ్నోత్తరప్రశ్నే జాతిప్రశ్నం చ తత్త్రిమాః.

ప్రహేళిక,

59. ప్రశ్నం ప్రహేళికా మాహు ర్యత్ర నోత్తరభాషణమ్
కిన్తు వాక్యార్థ ఏవాసౌ దుర్బో[ధో బో]ధ్యతే బుధైః.

ప్రహేళిక, ఆఱు విధములు.

60. పరివర్తిత-విన్యస్త-లుప్త-వ్యుత్క్రమ-బిన్దుకైః
వర్ణైః సా పఞ్చధా షష్ఠీ భవే దర్థప్రహేలికా.

యమకము, ఏడు తరగతులు.

61. ****త్తు భిన్నార్థా యావృత్తిః శబ్దసన్తతేః
కవివ్యుత్పత్తినికషం యమకం నామ తద్విధః.

62. అవ్యపేతం వ్యపేతాఖ్య మవ్యపే***తకమ్
నియతానియతస్థానభేదా ద్విధా తదుచ్యతే.

63. ద్విరభ్యాస త్రిరభ్యాస చతురభ్యాసపాదజమ్
**భ్యాసభవం చాన్య త్సప్తమం స్యా త్సముద్గకమ్.

64. ఏతేషాం తు నకార్త్స్న్యేన ప్రభేదా వక్తు మీప్సితాః
లక్ష్యలక్షణ[బోధా]ర్థం దిఙ్మాత్రం తు ప్రదర్శ్యతే.

గూఢోక్తి, అయిదు విధములు.

65. లుప్తరూపః పదన్యాసో గూఢోక్తిః పఞ్చధా భవేత్
క్రియాకారకసమ్బన్ధ పదాభిప్రాయ[భేదతః].

ఔచిత్యమును, రస మునుబట్టి, పద్య గద్యములయందు సందర్భశోభకై శబ్దాలంకారముల నుపయోగింపఁ దగును.

66. అమీ చ శబ్దాలఙ్కారాః పద్యే గద్యే చ కోవిదైః
కార్యా స్సన్దర్భశోభాయై యథౌచిత్యం యథారసమ్.

67. ఇహ శిష్టానుశిష్టానాం శిష్టానా మపి సర్వదా
వాచా మేవ ప్రసాదేన లోకయాత్రా ప్రవర్తతే.

68. ఇద మన్ధతమః కృత్స్నం జాయేత భువనత్రయమ్
యది శబ్దాహ్వయజ్యోతి రాసంసారా న్న దీప్యతే.

సరస్వతికి జాతిశరీరము; రీతులు సౌన్దర్యము; వృత్తులు లావణ్యము.

69. జాతి స్తత్ర వాగ్దేవ్యా మూర్తి స్తద్జ్ఞై రుదీరితా
రీతయ స్త్వఙ్గసౌన్దర్యం లావణ్య మథ వృత్తయః.

70. అలఙ్కారతయా హ్యాసాం కామచారో****
వక్తవ్యః కామచార శ్చే ద్విశేషాపేక్షయా భవేత్.

రచనాఘటనలుకుం డలములు; ముద్ర దయాముద్ర; ఛాయ మాల్యము; యుక్తి హారావలి; భణితి యొడ్డాణము; శ్రవ్యత మురుగులు; శ్లేష చిత్రములందెలు; ఔచిత్యము

71. రచనా ఘటనే దేవ్యాః కుణ్డలే పరికీర్తితే
దయాముద్రాతు ముద్రైవ చ్ఛాయా మాల్యా ముదా హృతమ్.

72. యుక్తిం హారావలీః ప్రాహు ర్భణితిం మేఖలాం పునః
శ్రవ్యతాం కఙ్కణశ్రేణిం శ్లేషచిత్రే తు నూపురా.

లీలాకమలము; ప్రశ్నోత్తరము వస్త్రము; ప్రహేళిక పదకము. అనుప్రాస కంచుకము.

73. లీలాకమల మౌచిత్యం, వాసః ప్రశ్నోత్తరం పరమ్
ప్రహేళికాం తు పదక, మనుప్రాసం తు కఞ్చుకమ్.

యమకము క్రీడాశకుంతము; గూఢోక్తి యాడుకొనుబొంతి.

74. క్రీడాశకున్తం యమకం, గూఢోక్తిం కేళికన్దుకమ్
విజానీతే ర్గౌరవం ప్రాయః క్వాపి[కావ్యేన] దృశ్యతే.

75. రీతిస్తు పేశలో మార్గ స్సచేన్నాస్తి కిమస్తి తత్
రచనా నామ చాతుర్యం తం వినా కః కవే ర్గుణః.

76. వినా[ఘటనయా కావ్యం] దుర్ఘటం న విరాజతే
సముద్రత్వం తు నామ్నాపి గాంభీర్యగుణదాయకమ్.

77. విచ్ఛాయం యత్తు కిం తస్య వార్తయాపి మనీషి[ణః]
[నిర్]యుక్తికంతు యద్వాక్యంతస్యకాఽన్యావిగర్హణా.

78. భణితి ర్వక్రతా సాతు విదగ్ధజనవల్లభా
అవక్రభణితే ర్దోషః [సు] న్దర్యోఽపి కులాఙ్గనాః.

79. న భవన్తి విదగ్ధానాం ప్రకామానన్దహేతవః
అశ్రవ్య మితి చే దుక్తం శ్రూయతే***పునః.

శ్లేషచిత్రముల ప్రాధాన్యము.

80. చిత్తసంశ్లేషణః శ్లేష శ్చిత్రం చిత్రైకకారణమ్
వినయేన వినా కా శ్రీః కా నిశా శశినా వినా.

81. వినా చ శ్లేషచిత్రాభ్యాం కీదృశీ వాగ్విదగ్ధతా
అనౌచిత్యోక్తిమన్యోఽస్తి తిరస్కారః సచేతసామ్.

82. ప్రశ్నోత్తరనామ్నా [?]
క్రీడాగోష్ఠీ వినోదేషు తద్జ్ఞై రాకీర్ణ మన్త్రిణే
పరవ్యామోహనే చాపి సోపయోగాః ప్రహేళికాః.

అనుప్రాసప్రాముఖ్యము. 83. లవణేన వినా భోజ్యం త్యాగేన రహితం ధనమ్
అనుప్రాసవిహీనం తు కావ్యం కో వాఽభిన[న్దతి].

అక్లిష్టయమకము. 84. న తథా వల్లభాశ్లేషో న పీయూషరసప్లుతి
యథా భవతి మోదార్థ మక్లిష్టయమకం వచః.

85. గూఢాగూఢచతుర్థాది వా [క్యం కన్దర్]పశాస్త్రయే
యదివా వల్లభా కేళీగోష్ఠీ భ్రమరసావహమ్.

86. యథామతి యథాశక్తి యథౌచిత్యం యథారుచి
కవేః కావ్యస్య చైతాసాం ప్రయోగ ఉపపద్యతే.

బాణునకు గద్యరచనము సంపన్ననేర్పు పద్యరచనమున లేదు. 87. యాదృ గ్గద్యవిధౌ బాణః పద్యబన్ధే న తాదృశః
ప్రతిమార్గ మియా[న్ భేదః స]చిత్రాహి సరస్వతీ.

సంస్కృతప్రాకృతాది భాషావిచారము. 88. సంస్కృతేనైవ కోఽప్యర్థః ప్రాకృతేనైవ చాపరః
శక్యో [రచయితుం] ద్వాభ్యాం కశ్చిత్తు పథిభిస్త్రిభిః.

89. సంస్కృతేనైవ కేఽప్యాహుః ప్రాకృతేనైవ చాపరే
సాధారణాదిభిః కేచిత్ కేచన మ్లేచ్ఛభాషయా.

90. న మ్లేచ్ఛితవ్యం యజ్ఞాదౌ స్త్రీషు నా ప్రాకృతం వదేత్
సజ్కీర్ణం నా**తేషు నా ప్రబుద్ధేషు సంస్కృతమ్.

91. వదన్తి సంస్కృతం దేవాః ప్రాకృతం కిన్నరాదయః
పైశాచాద్యం పిశాచాద్యాః మాగధం హీనజాతయః.

ఆఢ్యరాజ, శ్రీసాహసాంకప్రభువులకాలమునందలిభాష. 92. కేఽభూ[వన్నాఢ్య]రాజస్య కాలే ప్రాకృతవేదినః
కాలే శ్రీసాహసాఙ్కస్య కే న సంస్కృతభాషిణః.

93. నాత్యన్తం సంస్కృతేనైవ నాత్యన్తం దేశభాషయా
కథాగోష్ఠీషు కథయన్ లోకే బహుమతో భవేత్.

94. శృణ్వన్తి లటహం లాటాః ప్రాకృతం సంస్కృతద్విషః
అపభ్రంశేన తుష్యన్తి స్వేన***గూర్జరాః.

95. బ్రహ్మన్ విజ్ఞాపయామి త్వాం స్వాధికారజిహాసయా
గౌడః పఠతు వా గాథాం***స్తు సరస్వతీ.

96. విభాగేనైవం ప్రయత్నేన శబ్దాలఙ్కారజాతయః
యథాయోగోపయోగాయ [విజ్ఞేయా] కవిపుఙ్గవైః.

97. ఏత ద్గాహ్యం సురభికుసుమం మాల్య మే తన్నిధేయమ్
ధత్తే శోభా మిద మిహ పున ర్నై***తి సమ్యక్.
మాలాకారో రచయతి యథాసాధువిజ్ఞాయ మాలామ్
యోజ్యం కావ్యేఽప్యవహితధియా త***భిధానమ్.

మంచిపుష్పములనేరం చి మాలనుగూర్చు మాలాకారుని వలెఁ గవికావ్యశోభాస్పదము లగువిషయము లనుగ్రహించికావ్య నిర్మాణముం జేయఁదగును.

ఇతి శ్రీప్రకాశవర్షకృతౌ రసార్ణవాలఙ్కారే
శబ్దాలఙ్కారప్రకాశం నామ
తృతీయః పరిచ్ఛేదః.

రసార్ణవాలంకారము.

చతుర్థపరిచ్ఛేదము-"అర్థాలంకారనిర్ణయము."

అర్థోత్కర్షహేతువులు. 1. అర్థాలఙ్కృతయ స్త్వన్యా అర్థోత్కర్షైకహేతవః

అర్థాలంకారములు. సచేతనమనో* *సదనన్తాః ప్రచక్ష్మహే.

అవియిరువదియెని మిది. 2. జాతి శ్లేషౌ రహేతు శ్చ సూక్ష్మసారసమాహితమ్
భావో విభావ నాఽన్యోన్యవిరోధో విషమం తథా.

3. సమ్భవః ప్రత్యనీకం చ వ్యతిరేక స్త్వసఙ్గతిః
తథా లేశాభిధానం చ పరివృత్తి ర్నిమీలనమ్.

4. పిత్కర్షః స్మరణం భ్రాన్తి రభావ శ్చాగమ శ్చ సః
ఉపమానానుమానే చ ప్రత్యక్షం చార్థిక(మ్ తథా).

5. సంశయోఽతిశయ శ్చైతా అష్టావింశతి రీరితాః
నానావస్తుషు జాయన్తే యాని రూపాణి* * *.

జాతి. 6. స్వేభ్యః స్వేభ్యో నిసర్గేభ్య స్తాని జాతీ న్ప్రచక్షతే
అర్థవ్యక్తే రియం భేద మి** ప్రతిపద్యతే.

7. జహా౽మో నమసీ వక్తి[?]రూపం సా సార్వకాలికమ్
స్వరూప మాశ్రయే హేతు మితి త*దహేతవః.

8. తే సంస్థానాదయ స్తేషు సావిశేషేణ శోభతే
సంస్థాన మథ [చ]*వ్యాపారో వేష ఇ త్యపి.

9. స్వరూప మితి శంసన్తి తత్ప్రపఞ్చః ప్రవక్ష్యతే
బాలవృద్ధవి** స్త్రీహీనజాత్యాది రాశ్రయః.

10. తిర్యఞ్చోఽపీ తి తల్లక్ష్యం దిఙ్మాత్రేణ ప్రదర్శ్యతే
దేశకాలకలాశక్తి** నాని చ హేతవః.

11. అమీషా మపి లక్ష్యాణి యథాయోగం ప్రచక్ష్మహే
ప్రవృత్తే ర్వా నివృత్తే ర్వా యత్ [కార్యం]స్యా న్నిబన్ధనమ్

హేతువు—ఆఱు విధములు. 12. తత్రాస్య హేతురి త్యాఖ్యా షట్ప్రకారః స కథ్యతే
ఏకః ప్రవర్తకో హేతుః [అన్యః] కార్యే నివర్తకః.

అభావహేతువు. 13. అభావహేతు రపరో జ్ఞాపకోఽన్యః ప్రయోజకః

చిత్రహేతువు. అ[న్యో] బహుప్రపఞ్చ స్తు చిత్రహేతు రితి స్మృతః.

14. క్వాపి పత్ర[వశావస్థః]క్వా ప్యర్థాన్తరబాధితః
ఇఙ్గితాకారలక్ష్యోఽర్థః సూక్ష్మః సూక్ష్మగుణస్తు సః.

సూక్ష్మము ఆఱువిధములు. 15. సూక్ష్మా త్ప్రత్యక్షతః సూక్ష్మః ప్రత్యక్ష ఇతి భిద్యతే
సా చా భిధీయమానః స్యాత్ ప్రతీయమాన ఏవచ[?]

16. స ద్విధాపి ద్విధా మిశ్రో భూత్వా భవతి షడ్విధః
****** హేతుః స్యా ద్యః సన్నపి కార్యకృత్[?]

సారమిరుదెఱఁగులు. 17. ** రస్య నిరాసేన సారసంగ్రహణే చ సా
రస[సార?]ఇత్యుచ్యతే సోఽపి ధర్మిధర్మాత్మనా ద్విధా.

సమాహితము ద్వివిధము. 18. అ***ప్రయత్నా ద్వా కారణా సహకారియత్
ఆసాద్యతే క్రియారమ్భ త ద్విధైవ సమాహితమ్.

భావము. 19. అభిప్రాయార్థ[గా యా]తు ప్రవృత్తి ర్భావ ఇష్యతే
ప్రసిద్ధహేతుత్యాగేన హేత్వన్తరవిభావనమ్.

విభావన. 20. స్వభావభావనం స్యా ద్య*** విభావనా
శబ్దతో వా ర్థతో వాపి ద్వయతో వా పదార్థయోః.

అన్యోన్యము. 21. ఉపకార్యోపకారిత్వ మన్యోన్యమ్ [అభిధీయ]తే

మాలాన్యోన్యము. మాలారూపం యదన్యోన్యం మాలాన్యోన్యం త దుచ్యతే.

22. సర్వస్వం న్యస్యతి ప్రాయ స్తత్రసాక్ష***తీ

అన్యోన్యభ్రాంతి=అన్యోన్యము. అన్యోన్యభ్రాన్తిమ ప్యాహు రన్యోన్య మిహ కోవిదాః

23. కావ్యవస్తూపకారిత్వా దుపలక్షణ [మేవ]వా
అన్యోన్యైకతయా ప్రాయో వైచిత్ర్యం కావ్యవస్తునః.

24. అత స్తా మపి నా న్యోన్యా త్పృథ గుక్తం పృ***
అసఙ్గతిః పదార్థానా ముత్తరాధాయినీ యది.

విరోధము. 25. వక్రిమాక్రాన్తసౌన్దర్యః స విరోధోఽభిధీయతే
** పదవిరోధోఽపి కథితః కవిపుఙ్గవైః.

26. సఙ్గాకృతవికారత్వా త్స నోక్తః శ్లేషలక్షణే
** ష్ఛ శబ్దాలఙ్కారః సంఖ్యాగౌరవభీరుణా.

27. న మయా తత్ర యుక్తోఽపి పృథక్త్వే నోపవర్ణితః

విషమము. అ[సామ్య] కారణోత్పన్నం కార్యం విషమ ముచ్యతే.

28. ప్రయోగః ప్రాయశ స్తస్య సౌన్దర్య మవలమ్బతే
అనేకకార[ణోత్పన్న]దర్శనా దిద మీరితమ్.

సంభవము.

29. భవిష్యా మీతి యద్ జ్ఞానం స సమ్భవ ఇతిస్మృతః
విధిరూపో నిషేధాత్మా ద్వయాత్మా ద్వయవర్జితః.

30. [తద్ద]ర్శనేషు తద్రూపం చతుర్ధాపి విభావ్యతామ్
ప్రతికూలఫలోత్పత్తి మీప్సితార్థస్య కారణమ్.

ప్రత్యనీకము.

31. యత్ర రోతి తదాఖ్యాతం [ప్రత్య]నీకం మనీషిభిః
య త్రాభిధాయ సాధర్మ్యం వైధర్మ్య మపి కథ్యతే.

వ్యతిరేకము.

32. వ్యతిరేకః స విజ్ఞేయః సప్తధాఽసా ప్రపఞ్చ్యతే
[ఏకో]భయవిభేదోఽర్థః సదృశాసదృశోద్భవః.

33. స్వజాతివ్యక్తిజన్మా చ రూపకప్రకృతి స్తథా
కార్యకారణ**త్ర భిన్నదేశవ్యవస్థితిః.

అసంగతి.

34. జాయతే తత్ఫలం సా తు స్మృతా ధీరై రసఙ్గతిః
దూషణస్య గుణీభావో దోషీభావో గుణస్య వా.

లేశము.

35. ద్వయం వా యత్ర సంశ్లిష్టం తత్తు లేశం ప్రచక్షతే
అన్య స్యాన్యత్ర విన్యాసో ద్రవ్యస్య తు గుణస్య వా.

పరివృత్తి.

36. యత్ర సా(పరివృత్త్యాఖ్యా) స్మృతాలఙ్కారకారిభిః
తా మాహు ర్వ్యత్యయే నైకా మన్యాం వినిమయేన చ

37. అన్యా ముభయవాక్యార్థవిమిశ్రా*****
వస్త్వన్తరతిరస్కారో వస్తు నాన్యేన చే ద్భవేత్.

నిమీలితము.

38. నిమీలిత మితి ప్రాజ్ఞై స్త దలఙ్కార ఇష్యతే
హితం చావిహితం చైవ తద్గుణోఽతద్గుణస్తథా.

39. నై తేషాం లక్షణం భిన్నం నిమీలిత మమీయత
సంశయా***తు స్యా ద్య ఊహో నిర్ణయాత్మనామ్.

వితర్కము.

40. స వితర్క ఇతి జ్ఞేయో నిర్ణయానిర్ణయాత్మకః
సదృశా ద్దృష్టచిత్తాన్య స్మ[?]** జాయతే స్మృతిః.

స్మరణము.

41. గానుభూతపదార్థానాం స్మరణం తత్ర కీర్తితమ్
ప్రత్యభిజ్ఞాన మప్యాహు ర్నా [ర్షచా?]ర్థాన్త[రతః]
స్మృతేః.[?]

42. స్మృతిః స్వప్నాయితం చాన్యా తథాన్యా వ్యక్తివర్జితా

భ్రాంతి.

భ్రాన్తి ర్విపర్యయజ్ఞాన మతత్త్వే త[త్త్వకారి]ణీ.

43. తత్త్వే ప్యతత్త్వరూపా వా ద్వయం తత్త్రివిధం భవేత్
బాధితాబాధితాపూర్వం తథా కారణబాధితమ్.

44. [వి]హాసార్థాసఙ్గ్రహార్థా వుపేక్షార్థా తథేతరా

భ్రాంతిమాల.

[కాలే కతిపయాః?] భ్రాన్తి ర్భ్రాన్తిమాలేతి కథ్యతే.

45. [మాలా]భ్రాన్తే ర్న భిన్నా స్యా దేతల్లక్షణలక్షణాత్
యత్ర వస్తుని నోల్లేఖమాత్రం జ్ఞానస్య విద్యతే.

అనధ్యావసాయము=భ్రాంతి.

46. [సా]ప్యనధ్యావసాయాఖ్యా భ్రాన్తి రేవేతి మే మతిః

అభావము.

అసత్త్వం తు పదార్థానా మభావ ఇతి కథ్యతే.

47. కారణై రపి చేద్భ్రాన్తి రపనేతుం న శక్యతే

భ్రాంత్యతిశయము.

స భ్రాన్త్యతిశయో హ్యత్ర న భిన్నో భ్రాన్తిలక్షణాత్.

నాలుగువిధములగు నభావము.

48. **ప్యత్త్యర్థ మాప్నోతి కోఽప్యర్థః కవికౌశలాత్
స భవే త్ప్రాగభావో వా ప్రధ్వంసాభావ ఏవ వా.

49. అత్యన్తా***వో వా కల్పితాభావ ఏవ వా

ఆగమము-నాలుగు విధములు.

ఆగమ స్త్వాప్తవచనం దృష్టాదృష్టార్థసాధనమ్.

50. పురుషార్థప్రభేదేన[సచతు]ర్ధా స్మృతో బుధైః
ధర్మార్థకామమోక్షాణాం శాస్త్రాణ్యాగమ ఉచ్యతే.

51. ఆద్యన్తౌ తా వ[దృష్టార్థా]దృష్టార్థా మధ్యమా స్మృతౌ

ధర్మము రెండు తెఱంగులు.

ప్రవృత్త్యాత్మా నివృత్త్యాత్మా ధర్మోఽయం ద్వివిధః స్మృతః.

52. నానాసను** దనుపూర్వాణా స్తస్య విస్తరః
తథాపి బ్రూమహే కిఞ్చిత్ మార్గమాణా ప్రదర్శకమ్.

53. ఆర్యోక్తి రితి సంత్యజ్య వాక్యం సన్దర్భ మర్థతః

మూఁడువిధములగు నర్థము.

అర్థస్తు త్రివిధో జ్ఞేయః పిత్ర్యః స్వః సఞ్చితో నవః.

54. తదుపార్జితశాస్త్రాణా మర్థాగమ ఇతి స్మృతిః
తత్ర విద్యా మహీ హేమ పశుధాన్య ముపస్కరః.

55. [ఇదం మి]త్ర మిదం పిత్ర్య మర్థజాతం ప్రచక్ష్మహే
కలత్రపుత్త్రసహితం దశధాన్యద్వయం పునః.

56. అస్యాపి విస్తరా[ఖ్యా]నం తద్గ్రన్థే ష్వవధార్యతామ్

మాహేశ్వరశాస్త్రము.

ఆసీ న్మాహేశ్వరం శాస్త్ర మత్ర కోటిప్రమాణకమ్.

దీనికిసంక్షేపముస్వాయంభువము. 57. పున స్తదపి సంక్షిప్త మథ[స్వా]యంభువం తతః
వాతవ్యాధే రపి గ్రన్థః సప్రపఞ్చః ప్రవర్తతే.

బృహస్పతిమతము. 58. బృహస్పతే ర్మతం చేద మిద***సమ్మతమ్
విష్ణుగుప్త, కామన్దకులు. ఇదం చ విష్ణుగుప్తస్య తథా కామన్దకే రపి.

59. కియన్తోఽ న్యేఽభిధాతవ్యాః కృతా యే**ధే రపి
అత స్తదర్థజిజ్ఞాసా యది వః సమ్ప్రవర్తతే.

60. క్షణాన్తరం ప్రతీక్ష్యం త దన్య స్తావ దుపక్రమః
[అన్యో] ప్యుపాయః స్కన్ధానా మజ్ఞానే నార్థభాషణమ్.

అర్థశాస్త్రములందలి దశస్కంధములు: 61. తే ష్వేషాం లక్షణాఖ్యానమాత్ర మత్రోపయుజ్యతే
వినయే నార్జవం యేన విద్యాదే రర్థసమ్పదః.

వినయస్కంధము. 62. తేనా సౌ వినయస్కన్ధః స్మృతో నీతివిశారదైః
[పశుపోష]ఖనిద్రవ్య వణిగ్వృత్త్యాది వార్తయా.

వార్తాస్కంధము 63. స్వవృత్తిచిన్తనం యేన వార్తాస్కన్ధః స ఉచ్యతే
ప్రజావివాదసమ్బద్ధన్యాయాన్యాయనిరూపణాత్.

వ్యవహృతిస్కంధము 64. అయం వ్యవహృతిస్కన్ధ ఇతి తద్జ్ఞై రుదాహృతః
కణ్టకాక్రాన్తసామన్త[రక్షణం]యేన చార్జనమ్.

రక్షాస్కంధము. 65. తే నాయు మర్థతన్త్రజ్ఞై రక్షాస్కన్ధ ఇతిస్మృతః
హేయోపాదేయషాడ్గుణ్య[సిద్ధమన్త్రిత]మార్జనమ్.

మంత్రస్కంధము. 66. సుసిద్ధం యేన చార్థస్య మన్త్రస్కన్ధ స్తు తేన సః
సమాదిభి రుపాయై స్తు యే[సామా]వర్జనం భవేత్.

ఉపాయస్కంధము. 67. ఉపాయస్కన్ధ ఇ త్యుక్తో మన్త్రస్కన్ధా ద్విభేదితమ్
ప్రవణాదిభి రన్యేభ్యో యేన[చా]ర్జన మిష్యతే.

విభ్రమస్కంధము. 68. విభ్రమస్కన్ధ ఇత్యాఖ్యా మయ మాలమ్బ్యతే క్రమః
జైత్రమన్త్రాదిభి ర్యత్ర శాస్త్రయుక్త్యా ప్రచోదితే.

ఉపనిషత్స్కంధము. 69. అర్థ [?] ఉపనిషత్ స్కన్ధ ఇతి తం చ ప్రచక్షతే
చతురఙ్గేణ యుద్ధేన యత్ర విద్విషతాం శ్రియః.

యుద్ధస్కంధము. 70. ***తే త మత్రాహు ర్యుద్ధస్కన్ధం విశారదాః
పరోపద్రవసన్త్రాసప్రశాన్త్యై యత్ర లభ్యతే.

ప్రశమస్కంధము. 71. అర**పి సః ప్రాజ్ఞైః ప్రశమస్కన్ధ ఉచ్యతే
అత్ర చైతే ప్రదర్శ్యన్తే యది తై స్తై ర్నిదర్శనైః.

72. ప్రకృ[తస్య]విచారస్య తదా దేయో జలాఞ్జలిః
ఉపయోగం వినా కిన్తు న క్వాపి వ్యర్థో విరాజతే.

అర్థశాస్త్రముయొక్క పదియుపయోగములు.

73. ఉప[యోగార్థ]దశైకస్మా దర్థస్యాస్య ప్రచక్ష్మహే
క్వచి దేవ హి కోప్యర్థో దేశే దేశే ప్రవర్తతే.

74. [క్వచిత్]తస్యోపయోగస్య దేశ ఏవ నిబన్ధనమ్
కార్యత్వే సర్వసామాన్యే కార్యం కార్యాన్త**కమ్.

75. అర్థాన్తరానుబన్ధిత్వా త్తత్ర కార్యనిబన్ధనమ్
ఉపకారాదినానార్థప్రతిఘాతో హి దృశ్యతే.

76. తత్రా**ప్రతీఘాత ఉపయోగనిబన్ధనమ్
దత్త్వార్థం వైరిణాం సన్ధా కృతే వైరం నివర్తతే.

77. [అ]తో వైరనివృత్తి స్స్యా దుపయోగనిబన్ధనమ్
అర్థేన వర్తనం యచ్చ తద్విఖ్యాతం గృహే గృహే.

78. **మేవ తతో వృత్తి రుపయోగనిబన్ధనమ్
గుణినోఽపి దరిద్రస్య నాదరః ప్రాకృతా జ్జనాత్.

79. తస్మా దర్థోప[యోగా]ర్థం భవే న్నానో నిబన్ధనమ్
అపి నిర్వ్యాజవీరస్య న త్యాగవిరహే యశః.

80. తత్రీర్తి*రేవ తత్ర స్యా దుపయోగనిబన్ధనమ్
తస్మా దర్థార్జనోపాయా నుపయోగాం శ్చ తత్త్వతః.

అర్థాగమము. కామము.

81. యతో జానన్తి ధీమన్తః సో[ఽ్య]ర్థాగమ ఇష్యతే
స్త్రీపుంయోగస్తు కన్దర్పలలితం కామ ఉచ్యతే.

82. తత్రైకత్రాభియుక్తే స్త్రీ ***యత్ర తద్ ద్విధా
తయోస్తు మన్మథక్రీడాచాతుర్యావర్జనార్థినోః.

కామాగమము-వాత్స్యాయనము.

83. శాస్త్రం కామాగమో నామ [యథా వాత్స్య]యనాదికమ్
కన్యా స్వస్త్రీ పరస్త్రీ చ సామాన్యేతి చ యోషితామ్.

స్త్రీలునాలుగువిధములు.

84. భవన్తి భేదాశ్చత్వారః తత్ప్రభేదా స్త్వనేకశః

కన్యాగతకామము ద్వివిధము.

తత్ర కన్యాగతః కామో ద్విధా తద్‌జ్ఞై రుదాహృతః.

85. వైవాహికో భవ త్యేకో ద్వితీయః [పారదా]రికః

స్వస్త్రీకామము ద్వివిధము.

స్వస్త్రీ రూఢావరుద్ధేతి ద్విధా కామోఽపి తద్గతః.

86. దృష్టాదృష్టఫలః పూర్వో దృష్టార్థైకఫలోఽపరః

పరస్త్రీత్రివిధము. ఊఢా వరుద్ధా రణ్ణా చ పరస్త్రీ త్రివిధాభవేత్.

87. ఏక ఏవ హి కామః స్యాత్ తద్గతః[పారదా]రికః

వేశ్యాగతకామము. సామాన్యా వనితా వేశ్యా కామ స్తత్రైక ఏవ హి.

88. ధీరై ర్నిసర్గచాతు**తురాస్య ప్రకీర్తితః
అస్యోదాహరణశ్రేణీ శాస్త్రం పూర్వోపవర్ణితమ్.

89. శ్లోకమాత్రే***త్రం తథా ప్యేతత్ ప్రచక్ష్మహే
ఆత్మనో బన్ధనచ్ఛేదా దశరీరదశాస్థితిః.

మోక్షాగమము. 90. మోక్షః స్యా త్తదుపా[యార్థం]శాస్త్రం మోక్షాగమః స్మృతః
యత్ర దృష్టార్థసాదృశ్యా దదృష్టోఽర్థః ప్రతీయతే.

91. ప్రతిబిమ్బ మపి ప్రేక్ష్య ప్రతిబిమ్బి ప్రతీయతే
అత స్తదపి రసజ్ఞై[?]రుపమాన ముదాహృతమ్.

92. రూపం శంసన్తి ముద్రాపి స్వనిమిత్తస్య వస్తునః

భామహుఁడు. ఉపమానా న్న సా భిన్నా భవతీ త్యాహ[భామ]హః

93. అవినాభావినా జ్ఞానం యత్ర లిఙ్గేన లిఙ్గినః
మానాఖ్యయా తు తస్యేహ వ్యవహా[రో]మనీషిణామ్.

అర్థపంచకమునుబట్టి ప్రత్యక్షమైదువిధములు. 94. ఇన్ద్రియార్థసమాయోగా జ్జాతం య దుపజాయతే
ప్రత్యక్షం పఞ్చధా తత్ స్యాద్[అర్థ]పఞ్చకభేదతః.

సంశయము. 95. యస్మి న్నాత్యన్తసాదృశ్యాత్ సన్దేహో వస్తునోభవేత్
స సంశయ ఇతి ప్రాజ్ఞై[రుప]మానోదరస్తు సః.

అసంభావ్యము. అత్యుక్తి. 96. ఉదీరిత మసమ్భావ్యం లోకవృత్తా నతిక్రమాత్
య దత్యుక్తిపదాఖ్యేయం విజ్ఞేయోఽతిశయోఽత్రసః.

97. అర్థాలఙ్కృతయ స్త్విమాః కవిసభాసమ్భావనాలిప్సుభి ర్వాచ్యా సమ్యగుదారబన్ధ[మధురై]ః కావ్యే నియోజ్యాః సదా
పీయూషశ్రుతిసున్దరై రపి పరై ర్లబ్ధాప్రమోదే[రసమ్] సర్వోఽప్యర్థవిశేషభావనపరః ప్రాయో విదగ్ధో జనః.

ఇది రసార్ణవాలఙ్కారే అర్థాలఙ్కారనిర్ణయోనామ చతుర్థః పరిచ్ఛేదః.

రసార్ణవాలంకారము.

పంచమపరిచ్ఛేదము: "శృంగారవ్యక్తి."

---

1. ఉక్తః సోఽయం విభావానుభావసఞ్చారిసఞ్చరః
క్రమేణ సర్వభావానాం శృఙ్గారేషు చతుర్ష్వపి.

భావముద్వివిధము. 2. స్థాయీ చ వ్యభిచారీ చ భావో ద్వివిధ ఉచ్యతే
శృంగారముద్వివిధము. సమ్భోగో విప్రలమ్భశ్చ శృఙ్గారోఽపి ద్విధా మతః.

3. సమవాయే చ ఉద్భూత శ్చిరం య శ్చావతిష్ఠతే
స్థాయీభావము. భావః స్థాయీతి స జ్ఞేయోఽప్య*• [రీతథోన్యథా?]

4. అభీష్టాలిఙ్గనాదీనా మవాప్తౌ యః ప్రకాశతే
సోఽస్మిన్ సమ్భోగశృఙ్గారో విప్రలమ్భో విపర్యయే.

విభావముద్వివిధము. 5. విభావోఽపి ద్విధైవా త్రాలమ్బనోద్దీపనాత్మకః
ఏకోఽనుభవ** రే జనకోఽన్యశ్చ బోధకః.

అనుభావము ద్వివిధము. 6. తతః ప్రబుద్ధే సంస్కారేఽ[అ?]నుభావో భవే ద్ద్విధా
అన్త ర్బహి శ్చ భావోత్థ*నవవ్యభిచారిభిః

7. స్మృతీచ్ఛాద్వేషవర్ణానా మన్తః సన్తాన ఇష్యతే
మనోవాగ్బుద్ధివపుషాం బహిరారమ్భ ఏవ తు.

8. [జన్మాతిశయసమ్పర్కానుగమానిహ] ?
విభావ శ్చాత్ర భావశ్చ వ్యభిచారీచ కుర్వతే.

9. విభావా జ్జన్మభావానా ముద్దీపనవిభావతః
అనుబన్ధోఽనుభావేభ్యః ప్రక*•** యతే.

10. సమ్పర్క స్తుల్యతా తుల్యబలభావాన్తరోదయే
అనుగామిత్వ మన్యేన స్థాయినోఽపహ్నవే సతి.

11. జన్మానుబన్ధాతిశయా***
**** [ధా]నుగమాత్క్రమేణ
భావమైదువిధములు. భావేషు తల్లక్షణలక్ష్యయోగాత్
పఞ్చ ప్రపఞ్చా నుపవర్ణయామః.

రతి. 12. సైష భావో రతిర్నామ కామ•**మాఙ్కురః
సౌహృదాఙ్కురకన్దశ్చ ద్విప్రకారోఽపి దర్శితః.

13. భావాన్తరేభ్యః సర్వేభ్యో రతిభావః ప్రకృష్యతే
కవివర్గః సమగ్రోఽపి త మేవ మనుధావతి.

14. నిసర్గసంసర్గసుఖైః ప్రభేదైః
జన్మానుబన్ధాతిశయాదిభిశ్చ
ఇమం వినిశ్చిత్య నివేశయన్తః
కవీన్ద్రిభావం కవయో లభన్తే.

— రతిప్రపఞ్చః సమాప్తః —

15. చతుర్వింశతి రిత్యేతే నా హర్షాదయో మయా
ఉక్తా జన్మాదిభేదేన ప్రాయః సమ్భోగహేతవః.

16. అతః పరం ప్రవక్ష్యన్తే విప్రలమ్భసమాశ్రయాః
చతుర్వింశతి రుత్కణ్ఠాదిన్తాస్మృత్యాదయోఽపరే.

17. ఏవం రత్యాదయో భావాః శృఙ్గారవ్యక్తిహేతవః
కార్తాన్వ్యదేకోనపఞ్చాశ ద్యథాభేదం ప్రకాశితాః.

18. జన్మానుబన్ధాతిశయసమ్పర్కానుగమా నితి
[యుఞ్జీత] సర్వభావేషు వర్గయో రుభయో రపి.

19. యదపి చ గదితం ప్రకర్షగామీ
భవతిరసో రతివిస్మయాది రేవ
తదద మితి నిరాకృతం ప్రకృష్టాః
ప్రకృతిజభేద మమీ హి సర్వ ఏవ.

ఇతి ప్రకాశవర్షకృతౌ రసార్ణవాలఙ్కారే శృఙ్గార[వ్యక్తిః]
పఞ్చమః పరిచ్ఛేదః సమాప్తః.

—: శ్రీరస్తు. హరిహర[హిరణ్య]గర్భేభ్యో నమః. :—